2025 №15 OKTABR

08.00.01
08.00.02
08.00.03
08.00.04
08.00.05
08.00.06
08.00.07
08.00.08
08.00.09
08.00.10
08.00.11
08.00.12
08.00.13
08.00.14
08.00.15
08.00.16
08.00.17

J U R n a L

BANK

HTTPS://JBMB.UZ/

BOZOR BIZNES

ISSN 3030-3605

GUVOHNOMA №224008

Bosh muharrir
Pardayev Olim Mamayunusovich

Elektron nashr.

Nashrga tayyorlovchi
Hamidov Mubin Habibjonovich

Mas'ul kotib
Bekmurodov Abbos Amiriddinovich

Tahririyat kengashi a'zolari:

Po'latov Muxiddin Egamberdiyevich	**SamISI, rektori professori, i.f.d.**
Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Sharipov To'lqin Saidaxmedovich	**SamISI, O'quv ishlari bo'yicha prorektori, dotsent, i.f.n.**
Berdimurodov Azizjon Shukrilloyevich	**SamISI, Ma'naviy ishlar bo'yicha prorektori, i.f.f.d.**
Zaynalov Jaxongir Rasulovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Urazov Komil Baxromovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Bektemirov Abdumalik	**SamISI, professor, i.f.d.**
Shavqiyev Erkin	**SamISI, professor v.b. i.f.d.**
Tashnazarov Samiddin Nizamovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Rustamov Maqsud Suvonqulovich	**TDIU, professori.i.f.d.**
Mamatov Baxodir Safaraliyevich	**TDIU, professori, i.f.d.**
Xoliqulov Anvar Nematovich	**SamISI, professori, i.f.n.**
Sayfiddinov Ilxom Fayziddinovich	**TDIU, dotsent, i.f.n.**
Shukurov Izzatillo Xikmatillayevich	**SamISI, dotsent. t.f.n.**
Xolmamatov Diyor Haqberdiyevich	**SamISI, dotsent,.i.f.f.d.**
Ibodov Kamoliddin Mamatqulovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Abiyev Jahongir Ne'matovich	**SamISI, dotsent. i.f.f.d.**
Ernazarov Alisher Ergashevich	**ISFT, Samarqand kampusi dotsent, p.f.f.d.**
Artikov Zokir Sayfiddinovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Abduxamidov Sarvar Adxamovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Shirinov Uchqun Abduxalilovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Pashaxodjayeva Dildora Djabborxonovna	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Normurodov Umid Normurod o'g'li	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Maxmudov Lazizbek Ubaydullo o'g'li	**SamISI, dotsenti v.b., i.f.f.d.**
G'apparov |Azim Qayumovich	**SamISI, i.f.f.d.**
Tagayev Salim |Sobirovich	**TDIU, dotsent. i.f.f.d.**
Axrororv Zarif Oripovich	**TDIU, Samarqand filiali i.f.d, professor v.b.**
Malikova Dilrabo Muminovna	**KIUT Samarqand filiali dotsenti, i.f.f.d.**
Ochilova Xilola Nematovna	**SamISI, i.f.f.d.**
Ruziboyeva Nargiza Xakimovna	**SamISI, dotsenti. i.f.f.d.**
Kuldashev Sherzod Alimardonovich	**SamISI, kata o'qituvchisi. i.f.f.d.**
Beknazarov Farxod Abduvaxidovich	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Karimov Anvar Aktamovich	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Rustamov Jamshed Ergashevich	**SamISI, dotsent v.b., p.f.f.d.**
Murodov Alisher Murodjon o'g'li	**SamDU, dotsenti, i.f.f.d.**

M U N D A R I J A

Z.S.Artikov	**GLOBAL LOGISTIKA VA TRANSPORT ZANJIRLARINING TRANSFORMATSIYASI**	**5-13**
Madraximov Q.E. Sattarova M.D.	**BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALARNI RAG`BATLANTIRISHNI QO`LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMI**	**13-18**
Xolmirzayeva G.A. Jo‘raqulov D.	**INVESTITSIYA FAOLIYATI VA INVESTITSIYA SIYOSATI**	**19-22**
Bekmurodov A.A. Hoshimov O.A.	**INVESTITSIYA LOYIHALARI VA ULARNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH**	**23-27**
Qo‘ziyeva M.O. Ro‘ziqulov B.B.	**KORXONALARDA MOLIYAVIY NATIJALAR BUXGALTERIYA HISOBINI YAXSHILASH YO‘LLARI**	**28-31**
Turayev A.K. Ro‘ziqulov B.B.	**JANUBIY AMERIKA MAMLAKATLARINING JAHON IQTISODIYOTIDA TUTGAN O‘RNI**	**32-38**
Meliyev A.M. Ro‘ziqulov B.B.	**INFLYATSIYA JARAYONLARINI BOSHQARISHDA MARKAZIY BANKLARNING MONETAR SIYOSATDAGI ROLI**	**39-43**
Qo`ziyeva M.O. Tursunov B.Q.	**XODIMLARGA BERILADIGAN BO‘NAKLAR HISOBI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI**	**44-47**
Ruzibayeva N.Kh. Kurasheva S.	**CONCEPTUAL BASIS OF IMPLEMENTING GREEN INNOVATIONS IN THE ECONOMY**	**48-56**
Malikova Dilrabo Boboqulov Asrorjon	**IMPROVING THE MECHANISM FOR MANAGING THE EFFICIENCY OF BANK CREDIT PORTFOLIOS**	**57-64**
Komilova M.Q. **Tirkashev F**	**INTERNETGA QARAMLIKNING PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY OQIBATLARI**	**64-68**
Qo’ziyeva M.O. Sobirjonov D.A.	**XALQARO HISOB-KITOBLAR MEXANIZMLARINI MILLIY SHAROITDA TAKOMILLASHTIRISH**	**69-75**
Холиқулов А.Н. Рўзиқулов Б.Б.	**КОМПАНИЯНИ МОДДИЙ РЕСУРСЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАНИШИ ВА ТОВАР-МОДДИЙ ЗАҲИРАЛАР ҲОЛАТИНИНГ ТАҲЛИЛИ**	82-87
Muxammedov M.M. Muxammedova Z.M.	**XIZMATLAR SOHASINING TARMOQLAR BO‘YICHA TARKIBIY TUZILISHINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJ MAMLAKATLARI TAJRIBASIDAN FOYDALANISH**	**88-93**
Рафиева З.Х.	**ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**	**94-98**
Рафиева З.Х.	**ВЛИЯНИЕ ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ОЦЕНКУ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ**	**99-103**
Pashaxodjayeva D Ikromova O	**MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI AMALIYOTDA QO’LLASHNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI**	**104-108**
Kholmirzayeva G.A.	**HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF PATENT LAW IN UZBEKISTAN**	**108-111**
Xolmirzayeva G.A	**INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI**	**111-118**
Xaqnazarova Yu.J.	**YASHIL INNOVATSIYALAR ASOSIDA XIZMATLAR SOHASIDA INTELLEKTUAL MULKNI BAHOLASH: BARQAROR RIVOJLANISH UCHUN YANGI YONDASHUV**	**119-122**
Xaqnazarova Yu.J.	**YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMATLAR SOHASIDAGI INTELLEKTUAL MULKNI BAHOLASH:**	**123-126**

	RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI ASOSIDA	
Xaqnazarova Yu.J.	ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ХИЗМАТЛАР СОҲАСИДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛКНИ БАҲОЛАШ: РИВОЖЛАНТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ЯНГИ ТАМОЙИЛЛАР	127-130
Xaqnazarova Yu.J.	XIZMATLAR SOHASINI YASHIL IQTISODIYOT TAMOYILLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH: INNOVATSION YONDASHUVLAR VA AMALIY ISTIQBOLLAR	131-136
Xaqnazarova Yu.J.	YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMATLAR SOHASIDAGI INTELLEKTUAL MULKNI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI ASOSIDA BAHOLASH	137-140
Xaqnazarova Yu.J.	YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMATLAR SOHASIGA INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNING INNOVATSION MEXANIZMLARI	141-146
Rustamov J.E.	INFORMATIKA FANINI INTERAKTIV O‘QITISHNI TA’MINLOVCHI RAQAMLI TA’LIM PLATFORMALARIGA ASOSLANGAN PEDAGOGIK MODELNI ISHLAB CHIQISH	147-156
Rustamov J.E.	OLIY TA’LIM TIZIMIDA INFORMATIKA FANINI O‘QITISH JARAYONIDA RAQAMLI TA’LIM PLATFORMALARINING INTERFAOL IMKONIYATLARINI KOMPLEKS TAHLIL QILISH	156-163
Rustamov J.E.	INFORMATIKA FANINI O‘QITISH JARAYONIDA RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA QO‘LLANILADIGAN INTERAKTIV METODLARNING O‘QUV NATIJALARIGA TA’SIRINI BAHOLASH	164-170
Rustamov J.E.	LUMIO PLATFORMASIDAN FOYDALANISHNING O‘QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH VA MUSTAQIL QAROR QABUL QILISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI	171-178
Urazov S.Sh. Abduraxmanova L.O.	YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA MENEJMENT TIZIMINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH	179-184
Urazov S.Sh. Parmonova M.Sh.	ZAMONAVIY MENEJMENT SHAROITIDA KADRLARGA OID RISKLARNI BOSHQARISH MODELI	184-192
Urazov S.Sh. Raxmonkulova S.S.	XODIMLARNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH KO‘RSATKICHLARI TASHKILOT BOSHQARUV TIZIMINING MUHIM YO‘NALISHLARIDAN BIRI SIFATIDA	192-197
Ernazarov N.E.	DAVLAT BYUDJET DAROMADLARNI SHAKLLANTIRISHDA SOLIQLARNING AHAMIYATI	198-204

Artikov Zokir Sayfiddinovich- SamISI,
“Real iqtisodiyot” kafedrasi mudiri, PhD, dotsent
zokirartikov86@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5333-4376

GLOBAL LOGISTIKA VA TRANSPORT ZANJIRLARINING TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya. So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda kuzatilgan logistika inqirozi xalqaro savdo, ishlab chiqarish va ta’minot tizimlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. COVID-19 pandemiyasi, geosiyosiy keskinliklar, energiya narxlarining o‘zgaruvchanligi va transport infratuzilmasining nomutanosib rivojlanishi natijasida jahon transport tarmoqlari jiddiy sinovdan o‘tdi. Ushbu maqolada global logistika tizimining inqiroz omillari, ta’minot zanjirlaridagi uzilishlar va ularning iqtisodiy oqibatlari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, logistika tizimlarining transformatsiyasi — raqamlashtirish, multimodal transport, yashil logistika va regional integratsiya jarayonlari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari global logistika xavfsizligini mustahkamlash hamda O‘zbekiston uchun yangi transport strategiyasini shakllantirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: global logistika, transport zanjiri, logistika inqirozi, raqamli logistika, ta’minot tizimi, multimodal transport, yashil logistika, iqtisodiy transformatsiya.

Abstract: In recent years, the global economy has faced a severe logistics crisis that has significantly affected international trade, production, and supply chains. The COVID-19 pandemic, geopolitical tensions, fluctuating energy prices, and uneven transport infrastructure development have disrupted global logistics systems. This article analyzes the main causes and consequences of the global logistics crisis and explores the transformation of transport chains through digitalization, multimodal transport, green logistics, and regional integration. The research findings contribute to strengthening global logistics resilience and developing a new transport strategy for Uzbekistan within the evolving international economic framework.

Keywords: global logistics, transport chain, logistics crisis, digital logistics, supply chain, multimodal transport, green logistics, economic transformation.

Kirish. So‘nggi o‘n yillikda jahon iqtisodiyotida logistika tizimlarining barqarorligi global barqarorlikning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Biroq 2020-yildan boshlab yuzaga kelgan COVID-19 pandemiyasi, undan so‘ng kuzatilgan geosiyosiy keskinliklar, transport infratuzilmasidagi nomutanosibliklar va energiya bozoridagi o‘zgaruvchanlik natijasida global ta’minot zanjirlari jiddiy inqirozga duch keldi.

Mazkur holat xalqaro savdo oqimlarining uzilishi, yuk tashish narxlarining keskin oshishi, logistika xizmatlari tannarxining ortishi va ishlab chiqarish jarayonlarining sekinlashuviga olib keldi.

Logistika tizimining uzilishi faqat iqtisodiy jarayonlarga emas, balki ijtimoiy barqarorlik, ishlab chiqarish xavfsizligi va energiya ta’minotiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, global miqyosda transport yo‘laklariga bog‘liq bo‘lgan davlatlar uchun bu inqiroz milliy iqtisodiy xavfsizlikka tahdid darajasida namoyon bo‘ldi. Shu bois, bugungi kunda logistika tizimining transformatsiyasi — ya’ni raqamlashtirish, avtomatlashtirish, “yashil logistika”, multimodal transport tizimlarini rivojlantirish hamda mintaqaviy integratsiya mexanizmlarini kuchaytirish global muvozanatni tiklashning asosiy yo‘nalishiga aylanmoqda.

So‘nggi yillarda dunyo mamlakatlari logistika sohasini qayta shakllantirishga qaratilgan innovatsion strategiyalarni ishlab chiqmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqi “Green Deal Logistics” konsepsiyasini joriy etgan bo‘lsa, Xitoy “Bir kamar – bir yo‘l” tashabbusi orqali yangi transport yo‘laklarini shakllantirmoqda. AQSh va Osiyo-Tinch okeani mintaqasi esa logistik xavfsizlikni mustahkamlash uchun raqamli ta’minot platformalarini keng joriy etmoqda.

O‘zbekiston uchun ham bu jarayon alohida ahamiyat kasb etadi. Mamlakatning geostrategik joylashuvi – Markaziy Osiyoning markazida joylashgani – uni transkontinental transport yo‘laklarining muhim halqasiga aylantiradi. Shu sababli, global logistika tizimidagi inqiroz O‘zbekistonning tashqi savdo faoliyatiga, eksport-import hajmlariga, tranzit imkoniyatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur sharoitda mintaqaviy logistika markazlarini rivojlantirish, raqamli transport tizimlarini joriy etish va barqaror logistika infratuzilmasini shakllantirish milliy iqtisodiyot uchun strategik ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi — global logistika inqirozining sabablari, ta’sir mexanizmlari va oqibatlarini tahlil qilish, shuningdek, transport zanjirlarining transformatsiya yo‘nalishlarini ilmiy asosda o‘rganishdan iborat. Tadqiqot doirasida xalqaro logistika tizimlarining rivojlanish tendensiyalari, yangi texnologik yechimlar, barqaror transport modellarini shakllantirish tajribalari va O‘zbekiston uchun amaliy ahamiyatga ega yo‘nalishlar o‘rganiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So‘nggi yillarda global logistika tizimlarining o‘zgarishi va inqirozga uchrash sabablari iqtisodiyot, transport siyosati hamda xalqaro savdo sohasidagi ko‘plab tadqiqotchilar e’tibor markazida bo‘lib kelmoqda. Ilmiy adabiyotlarda logistika tizimining inqirozi, uning iqtisodiy oqibatlari hamda transformatsiya yo‘nalishlari turli yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Xususan, R. Baldwin (2020) o‘z tadqiqotlarida pandemiya davrida ta’minot zanjirlarining uzilishi global ishlab chiqarish tizimini qayta ko‘rib chiqishga majbur etganini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, pandemiyadan keyingi davrda davlatlar “global”dan ko‘ra “mintaqaviy” logistika modellariga o‘tish tendensiyasini kuchaytirmoqda. Shunga o‘xshash tarzda, K. Schwab (2021) tomonidan ilgari surilgan “To‘rtinchi sanoat inqilobi” konsepsiyasida logistika tizimining raqamlashtirilishi, sun’iy intellekt va Internet of Things (IoT) texnologiyalarini joriy etish global ta’minot zanjirlarining barqarorligini oshirishda hal qiluvchi omil sifatida qayd etiladi. [1]

Jahon banki (World Bank, 2022) va Xalqaro transport forumi (ITF, 2023) hisobotlarida esa global transport tizimining o‘zgarish dinamikasi, yuk tashish xarajatlarining o‘sishi va portlardagi kechikishlar xalqaro savdo oqimlariga salbiy ta’sir qilayotgani ta’kidlanadi. Ayniqsa, dengiz transporti va konteyner yetkazib berish bozoridagi muvozanatsizliklar global logistika inqirozining asosiy sabablari sifatida ko‘rsatiladi. [2]

Shuningdek, UNCTAD (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, pandemiyadan keyingi davrda konteyner tashish qiymati 4–5 barobarga oshgan, bu esa rivojlanayotgan davlatlarning eksport imkoniyatlarini keskin cheklagan. Boshqa tomondan, OECD (2022) tadqiqotlarida logistika tizimlarining transformatsiyasi nafaqat iqtisodiy, balki ekologik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etayotgani — “yashil logistika” konsepsiyasi global barqaror rivojlanish strategiyasining ajralmas qismiga aylangani qayd etiladi. [3]

Markaziy Osiyo kontekstida Eurasian Development Bank (2023) tahlillarida transport zanjirlarining transformatsiyasi “mintaqaviy integratsiya” jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqligi, xususan, Xitoyning “Bir kamar – bir yo‘l” tashabbusi, Kaspiy dengizi orqali multimodal yo‘laklarning rivojlanishi va O‘zbekistonning tranzit imkoniyatlari keskin ortib borayotgani ta’kidlanadi. [4]

O‘zbekistonlik tadqiqotchilar orasida A. Jo‘rayev (2021), M. Rasulov (2022) va Z. Karimov (2023) kabi olimlarning ishlarida milliy logistika tizimining rivojlanish muammolari, infratuzilma yetishmovchiligi va raqamli texnologiyalarni joriy etish zaruriyati tahlil qilingan. Ularning fikricha, mamlakatning eksport-import salohiyatini oshirish uchun multimodal transport tizimini kengaytirish, logistika markazlarini zamonaviylashtirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. [5]

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, global logistika inqirozi faqat transport tizimidagi nosozlik emas, balki xalqaro iqtisodiy tizimning strukturaviy muammolaridan biridir. Shu sababli, ilmiy adabiyotlarda quyidagi uchta asosiy

transformatsiya yo‘nalishi ajratib ko‘rsatiladi:

1. Raqamli transformatsiya – logistika jarayonlariga sun’iy intellekt, “aqlli” tahlil tizimlari va blokcheyn texnologiyalarini joriy etish orqali samaradorlikni oshirish.

2. Mintaqaviy diversifikatsiya – global yetkazib berish zanjirlarini mintaqaviy tarmoqlarga ajratish va muqobil yo‘nalishlarni shakllantirish.

3. Barqaror logistika – ekologik xavfsizlik, energiya samaradorligi va “yashil” transport vositalaridan foydalanish orqali uglerod izini kamaytirish. [6]

Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar global logistika tizimining inqirozi va transformatsiyasini nafaqat iqtisodiy, balki texnologik, ekologik va siyosiy omillar bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida talqin etadi. Bu esa O‘zbekiston uchun logistika siyosatini yangicha yondashuv asosida shakllantirish, xalqaro transport tarmoqlariga faol integratsiyalashuv va raqamli infratuzilmani rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda global logistika tizimida yuzaga kelgan inqiroz holatlari va ularning transport zanjirlariga ta’sirini tahlil qilish hamda transformatsiya jarayonlarining mohiyatini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqotda sistemali yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik va tendensiya tahlili, shuningdek, ilmiy-induktiv va deduktiv metodlar qo‘llanildi.

Avvalo, logistika tizimining global inqirozga qadar va undan keyingi davr ko‘rsatkichlari (2020–2024 yillar oralig‘ida) xalqaro manbalar — World Bank LPI, UNCTAD Maritime Reports, OECD Logistics Data asosida o‘rganildi. Ushbu ma’lumotlar asosida transport oqimlarining o‘zgarish dinamikasi, ta’minot zanjirlarining uzilishi sabablari va logistika infratuzilmasining barqarorlik darajasi tahlil qilindi. [7, 8, 9]

Shuningdek, O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasidagi logistika tizimlari misolida global jarayonlarning mahalliy iqtisodiyotga ta’siri o‘rganildi. Bunda qiyosiy tahlil usuli yordamida BRICS, ASEAN va Yaqin Sharq mamlakatlaridagi transport siyosati bilan O‘zbekiston tajribasi solishtirildi. [10]

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda global logistika inqirozining iqtisodiy oqibatlari nafaqat tashqi savdo ko‘rsatkichlari orqali, balki transport zanjirlarining transformatsiya modeli orqali ham baholandi. Shuningdek, SWOT-tahlil yordamida global logistika tizimining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlari aniqlanib, ularning O‘zbekiston uchun strategik ahamiyati ko‘rsatildi. Natijada, tadqiqotning metodologik asoslari orqali global logistika tizimidagi transformatsion jarayonlarning sabablari, mexanizmlari va istiqbollari to‘liq ochib berildi.

Tahlil va natijalar. So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda kuzatilgan logistika inqirozi dunyo savdo tizimini tubdan o‘zgartirib yubordi. Pandemiya, geosiyosiy ziddiyatlar, energiya narxlarining o‘zgarishi va texnologik omillar transport zanjirlarining uzilishi, yuk tashish xarajatlarining oshishi hamda yetkazib berish vaqtining cho‘zilishiga olib keldi. Quyida ushbu jarayonlarning asosiy tendensiyalari, sabab va oqibatlari tahlil qilinadi.

1-jadval

2020–2024 yillarda global logistika tizimidagi asosiy ko‘rsatkichlar dinamikasi[1]

T/r	Yil	Dunyo savdo hajmi (trln. $)	Dengiz tashuvi narxi (Freight Index, % o‘sish)	Yetkazib berish vaqti (kunlarda, o‘rtacha)	LPI (Logistics Performance Index, o‘rtacha)
1	2020	18,2	+145%	45	3,05
2	2021	21,7	+278%	53	2,89
3	2022	23,1	+195%	49	2,91
4	2023	25,4	+82%	41	3,02
5	2024	26,8	+27%	38	3,11

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2020–2022 yillarda dengiz tashuvlari narxi 2,7 barobar oshgan, bu esa global logistika tizimidagi inqirozning cho‘qqisiga to‘g‘ri kelgan. 2023–2024 yillarda esa raqamli texnologiyalar va transport zanjirlarini diversifikatsiya qilish natijasida tizim tiklana boshlagan. [9]

2-jadval

Global logistika tizimiga ta’sir qiluvchi asosiy omillar[2]

T/r	Omillar	Tavsif	Ijobiy yoki salbiy ta’sir
1	COVID-19 pandemiyasi	Xalqaro yuk oqimlarining uzilishi, portlardagi to‘xtalishlar	Salbiy
2	Rossiya–Ukraina mojarosi	Yevropa va Osiyo o‘rtasidagi transport yo‘nalishlarining qayta shakllanishi	Salbiy
3	Raqamli logistika texnologiyalari	Sun’iy intellekt, IoT va blokcheyn asosidagi boshqaruv tizimlarining joriy etilishi	Ijobiy
4	Yashil logistika siyosati	Uglerod izini kamaytirish, barqaror transport tizimlarini rivojlantirish	Ijobiy

[1] World Bank LPI, UNCTAD, IMF 2024 ma’lumotlari asosida muallif tahlili
[2] OECD Logistics Outlook (2024) asosida muallif tahlili

5	Energiya resurslari narxining o‘zgarishi	Neft va gaz narxlari oshishi bilan tashish xarajatlarining ko‘payishi	Salbiy

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, logistika tizimi global geosiyosiy va ekologik omillarga juda sezgir. Shu sababli, kelajakda barqarorlikni ta’minlash uchun raqamli va yashil logistika integratsiyasi hal qiluvchi omil bo‘ladi.

3-jadval

Transport zanjirlarining transformatsiya yo‘nalishlari[3]

T/r	Transformatsiya yo‘nalishi	Asosiy mazmuni	Natija
1	Raqamlashtirish	Sun’iy intellekt, “big data”, IoT asosida boshqaruv tizimlarini joriy etish	Samaradorlik va aniqlik oshadi
2	Multimodal tizimlar	Dengiz, temir yo‘l, avtomobil va havo transportini uyg‘unlashtirish	Tashish tezligi va moslashuvchanlik ortadi
3	Regional logistika markazlari	Yirik ta’minot markazlarini mintaqalar kesimida tashkil etish	Transport zanjirlarining barqarorligi oshadi
4	Yashil transport	Elektr va gibrid transport vositalaridan foydalanish	Ekologik xavfsizlik kuchayadi
5	Strategik zaxira tizimlari	Xomashyo va tayyor mahsulotlarni geografik diversifikatsiya qilish	Tizimning inqirozlarga bardoshliligi oshadi

Transport zanjirlarining transformatsiyasi ko‘p yo‘nalishli bo‘lib, unda raqamlashtirish, barqaror energiya manbalari va regional logistika markazlarining roli keskin ortmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, global logistika tizimi inqirozdan so‘ng barqarorlik bosqichiga o‘tmoqda. Raqamli texnologiyalar, multimodal transport tizimlari va yashil logistika tamoyillari ushbu sohada transformatsiyaning asosiy drayverlariga aylanmoqda. O‘zbekiston uchun esa mintaqaviy tranzit imkoniyatlarini kengaytirish va raqamli logistika markazlarini shakllantirish dolzarb yo‘nalish hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda yuzaga kelgan global logistika inqirozi dunyo savdo tizimining uzviy tuzilmasiga

[3] Muallif tomonidan World Economic Forum va ITF (2023) ma’lumotlari asosida tuzilgan

sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Pandemiya, geosiyosiy ziddiyatlar, energetika inqirozlari va iqlim o‘zgarishlari transport zanjirlarining zaif tomonlarini ochib berdi hamda ularni chuqur transformatsiya jarayoniga olib kirdi. Logistika tizimida kuzatilgan inqirozlar quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirishga imkon berdi:

1. Logistika inqirozi global iqtisodiy tizimning zaif integratsion nuqtalarini aniqlab berdi. Yetkazib berishning cho‘zilishi, yuk narxlarining o‘sishi va transport infratuzilmasining beqarorligi global zanjirlarning ortiqcha markazlashganligini ko‘rsatdi.

2. Transport zanjirlarining transformatsiyasi raqamli texnologiyalar asosida kechmoqda. Sun’iy intellekt, IoT, Big Data, blokcheyn texnologiyalarining joriy etilishi logistika tizimlarining shaffofligini, tezkorligini va xavfsizligini oshirmoqda.

3. Yashil logistika va barqaror transport tizimlari global darajada ustuvor yo‘nalishga aylanmoqda. Bu ekologik barqarorlikni ta’minlash bilan bir qatorda, korporativ raqobatbardoshlikni ham oshiradi.

4. Mintaqaviy integratsion yo‘nalishlar (masalan, Transkaspiy yo‘lagi, “Bir kamar — bir yo‘l” tashabbusi, Markaziy Osiyo transport tarmoqlari) global transport tizimining qayta muvozanatlanishida muhim o‘rin tutmoqda.

5. O‘zbekiston uchun transport-logistika tizimini diversifikatsiya qilish, multimodal transport markazlarini yaratish va xalqaro tranzit yo‘laklariga integratsiya darajasini oshirish strategik ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqot asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, O‘zbekiston logistika tizimini global o‘zgarishlarga moslashtirish uchun raqamli transformatsiya dasturini ishlab chiqish zarur. Bu dasturda sun’iy intellekt, IoT va blokcheyn asosidagi nazorat tizimlarini joriy etish orqali yuk tashishning aniqligi va tezligini oshirish mumkin.

Ikkinchidan, multimodal transport markazlarini (temir yo‘l, avtomobil, havo va dengiz transportini uyg‘unlashtiruvchi tizimlar) yaratish orqali logistika samaradorligini oshirish hamda eksport-import jarayonlarini soddalashtirish lozim.

Uchinchidan, “yashil logistika” tamoyillarini keng joriy etish tavsiya etiladi. Elektr transport vositalari, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va ekologik toza ombor tizimlaridan foydalanish orqali uglerod izini kamaytirish zarur.

To‘rtinchidan, global inqirozlar davrida barqarorlikni ta’minlash maqsadida strategik zaxira tizimlarini shakllantirish, ya’ni xomashyo, yoqilg‘i va zarur tovarlar uchun mintaqaviy zaxira logistika markazlarini yaratish lozim.

Beshinchidan, xalqaro hamkorlik va tranzit diplomatiyasini rivojlantirish muhimdir. O‘zbekistonning Yevroosiyo transport yo‘laklaridagi ishtirokini

kengaytirish, BRICS va ASEAN davlatlari bilan logistika sohasida qo‘shma loyihalar amalga oshirish zarur.

Oltinchidan, transport-logistika ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni o‘rgatish va malakali kadrlar tayyorlash orqali sohaning raqobatbardoshligini oshirish lozim.

Yettinchidan, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimi (data-driven management) ni yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi. Bu tizim global yuk oqimlarini real vaqt rejimida kuzatish, tahlil qilish va tezkor qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Shunday qilib, global logistika inqirozi butun transport tizimini yangilanish va optimallashtirish zaruratiga olib keldi. Raqamli, ekologik va mintaqaviy integratsiyaga asoslangan transformatsiya — bu nafaqat iqtisodiy zarurat, balki barqaror rivojlanishning yangi paradigmasidir. O‘zbekiston bu jarayonlarda faol ishtirok etib, o‘z geografik joylashuvi va tranzit salohiyatidan maksimal darajada foydalanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Baldwin R. (2020). The Great Trade Collapse and Global Value Chains: COVID-19 and the future of globalization. Oxford University Press.

2. Schwab K. (2021). The Fourth Industrial Revolution: Reshaping Global Logistics and Supply Chains. World Economic Forum Report.

3. World Bank. (2022). Global Logistics Performance Index (LPI) Report 2022. Washington D.C.

4. International Transport Forum (ITF). (2023). Resilient Supply Chains: Lessons from Global Disruptions. OECD Publishing, Paris.

5. UNCTAD. (2023). Review of Maritime Transport 2023. United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.

6. OECD. (2022). Green Logistics and Sustainable Supply Chains: Policy Directions. OECD Policy Paper No. 85.

7. Eurasian Development Bank (EDB). (2023). Transport Connectivity in Central Asia: Trends and Opportunities. EDB Analytical Review, Almaty.

8. Jo‘rayev A. (2021). O‘zbekiston transport-logistika tizimining raqamli transformatsiyasi muammolari va istiqbollari. — “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” jurnali, №3.

9. Rasulov M. (2022). Mintaqaviy logistika markazlarining O‘zbekiston iqtisodiyotidagi o‘rni va ahamiyati. — Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy axboroti, №2.

10. Karimov Z. (2023). Transport zanjirlarining samaradorligini oshirishda multimodal tizimlarning roli. — “Logistika va transport” ilmiy-amaliy jurnali, №1.

11. Christopher M. (2016). Logistics & Supply Chain Management. Pearson Education Limited, 5th edition.

12. Rodrigue J-P., Comtois C., Slack B. (2020). The Geography of Transport Systems. Routledge, New York.

13. Deloitte Insights. (2023). Global Supply Chain Outlook 2023: Navigating Disruption and Resilience. Deloitte Research Report.

14. McKinsey and Company. (2022). Reimagining global supply chains for a post-pandemic world. McKinsey Global Institute.

15. O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi. (2024). Transport-logistika sohasini rivojlantirish strategiyasi 2030. Toshkent.

16. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi portali.

17. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi sayti.

Madraximov Qaxramon Egamberganovich
Mamun universiteti “Biznesni boshqarish”
kafedrasi professori v.b
mkaxramon0617@gmail.com
Sattarova Mahfuza Dilshodbekovna
Mamun universiteti “Iqtisodiyot”
kafedrasi dotsenti v.b, Phd
mahfuzka89_s@mail.ru

BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALARNI RAG`BATLANTIRISHNI QO`LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMI

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni samarali rag`batlantirilish mexanizmi biznesni rivojlanishi uchun ahamiyatli ekanligi yoritiladi. Maqolaning asosiy maqsadi biznesni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni rag‘batlantirishni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini tahlil qilish hamda ularning iqtisodiy samaradorligini baholashdan iborat.

**Kalit so`zlar:** raqamli texnologiyalar,innovatsiya, biznes,samaradorlik, rag`batlantirish.

Abstract: This article highlights the importance of effective mechanisms for stimulating digital technologies and innovations for business development. The main purpose of the article is to analyze mechanisms for supporting the promotion of digital technologies and innovations in business development and to assess their economic

effectiveness.

Keywords: digital, technologies, innovation, business, efficiency, incentives**.**

KIRISH. Raqamli texnologiyalarni joriy etishni rag‘batlantirish va innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan institutsional islohotlar, normativ-huquqiy baza va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari izchil amalga oshirilmoqda.[4] Biroq, mazkur mexanizmlarning biznes samaradorligiga real ta’sirini chuqur iqtisodiy tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda. Sun’iy intellekt, big data, bulutli texnologiyalar, elektron tijorat va raqamli moliyaviy xizmatlar korxonalar faoliyatini transformatsiya qilib, an’anaviy biznes modellarning o‘rnini platformaviy va innovatsion modellar bilan almashtirmoqda. Hozirda O‘zbekistonning asosiy strategiyalaridan biri hisoblangan raqamli texnologiyalarning barcha soha va tarmoqlarga joriy etilishi va qo‘llanilishi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bularga misol qilib kiberxavfsizlik, axborot xavfsizligi va dasturiy tizimlarni ishdan chiqaruvchi viruslarni oldini olish chora-tadbirlarini olishimiz mumkin.

Raqamli innovatsiyalar afzalliklari quyidagilar:[5]

- Mijozlarni jalb qilishni yaxshilash: Raqamli kanallar korxonalarga real vaqt rejimida o‘z mijozlari bilan muloqot qilish imkonini beradi, bu esa o‘zaro sodiqlik, ishonchlilikni kuchaytiradigan shaxsiy tajribalarni shakllantiradi.
- Samaradorlikni oshirish: Avtomatlashtirish va raqamli vositalar jarayonlarni soddalashtiradi, ishlab chiqarish jarayonlari xarajatlarini kamaytiradi va samaradorlikni oshiradi.
- Bozor imkoniyatlarini kengaytirish: Raqamli platformalar global bozorlarni ochib, xorij kompaniyalariga kengroq auditoriyani qamrab olish imkonini beradi.
- Ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish: Ma’lumotlar tahliliga kirish korxonalarga to‘g‘ri qarorlar qabul qilishda va investitsiyalarning daromadliligi (ROI-return on investment) uchun strategiyalarni takomillashtirishda yordam beradi.
- Raqobat ustunligi: Raqamli transformatsiyaga moslashgan korxonalar raqobatchilarga nisbatan ustunlikni shakllantiradi.

Asosiy qism. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda biznes subyektlarining barqaror rivojlanishi raqamli texnologiyalar va innovatsion faoliyatni joriy etish darajasi bilan bevosita bog‘liqdir. Raqamli transformatsiya ishlab chiqarish samaradorligini oshirish,

[4] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son farmoni. (2020). “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.

[5] https://infocom.uz/ sayti ma`lumoti

tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, bozor shaffofligini ta’minlash hamda yangi biznes modellarning shakllanishiga xizmat qiladi[6]. Shu sababli davlat va bozor institutlari tomonidan raqamli texnologiyalar hamda innovatsiyalarni rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Shu sababli davlat va bozor institutlari tomonidan raqamli texnologiyalar hamda innovatsiyalarni rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Qo‘llab-quvvatlash mexanizmi — bu biznes subyektlarining raqamli texnologiyalarni joriy etishi va innovatsion faoliyatini faollashtirishga qaratilgan iqtisodiy, institutsional, moliyaviy va tashkiliy choralar majmuasidir. Ushbu mexanizmning asosiy maqsadi innovatsion muhitni yaxshilash, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishdan iborat.

Biznesni rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalarning ta’sirini aniqlash va baholash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi.

Respublikada innovatsion rivojlanishni jadallashtirish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida innovatsiyalar va texnologiyalarni keng tatbiq qilish, inson kapitalini, ilm-fan va innovatsiya sohalarini rivojlantirish maqsadida 2022 — 2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi ishlab chiqildi.[7]

Strategiyaning asosiy yo‘nalishlari etib quyidagilar belgilansin:

- innovatsion infratuzilma subyektlari (innovatsion texnologik park, texnologiyalar transferi markazi, innovatsion klaster, venchur tashkiloti, innovatsiya markazi, startap akselerator, inkubator) tarmog‘ini shakllantirish orqali startap tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash hamda yirik hajmli ishlab chiqarishni (kapital yaratish) tashkil etish;
- innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish orqali innovatsion faol tashkilotlar ulushini oshirish;
- kichik tadbirkorlikning innovatsion faolligini oshirish orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy jadal o‘sishini ta’minlash;
- yangi turdagi mahsulotlar va innovatsion texnologiyalar yaratishning g‘oyadan yakuniy iste’molchigacha bo‘lgan kompleks tizimini ta’minlash orqali innovatsiyalarga bo‘lgan talabni rag‘batlantirish;
- yaratilgan kapitalni “tubdan yangilovchi” innovatsiyalarga qayta yo‘naltirish tizimini shakllantirish;

[6] Porter, M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.

[7] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2022 — 2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida, 06.07.2022 yildagi PF-165-son

- ta’limning barcha bosqichlarida yaratuvchanlik, innovatsion tadbirkorlik va ratsionalizatorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali innovatsion faoliyat boshqaruvida inson kapitalini yanada rivojlantirish.

Axborot texnologiyalari sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun soliq stavkalarining pasaytirilishi, R&D (ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari) xarajatlarini qisman kompensatsiya qilish, raqamli uskunalar va dasturiy mahsulotlarni import qilishda bojxona imtiyozlarining berilishi biznesning innovatsion faolligini oshiradi[8]. Bundan tashqari, venchur moliyalashtirish mexanizmlarining rivojlanishi yuqori riskli, ammo yuqori qo‘shimcha qiymatga ega raqamli loyihalarni moliyalashtirish imkonini yaratadi.

Institutsional mexanizmlar raqamli biznes muhitini shakllantirishda muhim hisoblanadi. Ular normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, davlat boshqaruvida raqamli yondashuvlarni joriy etish va innovatsion institutlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga oladi.

Birinchidan, elektron hukumat (e-government) tizimlarining rivojlanishi biznes uchun ruxsat berish, litsenziyalash va hisobot topshirish jarayonlarini soddalashtirib, ma’muriy to‘siqlarni qisqartiradi. Ikkinchidan, texnoparklar, biznes-inkubatorlar va innovatsion klasterlar orqali startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash raqamli innovatsiyalarning tijoratlashuvini tezlashtiradi. Uchinchidan, intellektual mulkni himoya qilish mexanizmlarining kuchaytirilishi innovatsion faoliyatga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

Axborot texnologiyalari sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun soliq stavkalarining pasaytirilishi, R&D (ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari) xarajatlarini qisman kompensatsiya qilish, raqamli uskunalar va dasturiy mahsulotlarni import qilishda bojxona imtiyozlarining berilishi biznesning innovatsion faolligini oshiradi[9]. Bundan tashqari, venchur moliyalashtirish mexanizmlarining rivojlanishi yuqori riskli, ammo yuqori qo‘shimcha qiymatga ega raqamli loyihalarni moliyalashtirish imkonini yaratadi.

1-jadval[10]

Biznesni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va ularning iqtisodiy ta’siri.

Qo‘llab-quvvat-lash mexanizmi	Asosiy vositalar	Biznes rivojiga ta’siri

[8] Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development. Harvard University Press, 1934.
[9] World Bank. Innovation Policy: A Guide for Developing Countries. Washington, DC, 2018.
[10] Sayt ma`lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Moliyaviy mexanizmlar	Grantlar, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar, venchur moliyalashtirish	Innovatsion loyihalar sonining oshishi, investitsiya faolligining kuchayishi
Institutsional mexanizmlar	IT-parklar, texnoparklar, biznes-inkubatorlar, startap akseleratorlar	Startaplar rivoji, texnologiyalar transferi, yangi ish o‘rinlari
Normativ-huquqiy mexanizmlar	Soliq imtiyozlari, soddalashtirilgan litsenziyalash, raqamli hujjat aylanishi	Biznes yuritish xarajatlarining kamayishi, qulay muhit
Texnologik infratuzilma	Bulutli texnologiyalar, elektron platformalar, raqamli to‘lov tizimlari	Samaradorlik oshishi, tranzaksiya xarajatlarining qisqarishi
Inson kapitalini rivojlantirish	IT-ta’lim, raqamli ko‘nikmalar, malaka oshirish dasturlari	Mehnat unumdorligi va innovatsion salohiyatning oshishi

Raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni rag‘batlantirish mexanizmlari o‘zaro bog‘liq holda ishlaganda maksimal samara beradi. Masalan, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash institutsional infratuzilma bilan uyg‘unlashganda startaplarning bozorga chiqish ehtimoli sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, normativ-huquqiy islohotlar va raqamli infratuzilmaning rivojlanishi biznes muhitini barqarorlashtirib, xususiy sektor faolligini kuchaytiradi. Institutsional mexanizmlar raqamli biznes muhitini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ular normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, davlat boshqaruvida raqamli yondashuvlarni joriy etish va innovatsion institutlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga oladi. Innovatsiyalarning iqtisodiy o‘sish va biznes rivojlanishidagi fundamental roli asoslangan.[11]

Yuqorida ko‘rib chiqilgan mexanizmlarning kompleks qo‘llanilishi biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, mehnat unumdorligini oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligi va aniqligi oshib, bozor xavflari samarali boshqariladi.

Shu bilan birga, innovatsion rivojlanish biznesda yangi mahsulot va xizmatlarni yaratish, raqamli platformalar orqali yangi bozor segmentlariga chiqish imkonini beradi. Natijada, raqamli va innovatsion qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari iqtisodiyotning umumiy raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim strategik omil sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA. Xulosa o`rnida shuni aytishimiz mumkinki, biznesni rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli yechimlarning biznes jarayonlariga joriy etilishi ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda boshqaruv qarorlarining tezkorligi va aniqligini ta’minlash imkonini bermoqda. Bu esa korxonalarning ichki barqarorligi va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini

[11] Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development. Harvard University Press, 1934.

kuchaytiradi**.** Raqamli texnologiyalarni joriy etish va biznesni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha milliy statistik va institutsional ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki,[12] raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmi kompleks xarakterga ega bo‘lib, institutsional, moliyaviy-iqtisodiy hamda tashkiliy-infratuzilmaviy choralarning o‘zaro uyg‘unligi asosida samarali ishlaydi. Xususan, normativ-huquqiy bazaning takomillashtirilishi, elektron hukumat tizimlarining rivojlanishi, soliq va moliyaviy imtiyozlar, shuningdek, innovatsion infratuzilmaning kengaytirilishi biznes subyektlarining raqamli transformatsiyasini jadallashtiradi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish va biznesni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha milliy statistik va institutsional ma’lumotlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son farmoni. (2020). “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.

2. Porter, M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2022 — 2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida, 06.07.2022 yildagi PF-165-son

4. Bardiboyevich, P. S., & Dilshodbekovna, S. M. (2025). improving the investment climate in the region based on innovative approaches. *american journal of business management*, *3*(5), 25-29.

5. Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development. Harvard University Press, 1934.

6. World Bank. Innovation Policy: A Guide for Developing Countries. Washington, DC, 2018.

7. Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development. Harvard University Press, 1934.

8. Madraximov Q.E. Analyzing the Social-Economic Development Potential of regions .// Экономика и предпринимательство, № 10 (171) 2024 г. Volume 18 Number 10. 508-512-c. (08.00.00; №29).

9. Q.Madraximov, M.Matkarimov, A.Yakubov, J.Nurjonov. Methodological approaches to assessment of entrepreneurial ability American Journal of Business Management, Economics and Banking. Volume 39, August – 2025. p 16-23

10. https://infocom.uz/ sayti ma`lumoti

[12] O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari.

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna
SamISI assistenti
Jo‘raqulov Diyorbek
SamISI BHI-123 guruh talabasi

INVESTITSIYA FAOLIYATI VA INVESTITSIYA SIYOSATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada investitsiya faoliyatining iqtisodiy mazmuni, investitsiya siyosatining mohiyati va ularning milliy iqtisodiyot rivojidagi roli keng yoritilgan. Investitsiyalarning iqtisodiy o‘sish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsion jarayonlarni jadallashtirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishdagi ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. investitsiya, investitsiya faoliyati, investitsiya siyosati, investitsiya muhiti, kapital qo‘yilmalar, iqtisodiy o‘sish, davlat investitsiya siyosati.

Annotation. This article examines the economic essence of investment activity, the nature of investment policy, and their role in the development of the national economy. The importance of investments in ensuring economic growth, increasing production efficiency, accelerating innovation processes, and enhancing competitiveness is analyzed on a scientific basis.

Keywords. investment, investment activity, investment policy, investment climate, capital investments, economic growth, state investment policy.

Kirish. Investitsiya faoliyati har qanday mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy tizimda investitsiyalar orqali ishlab chiqarish quvvatlari kengaytiriladi, yangi texnologiyalar joriy etiladi, infratuzilma rivojlantiriladi hamda aholi bandligi ta’minlanadi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyotiga asoslangan sharoitda investitsiya jarayonlarining faolligi iqtisodiy o‘sish sur’atlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli investitsiya faoliyatini samarali tashkil etish va uni tartibga soluvchi investitsiya siyosatini to‘g‘ri shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi globallashuv sharoitida investitsiya faoliyati faqat ichki moliyaviy resurslar bilan cheklanib qolmay, balki xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali ham amalga oshirilmoqda. Xorijiy investitsiyalar iqtisodiyotga zamonaviy texnologiyalar, ilg‘or boshqaruv tajribasi va xalqaro bozorlar bilan integratsiyalashuv imkoniyatlarini olib kiradi. Shu bilan birga, investitsiya jarayonlari turli iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy risklar bilan bog‘liq bo‘lib, ularni chuqur tahlil qilish va boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Davlat tomonidan olib boriladigan investitsiya siyosati investitsiya faoliyatining muhim yo‘naltiruvchi vositasi hisoblanadi. Ushbu siyosat orqali ustuvor tarmoqlar

aniqlanadi, investorlarga qulay shart-sharoitlar yaratiladi hamda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ta’minlanadi. Shu bois investitsiya faoliyati va investitsiya siyosatini ilmiy asosda o‘rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Investitsiya faoliyati nazariyasini yoritishda J.R. Zaynalov, S.S. Aliyeva va N.X. Ruzibayeva muallifligidagi “Investitsiyalar” darsligi muhim manba hisoblanadi. Mazkur adabiyotning investitsiya tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyatiga bag‘ishlangan bobida investitsiyalar real va moliyaviy investitsiyalarga ajratilgan holda tahlil qilinadi. Aynan shu qismdan investitsiya faoliyatining mazmuni, kapital qo‘yilmalarining iqtisodiy ahamiyati hamda investitsiyalarning qaytimi bilan bog‘liq nazariy qarashlar olindi va chuqur tahlil qilindi.

Investitsiya siyosati va investitsiya muhiti masalalariga bag‘ishlangan bo‘limida davlat investitsiya siyosatining asosiy maqsadlari, tamoyillari va vazifalari yoritilgan. Xususan, investitsiya muhitini yaxshilashda huquqiy barqarorlik, soliq imtiyozlari, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining o‘rni keng ochib berilgan. Mazkur qismdan investitsiya siyosatining institutsional asoslari va uning iqtisodiyot rivojiga ta’siri haqidagi xulosalar foydalanildi.

Shuningdek, xalqaro iqtisodiy adabiyotlarda investitsiya jarayonlarining iqtisodiy o‘sishga ta’siri, investitsiya risklari va ularni boshqarish masalalari keng o‘rganilgan. Ushbu manbalarda investitsiya faoliyatini rag‘batlantirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, bandlikni ta’minlash va iqtisodiy barqarorlikka erishish masalalari ilmiy asosda yoritilgan bo‘lib, ular mazkur maqoladagi tahliliy qismni boyitishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Tadqiqot va metodologiya. Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, taqqoslama tahlil, mantiqiy umumlashtirish hamda iqtisodiy-statistik yondashuvlardan foydalanildi. Investitsiya faoliyati va investitsiya siyosatiga oid nazariy qarashlar umumlashtirildi, ularning iqtisodiyot rivojiga ta’siri tahlil qilindi hamda mavjud muammolarni aniqlash asosida amaliy yechimlar ishlab chiqildi.

Tahliliy qism. Investitsiya faoliyati iqtisodiy rivojlanishning asosiy manbalaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonini kengaytirish, modernizatsiya qilish va tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Iqtisodchi olim J.M. Keynsning ta’kidlashicha, investitsiyalar yalpi talabning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ularning o‘sishi ishlab chiqarish hajmining kengayishiga va bandlik darajasining oshishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, investitsiya faoliyati iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Investitsiyalar yetarli bo‘lmagan sharoitda iqtisodiy o‘sish sekinlashadi. Ishlab chiqarish quvvatlari eskiradi.

Texnologik rivojlanish ortda qoladi. Bu holat uzoq muddatda milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligining pasayishiga olib keladi.

Investitsiya faoliyatining samaradorligi bevosita investitsiya siyosatining to‘g‘ri shakllantirilishiga bog‘liq. P. Samuelson va V. Nordhaus o‘z tadqiqotlarida davlatning investitsiya jarayonlaridagi faol ishtiroki iqtisodiyotda barqarorlikni ta’minlashini ta’kidlaydi. Ularning fikricha, davlat investitsiya siyosati orqali ustuvor tarmoqlarni rivojlantirish, bozor nomukammalliklarini kamaytirish va ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, investitsiya siyosati xususiy sektor faoliyatini cheklamasligi, aksincha, uni rag‘batlantirishi zarur.

Investitsiya faoliyatida risklar muhim o‘rin egallaydi. Mashhur iqtisodchi olim U. Sharpe investitsiya riskini kutilayotgan daromadning noaniqligi bilan bog‘liq jarayon sifatida ta’riflaydi. Investitsiya risklari iqtisodiy, moliyaviy, siyosiy va institutsional omillar ta’sirida yuzaga keladi. Masalan, inflyatsiya darajasining oshishi real daromadni kamaytiradi. Valyuta kurslarining o‘zgarishi xorijiy investitsiyalar samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Siyosiy beqarorlik esa uzoq muddatli investitsiyalarni cheklaydi. Shu sababli investitsiya risklarini boshqarish investitsiya siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Davlat investitsiya siyosati doirasida risklarni kamaytirish uchun turli mexanizmlar qo‘llaniladi. Jumladan, investitsiya loyihalariga davlat kafolatlari berish, soliq va bojxona imtiyozlari taqdim etish, investitsiyalarni sug‘urtalash tizimini rivojlantirish shular jumlasidandir. Jahon banki ekspertlarining fikriga ko‘ra, davlat tomonidan yaratilgan kafolatlar va shaffof institutsional muhit xorijiy investitsiyalar oqimini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa iqtisodiy o‘sish sur’atlarini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Xorijiy investitsiyalar investitsiya faoliyatining alohida muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Xorijiy investorlar bilan hamkorlik milliy iqtisodiyotga zamonaviy texnologiyalar, innovatsion yechimlar va ilg‘or boshqaruv tajribasini olib kiradi. Iqtisodchi olim R. Solou o‘zining iqtisodiy o‘sish nazariyasida kapital jamg‘arilishi va texnologik taraqqiyotning iqtisodiy o‘sishdagi hal qiluvchi rolini asoslab bergan. Shu jihatdan qaralganda, xorijiy investitsiyalar texnologik taraqqiyotni tezlashtirish orqali uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.

Biroq xorijiy investitsiyalarni jalb etishda milliy manfaatlarni himoya qilish muhim ahamiyatga ega. Strategik tarmoqlarda davlatning tartibga soluvchi roli saqlab qolinishi zarur. Investitsiya siyosati ochiqlik va iqtisodiy xavfsizlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashi lozim. Shu asosda olib borilgan investitsiya siyosati investitsiya faoliyatining barqaror va samarali rivojlanishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, investitsiya faoliyati va investitsiya siyosati o‘zaro chambarchas bog‘liq jarayonlar bo‘lib, ularning uyg‘unligi iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ta’minlaydi. Investitsiya faoliyatini faollashtirish orqali ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, bandlik kengayadi va aholi farovonligi yuksaladi. Shu sababli investitsiya siyosatini ilmiy asosda takomillashtirish hozirgi davrda dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, investitsiya faoliyati iqtisodiy o‘sish va barqaror rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Investitsiyalar orqali ishlab chiqarish modernizatsiya qilinadi, texnologik yangilanish amalga oshiriladi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ta’minlanadi. Shu bois investitsiya faoliyatini rag‘batlantirish va uni samarali boshqarish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lishi lozim.

Investitsiya siyosatini takomillashtirish orqali investitsiya muhitini yaxshilash, investorlar uchun barqaror va shaffof shart-sharoitlar yaratish mumkin. Investitsiya risklarini kamaytirish, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish va institutsional muhitni mustahkamlash investitsiya faoliyatining faolligini oshiradi. Natijada milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi kuchayadi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi. Investitsiya faoliyati to‘g‘risidagi Qonun. Toshkent, 2019.
2. Zaynalov J.R., Aliyeva S.S., Ruzibayeva N.X. Investitsiyalar. Darslik. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2019.
3. Keyns J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 1936.
4. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. 19-nashr. New York: McGraw-Hill Education, 2010.
5. Sharpe W.F., Alexander G.J., Bailey J.V. Investments. 6-nashr. New Jersey: Prentice Hall, 1999.
6. World Bank. World Development Report: Investment and Growth. Washington, DC: World Bank Publications, 2020.
7. International Monetary Fund (IMF). World Economic Outlook: Growth and Investment Trends. Washington, DC, 2021.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Hoshimov Ozodbek Alisher o‘g‘li
SamISI inv-123 guruh talabasi

INVESTITSIYA LOYIHALARI VA ULARNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Annotatsiya: Ushbu akademik maqola investitsiya loyihalari va ularning samaradorligini baholashning nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini atroflicha o‘rganadi. Tadqiqotda investitsiya loyihalarini baholashning an’anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlari (sof joriy qiymat, ichki rentabellik normasi, investitsiyalarning qaytish muddati) bilan bir qatorda, ijtimoiy va ekologik ta’sirlarni hisobga oluvchi ko‘p mezonli yondashuvning ahamiyati tahlil qilinadi. Jumladan, O‘zbekiston sharoitida infratuzilma loyihalarini baholashda sof joriy qiymat metodidan samarali foydalanish tajribasi va uning iqtisodiy o‘sishga ta’siri yoritilgan. Maqolada investitsiya loyihalarining tavakkalchiligini baholash va boshqarish mexanizmlari, shuningdek, mamlakatimizda investitsiya jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan dolzarb muammolar va tavsiyalar ilgari suriladi. Tadqiqot natijalari loyihalarning nafaqat iqtisodiy, balki kengroq jamiyat uchun qiymatini oshirishda kompleks baholash usullarining muhimligini ko‘rsatadi**.**

Kalit so‘zlar: Investitsiya loyihalari, samaradorlik, baholash, moliyaviy ko‘rsatkichlar, ijtimoiy ta’sir, ekologik mezonlar, tavakkalchilik

Abstract: This academic article thoroughly examines the theoretical, methodological, and practical aspects of investment projects and their efficiency evaluation. The study analyzes the importance of a multi-criteria approach, considering social and environmental impacts, alongside traditional financial indicators (Net Present Value, Internal Rate of Return, Payback Period) for assessing investment projects. Specifically, it highlights the effective use of the Net Present Value method in evaluating infrastructure projects within Uzbekistan's context and its impact on economic growth. The article also discusses mechanisms for assessing and managing investment project risks, as well as current issues and recommendations aimed at optimizing investment processes in the country. The research findings demonstrate the significance of comprehensive evaluation methods in enhancing the value of projects not only economically but also for the broader society.

Keywords: Investment projects, efficiency, evaluation, financial indicators, social impact, environmental criteria, risk

Kirish. Investitsiya loyihalari har qanday milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ular yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, mavjudlarini modernizatsiya qilish, texnologik innovatsiyalarni joriy etish va umumiy iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Biroq, investitsiya loyihalarining muvaffaqiyati nafaqat sarmoyalarning hajmi, balki ularni rejalashtirish, amalga oshirish va eng muhimi, samaradorligini to‘g‘ri baholashga bog‘liq. Samaradorlikni baholash — bu cheklangan resurslarni eng maqbul tarzda taqsimlash, potentsial risklarni aniqlash va minimallashtirish hamda investitsiyalardan kutilayotgan foydani maksimal darajada oshirish imkonini beruvchi muhim jarayon.

Mazkur maqola investitsiya loyihalarini samaradorligini baholashning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish, asosiy usullarini ko‘rib chiqish, moliyaviy, iqtisodiy va boshqa muhim omillarga e’tibor qaratish, shuningdek, ularni O‘zbekiston kontekstida amaliy jihatdan o‘rganishni maqsad qilgan. Maqolada investitsiya loyihalarining nafaqat moliyaviy daromadliligi, balki ularning ijtimoiy va ekologik ta’sirlarini ham kompleks baholash zarurati ta’kidlanadi. Shuningdek, tavakkalchilikni baholash va boshqarish mexanizmlari, hamda O‘zbekistondagi investitsiya muhitiga xos dolzarb muammolar va ularning yechimlari bo‘yicha tavsiyalar ilgari suriladi. Ushbu tahlil investitsiya qarorlarini qabul qilishda ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Investitsiya loyihalarining samaradorligini baholash masalasi iqtisodiy adabiyotda keng o‘rganilgan va unga doir turli yondashuvlar mavjud. Loyihalarning nazariy asoslari, ularning tasnifi va samaradorlik mezonlari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Investitsiya loyihalari, odatda, investitsiya ob’ektining turi (masalan, ishlab chiqarish, infratuzilma, ijtimoiy), loyihaning miqyosi (kichik, o‘rta, yirik), amalga oshirish muddati (qisqa, o‘rta, uzoq muddatli) va boshqa xususiyatlariga ko‘ra tasniflanadi. Har bir turdagi loyiha o‘ziga xos baholash mezonlari va usullarini talab qiladi.

Samaradorlikni baholashning asosiy usullari va moliyaviy ko‘rsatkichlari investitsiya menejmentining markaziy qismini tashkil etadi. An’anaviy usullar orasida sof joriy qiymat (NPV), ichki rentabellik normasi (IRR), investitsiyalarning qaytish muddati (Payback Period) va rentabellik indeksi (Profitability Index) kabi moliyaviy ko‘rsatkichlar alohida o‘rin egallaydi. Masalan, sof joriy qiymat (NPV) loyihaning kutilayotgan pul oqimlarini diskontlash orqali uning bugungi kundagi qadrlangan sof qiymatini hisoblab chiqadi. Agar NPV musbat bo‘lsa, loyiha iqtisodiy jihatdan maqbul hisoblanadi. Ichki rentabellik normasi (IRR) esa loyiha daromadlari va xarajatlarini

tenglashtiradigan diskont stavkasini ifodalaydi; bu ko‘rsatkich loyihaning minimal talab qilinadigan daromadlilik darajasidan yuqori bo‘lishi kerak. Investitsiyalarning qaytish muddati esa sarmoyalarning qancha vaqt ichida qoplanishini ko‘rsatadi, bu esa likvidlikni baholashda muhimdir.

So‘nggi yillarda, faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, investitsiya loyihalarining iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik samaradorligini kompleks baholashga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Atxamova Inobat Abdihamid qizining tadqiqoti investitsiya loyihalari samaradorligini baholashni tashkil etishning samarali usullarini o‘rganib chiqadi va aynan mana shu ko‘p mezonli yondashuvni ta’kidlaydi [1]. Bu yondashuv barqaror rivojlanish va iqtisodiy o‘sish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarni hisobga olishni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotda NPV, IRR va ROI kabi moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan birga ish o‘rinlari yaratish va jamiyat uchun qiymat kabi ijtimoiy mezonlar, shuningdek, atrof-muhitga ta’sir va resurslardan foydalanish kabi ekologik choralar ham mujassam etilgan metodologiyalar taklif etiladi. Ma’lumotlar statistika, so‘rovlar va ekspert baholari orqali to‘planadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga olgan kompleks baholash loyiha muvaffaqiyatini va jamoatchilikka ta’sirini chuqurroq tushunishni ta’minlaydi [1]. Misol uchun, 2023 yilda O‘zbekistondagi infratuzilma loyihalarini baholashda NPV usulidan foydalanish loyiha samaradorligini 25 foizga oshirib, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirgan [1]. Bu shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy va iqtisodiy tahlil qilishda faqatgina pul oqimlariga e’tibor qaratish emas, balki loyihaning kengroq iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik tizimga ta’sirini ham hisobga olish lozim. Loyihaning samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar orasida bozor talabi, resurslarning mavjudligi, texnologik imkoniyatlar, hukumat siyosati, inflyatsiya darajasi va xomashyo narxlari kabi makroiqtisodiy omillar ham muhim ahamiyatga ega.

Investitsiya loyihalarida tavakkalchilikni baholash va boshqarish ham samaradorlikni ta’minlashning ajralmas qismidir. Har qanday investitsiya kelajakdagi noaniqliklar bilan bog‘liq bo‘lib, tavakkalchilikning turli shakllari (bozor tavakkalchiligi, moliyaviy tavakkalchilik, operatsion tavakkalchilik, siyosiy tavakkalchilik va boshqalar) mavjud. Tavakkalchilikni baholash uchun sezgirlik tahlili (sensitivity analysis), ssenariy tahlili (scenario analysis) va Monte-Karlo simulyatsiyasi kabi usullardan foydalaniladi. Tavakkalchilikni boshqarish esa diversifikatsiya, sug‘urtalash, hedjirlash va shartnomaviy kelishuvlar orqali amalga oshiriladi. Atxamova I.A. qizining ishi ham kompleks baholashning zarurligini ta’kidlar ekan, bilvosita tavakkalchilikni kamaytirish va loyihaning barqarorligini

oshirish muhimligini ilgari suradi.

O‘zbekistonda investitsiya loyihalarini baholashning amaliy jihatlari va dolzarb muammolari milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlar sharoitida investitsiyalar hajmi ortib bormoqda. Xususan, infratuzilma loyihalari va strategik tarmoqlarga kiritilayotgan investitsiyalar iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Yuqorida qayd etilganidek, O‘zbekiston amaliyotida NPV kabi moliyaviy ko‘rsatkichlardan foydalanish loyiha samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam bergan [1]. Biroq, shu bilan birga, bir qator muammolar ham mavjud. Bularga loyihani baholashda shaffoflik va xolislikni ta’minlash, malakali kadrlar yetishmasligi, tavakkalchilikni baholashda zamonaviy usullarni to‘liq joriy etmaslik, shuningdek, ijtimoiy va ekologik mezonlarga yetarlicha e’tibor bermaslik kabi holatlar kiradi. Qishloq joylarda yangi ish o‘rinlari yaratish yoki energiya samaradorligini oshirish kabi ijtimoiy va ekologik maqsadlarga yo‘naltirilgan loyihalarning kompleks baholash mexanizmlarini takomillashtirish zarurati bor. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligi [2] yoki investitsiya loyihalari tahlili [3] kabi mavzularga oid adabiyotlar mavjud bo‘lishiga qaramay, ularning mazmuni doim ham ochiq va keng tadqiqotlar uchun yetarli emas. Bu esa O‘zbekistonda investitsiya loyihalarini baholash bo‘yicha chuqur va amaliy yo‘naltirilgan tadqiqotlarga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshiradi. Kelajakdagi tadqiqotlarda AI va mashinani o‘qitish usullarini integratsiya qilish baholash aniqligini oshirishga xizmat qilishi mumkin [1].

Tadqiqot metodologiyasi Ushbu tadqiqot metodologiyasi investitsiya loyihalarini baholash bo‘yicha mavjud akademik adabiyotlarning tizimli tahlili va sinteziga asoslangan. Maqola nazariy asoslarni, asosiy baholash usullarini, moliyaviy ko‘rsatkichlarni, tavakkalchilikni boshqarish mexanizmlarini va O‘zbekiston kontekstidagi amaliy jihatlarni qamrab olgan mavzuga oid ilmiy izlanishlar va hisobotlarni o‘rganishga qaratilgan. Asosiy e’tibor, loyihaning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik ta’sirini ham hisobga oluvchi ko‘p mezonli yondashuvga qaratildi. Maqolaning ma’lumotlar bazasi sifatida taniqli olimlarning ilmiy ishlari, jumladan Atxamova Inobat Abdihamid qizining dissertatsiya tadqiqoti [1] hamda investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligiga oid boshqa manbalar [2, 3] xizmat qildi. Keng qamrovli tushunchani shakllantirish uchun sifatli tahliliy yondashuv qo‘llanildi, bu orqali mavzuga oid asosiy topilmalar va ilg‘or amaliyotlar umumlashtirildi. Ushbu metodologiya investitsiya qarorlarini qabul qilishda kompleks va ilmiy asoslangan yondashuvni taqdim etishga imkon berdi.

Xulosa. Investitsiya loyihalari mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishi va

rivojlanishining muhim drayveri bo‘lib, ularning samaradorligini baholash investitsiya qarorlarini qabul qilishda asosiy vositadir. Bu O‘zbekistonda infratuzilma loyihalari misolida ham o‘z tasdig‘ini topgan, bunda NPV usulidan foydalanish loyiha samaradorligini sezilarli darajada oshirgan.

Shuningdek, loyihalarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan turli tavakkalchiliklarni baholash va ularni samarali boshqarish mexanizmlari loyiha muvaffaqiyatining ajralmas sharti ekanligi ko‘rsatildi. O‘zbekiston sharoitida investitsiya muhitini takomillashtirishda loyihalarni baholashda shaffoflikni oshirish, malakali mutaxassislarni tayyorlash, zamonaviy tahlil usullarini keng joriy etish hamda ijtimoiy-ekologik mas’uliyatni kuchaytirish dolzarb vazifalar hisoblanadi. Kelajakda sun’iy intellekt va mashinani o‘qitish kabi ilg‘or texnologiyalarni investitsiya loyihalarini baholash jarayonlariga integratsiya qilish baholashning aniqligi va samaradorligini yanada oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Umumiy xulosa shuki, investitsiya loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi va mamlakat taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shishi uchun ularning samaradorligini har tomonlama va chuqur baholash mexanizmlarini doimiy ravishda takomillashtirib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atxamova, I. A. (2023). Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashni tashkil etishning samarali usullari (Bakalavr dissertatsiyasi). – https://www.uni-tashkent.uz/repo/atxamolva_i_bachelor_thesis_2023.pdf

2. Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. (2020). Principles of Corporate Finance (13th ed.). McGraw-Hill Education. – https://www.mheducation.com/highered/product/principles-corporate-finance-brealey-myers/M9781260013904.html

3. Govindan, K., & Jepsen, M. B. (2016). An analytic network process and multi-criteria sustainability assessment approach for offshore wind farm location selection. Energy Conversion and Management, 114, 276-291. – https://doi.org/10.1016/j.enconman.2016.02.012

4. Ward, S., & Chapman, C. (2003). Transforming project risk management into project uncertainty management. International Journal of Project Management, 21(2), 97-105. – https://doi.org/10.1016/S0263-7863(02)00074-5

5. Flyvbjerg, B. (2007). Policy and planning for large-infrastructure projects: Problems, causes, and cures. Environment and Planning B: Planning and Design, 34(3), 578-597. – https://doi.org/10.1068/b32030t

Qo‘ziyeva Maftuna Otabek qizi
SamISI assistenti
Ro‘ziqulov Bobur Bahodir og‘li
SamISI inv-123 guruh talabasi
roziqulovbobir@gmail.com

KORXONALARDA MOLIYAVIY NATIJALAR BUXGALTERIYA HISOBINI YAXSHILASH YO‘LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada 2025-yilda O‘zbekiston iqtisodiyotining transformatsiyalashuvi sharoitida korxonalarda moliyaviy natijalar buxgalteriya hisobini takomillashtirish yo‘llari tadqiq etiladi. Tadqiqotda MHXSga (IFRS) to‘liq o‘tish, raqamli texnologiyalar (AI, Blockchain), ESG hisobotlari va soliq qonunchiligidagi so‘nggi o‘zgarishlarning ta’siri tahlil qilingan. Maqola korxonalar moliya menejerlari va buxgalterlari uchun amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy natijalar, MHXS, 2025-yil strategiyasi, sun’iy intellekt, ESG hisoboti, raqamli buxgalteriya, moliyaviy shaffoflik, foyda va zarar, audit.

Maqola uchun kengaytirilgan ma’lumotlar (2025-yil holatiga)

1**. Normativ-huquqiy baza va MHXSga o‘tishning yangi bosqichi**

2025-yil O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun «moliyaviy hisobning xalqaro standartlarga (MHXS) to‘liq integratsiyalashuvi» yili bo‘ldi.

PQ-282-sonli qaror ijrosi: 2025-yil sentabr oyidan boshlab ko‘plab xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun MHXS asosida hisobot topshirish majburiy etib belgilandi.

Yaxshilash yo‘li: Korxonalarda milliy standartlar (BHMS) va xalqaro standartlar o‘rtasidagi tafovutlarni kamaytirish uchun transformatsiya jadvallaridan voz kechib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri (parallel) hisob yuritish tizimini joriy qilish.

2. Sun’iy intellekt (AI) va Buxgalteriya avtomatizatsiyasi

2025-yilda buxgalteriya faqat ma’lumotlarni kiritish emas, balki ularni tahlil qilish (Data Analytics) markaziga aylandi.

AI-auditorlar: Moliyaviy natijalarni hisoblashda inson omili tufayli yuzaga keladigan xatolarni 95% gacha kamaytirish.

Bashoratli tahlil (Predictive Analytics): O‘tgan davr ma’lumotlari asosida kelgusi chorak uchun kutilayotgan foyda va zararni 2025-yilgi bozor konyunkturasi asosida prognoz qilish.

Yaxshilash yo‘li: ERP tizimlarini (SAP, Oracle, 1C yangi versiyalari) AI modullari bilan boyitish.

3. ESG (Environmental, Social, and Governance) hisobotlari

2025-yilning eng katta trendi – bu faqat sof foydani emas, balki korxonaning ekologik va ijtimoiy ta’sirini ham hisobga olishdir.

Yashil buxgalteriya: Korxonaning energiya sarfi, chiqindilarni qayta ishlash xarajatlari moliyaviy natijalarda alohida aks ettirilishi investorlar uchun muhim ko‘rsatkichga aylandi.

Yaxshilash yo‘li: Moliyaviy natijalar hisobotiga ESG metrikalarini kiritish orqali xalqaro investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini oshirish.

4. Soliq islohotlari va Shaffoflik

O‘zbekistonda 2025-yilda soliq ma’murchiligi to‘liq raqamli nazoratga o‘tdi.

E-faktura va E-aktiv: Tovarlarning harakati real vaqt rejimida kuzatilgani sababli, moliyaviy natijani yashirish imkonsiz bo‘lib qolmoqda.

Yaxshilash yo‘li: Ichki nazorat tizimini «Soliq uzilishi» (Tax gap) tahlili bilan integratsiya qilish. Bu orqali korxona asossiz jarimalardan himoyalanadi.

5. Blokcheyn texnologiyasi orqali shaffoflikni ta’minlash

2025-yilda yirik korporatsiyalar debitorlik va kreditorlik qarzlarini blokcheyn reestrlari orqali yuritishni boshladi.

Afzalligi: Operatsiyalarni o‘tmishga qaytib o‘zgartirish imkoni yo‘qligi sababli audit tekshiruvi vaqtini 50% ga qisqartiradi.

Yaxshilash yo‘li: Tranzaksiyalarni tasdiqlash uchun markazlashmagan tizimlarni joriy etish.

6. Kadrlar malakasini oshirish – «Raqamli buxgalter

Ma’lumotlar bazasi ko‘paygan sayin, buxgalterdan nafaqat hisobni, balki moliyaviy strategiyani tushunish talab etilmoqda.

Yaxshilash yo‘li: Xodimlarni ACCA, DipIFR kabi xalqaro sertifikatlarga o‘qitish va ularni «moliyaviy biznes-hamkor» (Finance Business Partner) darajasiga ko‘tarish.

Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risida nizomda daromad va xarajatlar tasnilanishi[13]

Daromadlar	Xarajatlar
Asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar (operatsiya daromadlari).	Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ning ishlab chiqarish tannarxiga kiritiladigan xarajatlar tarkibi
Sotishdan olingan sof tushum.	Davr xarajatlari

Moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar.	Moliyaviy faoliyat bo‘yicha xarajatlar
Favqulodda daromadlar.	Favqulodda zararlar

Daromadlar va xarajatlar hisobini o‘zi tegishli bo‘lgan tur elementlarga to‘plagan holda yuritish yuqorida aytib o‘tilganidek moliyaviy hisobotlar sifatini oshirish bilan bir qatorda korxona faoliyatiga aloqador qarorlar qabul qilishda foydali axborotlar bilan ta’minlaydi va hisobotning haqqoniylik sifatini oshiradi.

Buxgalteriya hisobida xarajatlar hisobini yuritishda qo‘llaniladigan buxgalteriya o‘tkazmalari

Debet	Kredit	Summa	Mazmuni
1510	6010	12 000 000	Material xarid qilinishi
1510	6990	2 000 000	Xarid qilingan materiallarni tashish xarajati
1010	1510	14 000 000	Materiallar omborga kirim qilinishi
9610	6920	1 300 000	Olingan kredit bo‘yicha foiz hisoblandi
9420	6710	7 500 000	Ma’muriyat xodimlariga ish haqi hisoblanishi
2010	6710	8 000 000	Ishlab chiqarish xodimlariga ish haqi hisoblash

Shunday hisob yuritish orqali ishlab chiqarish korxonalari materiallar tannarhini aniqlagan holda ishlab chiqarish xarajatlarini yuritib mahsulot tannarxini hisoblashadi va bu bevosita yakunda moliyaviy natijalarni shakillantirishda inobatga olinadi.

Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda quyidagilarni yoritib berish zarur :

- Realizatsiyadan sof tushum;
- Realizatsiyadan yalpi moliyaviy natija;
- Asosiy faoliyatdan boshqa operatsion daromadlar va xarajatlar;
- Asosiy xo‘jalik faoliyatining moliyaviy natijalari (foyda yoki zarar);
- Moliyaviy faoliyat bo‘yicha boshqa daromadlar va xarajatlar;
- Umumxo‘jalik faoliyatining moliyaviy natijasi;

Shu mantiqdan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, moliyaviy natijalar hisobining haqqoniyligi bevosita ravishda hisobot davridagi daromadlar hisobining hamda xarajatlar hisobining to‘g‘ri yuritilganligiga bog‘liq hisoblanadi. Belgilangan normativlar asosida haqqoniy yuritilgan daromadlar hisobi va xarajatlar hisobi birgalikda moliyaviy natijalar hisobining asosini tashkil qiladi.

Xulosa: 2025-yilda Moliyaviy Buxgalteriyaning Strategik Transformatsiyasi O‘zbekiston korxonalari uchun moliyaviy natijalar buxgalteriya hisobi endi faqat o‘tmishdagi operatsiyalarni qayd etish mexanizmi emas, balki strategik boshqaruv vositasiga aylandi. Ushbu maqolada tahlil qilingan tendensiyalar va normativ

yangiliklar shuni ko‘rsatadiki, samaradorlikni oshirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh bo‘lish uchun kompleks yondashuv talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, 2025-yilda buxgalteriya hisobini yaxshilash quyidagi uchta asosiy ustunda qurilgan bo‘lishi shart:

1. Majburiy Standartlarga To‘liq va So‘zsiz Moslashish

MHXS (IFRS) ga to‘liq o‘tish endi tanlov emas, balki qonun talabi va biznes zaruratidir. Korxonalar milliy standartlardan xalqaro standartlarga «qo‘lda» o‘tish amaliyotini tugatib, hisob jarayonlarini boshidanoq MHXS tamoyillari asosida, ayniqsa Daromad (IFRS 15) va Moliyaviy instrumentlar (IFRS 9) bo‘yicha yuritishi shart. Bu shaffoflikni oshiradi va xorijiy investorlar ishonchini qozonishning garovidir.

2. Texnologik Inqilobdan Maksimal Foydalanish

Raqamlashtirish hisobning tezligi va aniqligini tubdan o‘zgartirdi. AI va mashinani o‘rganish (ML) vositalari orqali endi moliyaviy natijalar real vaqt rejimida (real-time) tahlil qilinmoqda. Buxgalteriyada blokcheynning joriy etilishi esa tranzaksiyalar daxlsizligini ta’minlab, ichki nazorat va tashqi audit xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirdi. Korxonalar ushbu texnologiyalarga investitsiya kiritmasdan, 2025-yil iqtisodiyotida samarali faoliyat yurita olmaydi.

3. Buxgalteriya Funktsiyasining Kengayishi (ESG va Strategik Tahlil)

2025-yil tendensiyalari buxgalterning rolini moliyaviy hisoblardan tashqariga olib chiqdi. Endi moliyaviy natijalar hisobotida nafaqat pul ko‘rsatkichlari, balki korxonaning barqaror rivojlanishga qo‘shgan hissasi (ESG mezonlari) ham aks etishi talab qilinmoqda. Buxgalterlar ma’lumotlar tahlilchilari va biznes-hamkorlarga aylanib, rahbariyatga kelajakdagi iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda faol yordam berishmoqda.

Xulosa yakunida ta'kidlash joizki, 2025-yilda moliyaviy hisobni yaxshilash — bu faqatgina hisobotlarni chiroyli qilish emas, balki korxonani yangi iqtisodiy davr talablariga moslashgan, shaffof va global miqyosda raqobatbardosh tizimga aylantirish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (Rasmiy normativ hujjatlar manbai):

2.Tavsif: Buxgalteriya hisobi standartlari (BHMS va MHXS) bo‘yicha qonunlar, qarorlar va yangiliklar e'lon qilinadi.

4.Xalqaro Buxgalterlar Federatsiyasi (IFAC) va IFRS Fondi (Xalqaro standartlar manbai):

5.Tavsif: Global buxgalteriya standartlari, ESG hisoboti bo‘yicha global tendensiyalar.

7.ACCA (The Association of Chartered Certified Accountants) O‘zbekistondagi vakolatxonasi:

Turayev Abduvoxid Kuldashevich
SamISI assistenti
abduvoxidturayev70@gmail.com
Ro‘ziqulov Bobur Bahodir o‘g‘li
SamISI inv-123 guruh talabasi

JANUBIY AMERIKA MAMLAKATLARINING JAHON IQTISODIYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Annotatsiya:Maqolada Janubiy Amerika mamlakatlarining jahon iqtisodiy tizimidagi o‘rni, ularning boy tabiiy resurslari va qishloq xo‘jaligi salohiyati tahlil qilingan. Shuningdek, mintaqa iqtisodiyotining xomashyoga bog‘liqligi sababli yuzaga keladigan muammolar ko‘rsatib o‘tilgan hamda global iqtisodiy mavqeni mustahkamlash, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlash bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan**.**

Kalit so‘zlar: Janubiy Amerika, jahon iqtisodiyoti, iqtisodiy rol, tabiiy resurslar, xomashyo eksporti, qishloq xo‘jaligi, iqtisodiy diversifikatsiya, litiy, barqaror rivojlanish, global savdo

Abstract: This article analyzes the role of South American countries within the world economic system, focusing on their rich natural resources and agricultural potential. It highlights the challenges arising from the region's dependence on raw materials and provides recommendations and suggestions for strengthening their global economic position, diversifying their economies, and ensuring sustainable development..

Key words:South America, world economy, economic role, natural resources, commodity exports, agriculture, economic diversification, lithium, sustainable development, global trade.

Kiris. Janubiy Amerika global iqtisodiyotning muhim, ammo o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan mintaqasidir. Qit'a 650 millionga yaqin aholisi va qariyb 7 trillion AQSh dollari YaIMga ega bo‘lib, bu uni dunyoning to‘rtinchi yirik iqtisodiy bloki qiladi. Tarixan, mintaqa jahon bozoriga asosan xomashyo yetkazib beruvchi sifatida integratsiyalashgan. Braziliya, Argentina, Chili, Peru va Kolumbiya kabi yirik iqtisodiyotlar jahon savdo zanjirida muhim rol o‘ynaydi. Biroq, mintaqa iqtisodiyoti bir qator tarkibiy muammolar, jumladan, xomashyo narxlariga yuqori bog‘liqlik, past unumdorlik va infratuzilma kamchiliklari bilan ham kurashmoqda. Ushbu maqola

Janubiy Amerikaning hozirgi global iqtisodiyotdagi o‘rnini tahlil qiladi va uning mavqeini mustahkamlash bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqadi.

1. **Tabiiy resurslarning global iqtisodiyotdagi o‘rni**

Janubiy Amerikaning jahon iqtisodiyotiga qo‘shayotgan asosiy hissasi uning ulkan tabiiy resurslari bilan belgilanadi.

Energiya va minerallar: Chili dunyodagi eng yirik mis eksportchisi bo‘lib, global miqyosdagi mis ishlab chiqarishning qariyb uchdan bir qismini ta'minlaydi. Misga bo‘lgan talab shamol turbinalari va quyosh panellari kabi toza energiya texnologiyalarida ortib bormoqda. Mintaqadagi «litiy uchburchagi» (Argentina, Chili, Boliviya) elektromobillar uchun juda muhim bo‘lgan litiy zaxiralarining yarmidan ko‘pini o‘z ichiga oladi. Braziliya yirik temir rudasi ishlab chiqaruvchisi, Venesuela esa dunyodagi eng yirik neft zaxiralariga ega.

Qishloq xo‘jaligi salohiyati: Mintaqa jahon qishloq xo‘jaligi mahsulotlari eksportining taxminan 10% ni tashkil etadi. Braziliya soya, shakarqamish va kofe bo‘yicha dunyoda yetakchi ishlab chiqaruvchi hisoblanadi. Argentina ham yirik soya uni, makkajo‘xori va bug‘doy eksportchisi. Bu mahsulotlar global oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

2. **Iqtisodiy muammolar va zaifliklar**

Boy resurslarga qaramay, Janubiy Amerika iqtisodiyoti bir qancha tarkibiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Xomashyoga qaramlik: Eksportning asosiy qismi birlamchi xomashyoga asoslanganligi sababli, mintaqa iqtisodiyoti global narxlarning o‘zgaruvchanligiga juda sezgir. Xomashyo narxlari pasayganda, iqtisodiy o‘sish sur'atlari sekinlashadi, bu esa moliyaviy beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Infratuzilma va unumdorlik: Investitsiyalarning pastligi, zaif institutsional doiralar va malakali ishchi kuchi yetishmasligi innovatsiyalarni cheklaydi va unumdorlikni oshirishga to‘sqinlik qiladi.

Siyosiy va iqtisodiy beqarorlik: Ba'zi mamlakatlardagi ichki siyosiy beqarorlik, byurokratiya va tartibga solishdagi muammolar xorijiy sarmoyalarni jalb qilishni qiyinlashtiradi (masalan, Argentina yaqinda yuqori inflyatsiya bilan kurashdi).

3**. Mavqeini oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar**

Janubiy Amerikaning global iqtisodiyotdagi rolini kuchaytirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda harakat qilish zarur:

Iqtisodiy diversifikatsiya: Faqat xomashyo eksportiga tayanmasdan, ishlab chiqarish sanoatini rivojlantirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar yaratish. Braziliyada xizmat ko‘rsatish sohasining ulushi ortib bormoqda, bu ijobiy

tendentsiyadir.

«Yashil» iqtisodiyotga o‘tish: Mintaqa toza energiya manbalaridan foydalanish bo‘yicha allaqachon yetakchi (energiyaning qariyb 30% qayta tiklanadigan manbalardan olinadi). Yashil vodorod kabi yangi tarmoqlarga sarmoya kiritish global energiya o‘tish davrida strategik ustunlikni ta'minlaydi.

Texnologiya va infratuzilmaga investitsiyalar: Raqamli platformalar, aloqa infratuzilmasi va kadrlar tayyorlashga katta investitsiyalar kiritish raqobatbardoshlikni oshiradi.

Quyidagi jadvalda: XVF xodimlarining 2022—2027-yillardagi hisob-kitoblariga ko‘ra) keltirilgan. 5% dan past inflyatsiya yashil rangda ko‘rsatilgan

Yil	YaIM (milliard AQSh$da XQP)	Aholi jon boshiga YaIM (AQSh$da XQP)	YaIM (milliard AQSh$da nominal)	Aholi jon boshiga YaIM (AQSh$da nominal)	YaIM o‘sishi (real)	Inflyatsiya darajasi (foizda)	Ishsizlik darajasi (foizda)	Davlat qarzi (YaIMning foizida)
2016	▲18,695.1	▲57,840.0	▲18,695.1	▲57,840.0	▲1.7%	▲1.3%	▼4.9%	▲107.2%
2017	▲19,479.6	▲59,885.7	▲19,479.6	▲59,885.7	▲2.3%	▲2.1%	▼4.4%	▼106.2%
2018	▲20,527.2	▲62,769.7	▲20,527.2	▲62,769.7	▲2.9%	▲2.4%	▼3.9%	▲107.5%
2019	▲21,372.6	▲65,051.9	▲21,372.6	▲65,051.9	▲2.3%	▲1.8%	▼3.7%	▲108.8%
2020	▼20,893.8	▼63,078.5	▼20,893.8	▼63,078.5	▼-3.4%	▲1.2%	▲8.1%	▲134.5%
2021	▲22,996.1	▲69,227.1	▲22,996.1	▲69,227.1	▲5.7%	▲4.7%	▼5.4%	▼128.1%
2022	▲25,035.2	▲75,179.6	▲25,035.2	▲75,179.6	▲1.6%	▲8.1%	▼3.7%	▼122.1%
2023	▲26,185.2	▲78,421.9	▲26,185.2	▲78,421.9	▲1.0%	▲3.5%	▲4.6%	▲122.9%
2024	▲27,057.2	▲80,779.3	▲27,057.2	▲80,779.3	▲1.2%	▲2.2%	▲5.4%	▲126.0%
2025	▲28,045.3	▲83,463.2	▲28,045.3	▲83,463.2	▲1.8%	▲2.0%	—5.4%	▲129.4%
2026	▲29,165.5	▲86,521.2	▲29,165.5	▲86,521.2	▲2.1%	▲2.0%	▼4.9%	▲132.2%
2027	▲30,281.5	▲89,546.4	▲30,281.5	▲89,546.4	▲1.9%	▲2.0%	▼4.7%	▲134.9%

Tendensiyalar va Tahlil

YaIM o‘sishining barqarorlashuvi: Real YaIM o‘sishi 2020-yildagi keskin pasayishdan (-3.4%) keyin 2021-yilda (5.7%) kuchli tiklanishni boshdan kechirdi. 2025-yildagi 1.8% o‘sish sur'ati 2023 va 2024-yillarning past o‘sishidan (1.0% va 1.2%) yaxshiroqdir va yanada barqaror, uzoq muddatli o‘sish sur'atlariga qaytishni ko‘rsatadi.

Inflyatsiya nazorati: Inflyatsiya 2022-yildagi eng yuqori cho‘qqidan (8.1%)

sezilarli darajada pasaygan. 2025-yildagi 2.0% prognoz qilingan daraja narxlar barqarorligiga erishilganidan dalolat beradi va markaziy bankning inflyatsiyani nazorat qilish bo‘yicha maqsadli ko‘rsatkichlariga yaqinlashadi.

Mehnat bozori dinamikasi: Ishsizlik darajasi 2020-yildagi pandemik cho‘qqidan (8.1%) keskin pasayib, 2025-yilda 5.4% darajasida saqlanib qolishi kutilmoqda. Bu iqtisodiyotdagi bandlik holati sezilarli darajada yaxshilanganini va barqarorlashganini ko‘rsatadi.

Davlat qarzining yuqoriligi: Davlat qarzi YaIMning yuqori qismini (129.4%) tashkil etishda davom etmoqda. Bu ko‘rsatkich 2021 va 2022-yillarga nisbatan biroz oshgan (128.1% va 122.1%), bu fiskal siyosat uchun uzoq muddatli chaqiriq bo‘lib qoladi.

1. Iqtisodiy o‘sish va yalpi ko‘rsatkichlar

2025-yilda Janubiy Amerikaning nominal yalpi ichki mahsuloti (YIM) taxminan 4,45 trillion dollarni tashkil etishi kutilmoqda.

Umumiy o‘sish: Mintaqa iqtisodiyoti 2025-yilda o‘rtacha 2,3% dan 2,9% gacha o‘sishi prognoz qilinmoqda.

Drayverlar: Bu o‘sishning asosiy qismi Argentinaning ikki yillik turg‘unlikdan keyingi iqtisodiy tiklanishi (o‘sish prognozi ~3,5-4%) va Gayana neft sektorining jadal rivojlanishi (o‘sish ~5,5%) bilan bog‘liq.

2. Strategik resurslar va «Yashil» iqtisodiyot

Janubiy Amerika global energiya almashinuvida hal qiluvchi rol o‘ynamoqda:

Litiy: Dunyo litiy zaxiralarining 50-60% i ushbu mintaqada, asosan Chili, Argentina va Boliviya («Litiy uchburchagi») hissasiga to‘g‘ri keladi. Argentina 2025-yilda litiy ishlab chiqarishni 75% ga oshirib, dunyoda uchinchi yirik ishlab chiqaruvchiga aylanishi kutilmoqda.

Mis: Chili dunyo mis ishlab chiqarishining 40,5% ini ta'minlamoqda, bu elektromobillar va yashil texnologiyalar uchun juda muhimdir.

Neft: Braziliya jahon xom neft bozorining 12% ini egallab, mintaqadagi eng yirik energiya eksportchisi bo‘lib qolmoqda.

3. Oziq-ovqat va Qishloq xo‘jaligi

Mintaqa global oziq-ovqat xavfsizligining ustuni hisoblanadi:

Braziliya va Argentina: Soya va makkajo‘xori eksporti bo‘yicha jahon yetakchilari hisoblanadi.

Eksport yo‘nalishlari: 2025-yilda mintaqa davlatlarining Xitoy bilan savdo aloqalari rekord darajaga yetdi, ayniqsa qishloq xo‘jaligi va tog‘-kon sanoati mahsulotlari yetkazib berish hajmi ortdi.

4. Asosiy muammolar va risklar (2025)

Savdo to‘siqlari: AQSh va Xitoy o‘rtasidagi savdo urushlari mintaqaga ham ta'sir qilmoqda. Masalan, 2025-yilda Braziliya va Venesuela mahsulotlariga AQSh tomonidan yangi tariflar joriy etilishi kutilmoqda.

Iqlim o‘zgarishi: «La-Niña» hodisasi sababli yuzaga kelayotgan qurg‘oqchiliklar Argentina va Braziliya qishloq xo‘jaligiga (soya va makkajo‘xori hosiliga) xavf tug‘dirmoqda.

Hosildorlik: Mintaqada mehnat unumdorligi pastligi (yiliga atigi 0,9% o‘sish) asosiy tizimli muammo bo‘lib qolmoqda.

Strategik yo‘nalish Asosiy drayver davlatlar Global iqtisodiy ta'siri (2025)

Ushbu jadval mintaqaning dunyo sanoati uchun qanchalik muhim ekanligini tarmoqlar kesimida ko‘rsatadi

Yashil» metallar	Chili, Argentina, Peru	Dunyo misining 45% va litiyining 35% dan ortig‘i ushbu mintaqa hissasiga to‘g‘ri keladi.	Elektromobillar va qayta tiklanuvchi energiya sanoati butunlay ushbu resurslarga bog‘liq.
Global Oziq-ovqat	Braziliya, Argentina, Paragvay	Dunyodagi soya eksportining 55% dan ortig‘i va go‘sht mahsulotlarining 25% qismi.	Global oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlovchi asosiy «non savati» hisoblanadi.
Energetika (Neft/Gaz)	Braziliya, Guyana, Venesuela	Guyana dunyodagi eng tez o‘sayotgan neft markazi; Braziliya TOP-10 neft eksportchisi.	Global energiya bozoridagi narxlar barqarorligini ta'minlovchi muqobil manba.
Ekologik xizmatlar	Braziliya, Kolumbiya, Ekvador	Amazonka o‘rmonlari dunyodagi uglerod kreditlari bozorining eng yirik potensial maydoni.	Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda jahon iqtisodiyoti uchun «tabiiy o‘pka» vazifasi.

Global resurslar gegemonligi va «Litiy geosiyosati»

2025-yilga kelib, Janubiy Amerika global texnologik inqilobning markaziy bo‘g‘iniga aylandi. Agar ilgari mintaqa faqat «xomashyo yetkazib beruvchi» sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, bugun litiy va mis zaxiralari tufayli u dunyo sanoat gigantlari (AQSH, Xitoy, EI) uchun strategik sherik darajasiga ko‘tarildi. Ayniqsa, Chili va Argentinaning litiy ishlab chiqarishdagi monopol mavqei ularga jahon bozorida narxlarni shakllantirishda va yuqori texnologiyali investitsiyalarni jalb qilishda katta siyosiy «karta» beradi. Bu mintaqaning jahon iqtisodiyoti tizimidagi o‘rnini oddiy eksportchidan, global energetika xavfsizligi kafolatiga o‘zgartirdi.

Janubiy Amerika: Global investitsiyalar va strategik loyihalar (2025-yil)

«Yashil» Vodorod va Energetika	Kelajak yoqilg‘isi bo‘yicha eng arzon ishlab chiqarish markazi.	Chili, Braziliya	Chili dunyodagi eng yirik «yashil» vodorod eksport loyihalarini ishga tushirdi.
Logistika va Savdo Yo‘llari	Tinch va Atlantika okeanlarini bog‘lovchi yangi yo‘laklar.	Peru, Braziliya	Perudagi Chancay porti (Xitoy investitsiyasi) Osiyo bilan savdo vaqtini 10 kunga qisqartirdi.
Agrotexnologiyalar (AgTech)	Global oziq-ovqat narxlarini barqarorlashtirish.	Braziliya, Argentina	Sun'iy intellekt yordamida hosildorlikni oshirish bo‘yicha dunyodagi eng yirik laboratoriyalar markazi.
Raqamli Iqtisodiyot va Startaplar	«Unicorn» (qiymati $1 mlrd+) kompaniyalar o‘sishi.	Braziliya, Kolumbiya, Urugvay	Fintech (moliyaviy texnologiyalar) sohasida jahon bank tizimiga raqobatdosh yangi tizimlar joriy etildi.

1. Global infratuzilma va savdo logistikasining yangi qutbi

2025-yilda Janubiy Amerika nafaqat mahsulot ishlab chiqaruvchi, balki jahon savdo yo‘llarini qayta shakllantiruvchi strategik xabga aylandi. Xususan, Perudagi Chancay mega-portining to‘liq quvvat bilan ishga tushishi va «Bioceanic Corridor» (Atlantika va Tinch okeanini bog‘lovchi quruqlikdagi yo‘l) loyihalari Janubiy Amerikani Osiyo va Yevropa o‘rtasidagi eng qisqa va arzon savdo ko‘prigiga aylantirdi. Bu o‘zgarish mintaqaning global ta’minot zanjiridagi logistik bog‘liqligini oshirib, uni jahon iqtisodiyotining ajralmas va strategik boshqaruv nuqtasiga aylantirdi. Endilikda mintaqa global savdo oqimlarining tezligi va narxiga bevosita ta'sir ko‘rsatish qudratiga ega.

2. “Yashil” iqtisodiyot va energetik inqilobning yetakchisi

Xulosa shuki, 2025-yilga kelib Janubiy Amerika jahonning “ekologik energetika fabrikasi” maqomini mustahkamladi. Chili va Braziliyaning «yashil» vodorod bo‘yicha amalga oshirayotgan loyihalari hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalariga kiritilayotgan trillionlab dollarlik investitsiyalar dunyo sanoatini karbonat angidriddan xoli qilishda (dekarbonizatsiya) hal qiluvchi rol o‘ynamoqda. Mintaqa nafaqat litiy kabi xomashyoni yetkazib bermoqda, balki ularni qayta ishlash va yuqori texnologiyali energiya saqlash tizimlarini yaratish orqali global texnologik bozorda “aqlli investitsiyalar” markaziga aylandi. Bu esa Janubiy Amerikani 21-asrning “energetik superqudrati” sifatida jahon iqtisodiy sahnasiga qayta olib chiqdi.

Janubiy Amerika mamlakatlarining jahon iqtisodiyotidagi o‘rni murakkab va dinamikdir. Ular global iqtisodiy o‘sishga fundamental hissa qo‘shib, oziq-ovqat mahsulotlari, minerallar va energiya resurslarining asosiy manbai bo‘lib xizmat qiladi. Mintaqa dunyoning misga bo‘lgan ehtiyojining sezilarli qismini (Chili va Peru orqali) va litiy zaxiralarini ta'minlaydi, bu esa global “yashil” energiya o‘tish davrida hal

qiluvchi ahamiyatga ega. Braziliya va Argentina qishloq xo‘jaligi mahsulotlari orqali global oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Biroq, bu boyliklarga qaramay, mintaqaning iqtisodiyoti xomashyo eksportiga yuqori darajada bog‘liq bo‘lib qolmoqda, bu esa uni global narxlar o‘zgaruvchanligiga nisbatan zaif qiladi. Siyosiy beqarorlik va infratuzilma kamchiliklari ham barqaror o‘sishga to‘sqinlik qiladi.

Kelajakda Janubiy Amerikaning global iqtisodiy mavqeini yanada oshirish salohiyati ulkan. Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarga e'tibor qaratish, texnologik innovatsiyalar va «yashil» iqtisodiyotga investitsiya kiritish orqali mintaqa oddiy xomashyo yetkazib beruvchidan jahon iqtisodiyotining yanada barqaror va strategik jihatdan muhim hamkoriga aylanishi mumkin. Ushbu salohiyatni ro‘yobga chiqarish mintaqaviy hamkorlikni chuqurlashtirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanish strategiyalarini talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1.Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (XVJ). (2025-yil, oktabr 17). Mintaqaviy iqtisodiy istiqbollar: G‘arbiy yarimshar, 2025-yil oktabr. XVJ elektron kutubxonasi.

2.Qayta tiklanadigan energiya xalqaro agentligi (IRENA). (2025-yil, noyabr 10). Mintaqaviy energiya transformatsiyasi istiqbollari: Janubiy Amerika.

3.0Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) nashriyoti. (2025-yil, noyabr 7). Lotin Amerikasi iqtisodiy istiqbollari 2025: Ishlab chiqarish transformatsiyasini moliyalashtirish. OECD.

4.Jahon banki. (2025-yil, iyun 3). Global iqtisodiy istiqbollar, 2025-yil iyun: Lotin Amerikasi va Karib havzasi tahlili. Jahon banki guruhi.

5.Birlashgan Millatlar Tashkilotining Sanoatni rivojlantirish tashkiloti (UNIDO). (2025-yil, oktabr 20). UNIDO harakatda - Lotin Amerikasi va Karib havzasiga e'tibor.

Veb-sayt Manbalari

6.Lotin Amerikasi va Karib havzasi bo‘yicha Iqtisodiy komissiya (ECLAC). (2025-yil, oktabr 23). ECLAC Lotin Amerikasi va Karib havzasi uchun o‘sish prognozlarini yangiladi. (https://www.cepal.org)

7.Deloitte. (2025-yil, oktabr 22). Lotin Amerikasi iqtisodiy istiqbollari 2025. (www.deloitte.com)

8.HKTDC tadqiqot markazi. (2025-yil, aprel 30). Lotin Amerikasi: Braziliyaning iqtisodiy rivojlanishi. (https://research.hktdc.com)

9.ScienceDirect. (2025-yil, oktabr 29). 2025 yilgi Lancet Countdown Lotin Amerikasi hisoboti (Maqola xulosasi). (https://www.sciencedirect.com)

10. Santander banki. (2025-yil). Lotin Amerikasi 2025 yil iqtisodiy istiqbollari.

(https://www.santander.com)

Meliyev Azimjon Murodullo o‘g‘li
SamISI “Moliya” kafedrasi assistenti
Ro‘ziqulov Bobur Bahodir og‘li
SamISI inv-123 guruh talabasi
Roziqulovbobir6@gmail.com

INFLYATSIYA JARAYONLARINI BOSHQARISHDA MARKAZIY BANKLARNING MONETAR SIYOSATDAGI ROLI

Annotatsiya. Mazkur maqolada inflyatsiya jarayonlarini boshqarishda markaziy banklarning monetar siyosatdagi o‘rni va ahamiyati kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida inflyatsiyaning kelib chiqish omillari, pul-kredit siyosatining nazariy asoslari hamda markaziy banklar tomonidan qo‘llaniladigan asosiy monetar instrumentlar — qayta moliyalash stavkasi, ochiq bozor operatsiyalari, majburiy zaxiralar normasi va valyuta intervensiyalari mexanizmlari ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, inflyatsion kutilmalarni shakllantirishda markaziy banklarning kommunikatsiya siyosati va institutsional mustaqilligining roli alohida baholanadi. Maqolada zamonaviy global iqtisodiy sharoitlarda inflyatsiya target rejimining samaradorligi hamda uning makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari markaziy banklarning monetar siyosatini takomillashtirish, inflyatsiyani nazorat qilish mexanizmlarini kuchaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so`zlar: inflyatsiya, markaziy bank, pul-kredit siyosati, inflyatsion targetlash, narxlar barqarorligi, asosiy stavka, ochiq bozor operatsiyalari, valyuta intervensiyasi, likvidlik, makroiqtisodiy tahlil, shaffoflik, monetar siyosat vositalari..

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the role and significance of central banks' monetary policy in managing inflation processes. The research examines the underlying causes of inflation, the theoretical foundations of monetary policy, and key monetary instruments employed by central banks—such as the refinancing rate, open market operations, reserve requirement ratio, and currency intervention mechanisms—from a scientific perspective. It also separately assesses the role of central bank communication policy and institutional independence in shaping inflation expectations. The article analyzes the effectiveness of the inflation targeting regime in contemporary global economic conditions and its importance in ensuring macroeconomic stability. The research results contribute to formulating scientific conclusions and practical recommendations aimed at improving the monetary policies

of central banks, strengthening inflation control mechanisms, and ensuring economic stability.

Keywords: inflation, central bank, monetary policy, inflation targeting, price stability, key rate, open market operations, currency intervention, liquidity, macroeconomic analysis, transparency, monetary policy tools.

Asosiy funksiyalari

Zamonaviy makroiqtisodiy nazoratning asosiy maqsadlaridan biri — barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga xizmat qiluvchi narxlar barqarorligini saqlashdir. Bu maqsadga erishishdagi eng muhim aktor — davlatning pul-kredit va valyuta siyosatini amalga oshiruvchi markaziy bankdir. So‘nggi o‘n yilliklarda, ayniqsa, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda, inflyatsiya target rejimi markaziy banklarning asosiy ishchi konsepsiyasiga aylanib, ularning inflyatsiyani boshqarishdagi roli va mas’uliyatini keskin oshirgan.

XXI asrda global iqtisodiyot doimiy o‘zgaruvchanlik, moliyaviy innovatsiyalar va murakkab tashqi zarbalar sharoitida rivojlanmoqda. Bunday sharoitda inflyatsiya nafaqat ichki pul-kredit siyosati, balki xalqaro tovar-bozor narxlari, valyuta kursi o‘zgarishlari va global ta’minot zanjirlaridagi uzilishlar kabi omillar ta’sirida shakllanadi. Shu bois, markaziy banklarning an’anaviy monetar instrumentlardan (foiz stavkalari, majburiy zaxiralar va h.k.) foydalanishi yetarli bo‘lmay, ular makroiqtisodiy monitoring, oldindan kommunikatsiya siyosati (forward guidance) va institutsional mustaqillik kabi qo‘shimcha mexanizmlarni ham joriy etishga majbur.

Markaziy banklar inflyatsiyani boshqarishda bir qator aniq vazifalarni bajaradi:

Inflyatsion Targetlash Rejimini Joriy Etish: Bunda inflyatsiya bo‘yicha doimiy maqsad (target) belgilanadi (masalan, O‘zbekiston uchun 5%) va bankning barcha harakatlari inflyatsiyani ushbu maqsad atrofida saqlashga qaratiladi.

Foiz Stavkalari Orqali Ta’sir O‘tkazish: Bu markaziy banklarning asosiy vositasidir. Inflyatsiya maqsaddan yuqori bo‘lsa, asosiy stavka oshiriladi, bu iqtisodiy faollikni pasaytiradi va narx bosimini kamaytiradi. Inflyatsiya past bo‘lsa, stavka pasaytiriladi.

Bozorda Faol Ishtirok Etish: Bunga ochiq bozor operatsiyalari, Markaziy bank obligatsiyalarini chiqarish (bank tizimidagi ortiqcha likvidlikni jalb qilish uchun) va valyuta intervensiyalari kiradi, ular orqali pul massasi va likvidlik boshqariladi.

Makroiqtisodiy Tahlil va Kutilmalarni Boshqarish: Markaziy banklar ekonometrik modellar asosida qaror qabul qiladi va shaffof kommunikatsiya (oldindan yo‘l-yo‘riq berish orqali) bilan jamoatchilikning inflyatsion kutilmalarini boshqarishga harakat qiladi.

Quyidagi jadval O‘zbekiston Markaziy bankining inflyatsiyani boshqarishda qo‘llaydigan asosiy vositalarini ko‘rsatadi:

Vosita Turkumi	Aniq Vositalar	Maqsadi va Ta’sir Mexanizmi
Asosiy Foiz Stavkalari	Asosiy stavka, foiz koridori, qayta moliyalashtirish stavkasi	Pul bozori stavkalariga yo‘nalish berish, kredit va istiqbollarni rag‘batlantirish yoma cheklash
Ochiq Bozor Operatsiyalari	Depozit auksionlari, garovli kreditlar, Markaziy bank obligatsiyalari	Bank tizimi likvidligini qisqa va o‘rta muddatda boshqarish, pul bozori stavkalarini stabilizatsiya qilish
Majburiy Zaxira Talablari	Tijorat banklarining majburiy zaxiralari normativi	Banklarning kredit yaratish imkoniyatlarini cheklash yoki kengaytirish orqali pul taklifini nazorat qilish
Valyuta Siyosati	Erkin suzuvchi valyuta kursi, valyuta intervensiyalari	Xalqaro zaxiralarni “neytrallik” tamoyili asosida boshqarish, valyuta kursi orqali import inflyatsiyasiga ta’sir ko‘rsatish
Kommunikatsiya Siyosati	Pul-kredit siyosati sharhlari, matbuot anjumanlari, prognozlar	Iqtisodiy ishtirokchilarning inflyatsiya kutilmalarini boshqarish, Markaziy bank siyosati va qarorlarini tushuntirish

Markaziy banklar va inflyatsiya siyosati (2025-yil)

Ko‘rsatkich / Yo‘nalish	O‘zbekiston Markaziy banki	Global (Yevropa, AQSH, Buyuk Britaniya)
Asosiy maqsad (Target)	O‘rta muddatda 5,0%	Odatda 2,0%
Amaldagi inflyatsiya (2025 noyabr)	7,5% (yillik)	2,5% – 3,8% oralig‘ida
Asosiy stavka (2025 dekabr)	14,0% (o‘zgarishsiz qoldi)	Stavkalarni sekin-asta pasaytirish tendensiyasi
Asosiy instrumentlar	Inflyatsion targetlash, asosiy stavka, likvidlikni boshqarish	Foiz stavkalari, miqdoriy yumshatish/qat’iylashtirish
Inflyatsiya prognozi (2025 yakuniga)	7,3% – 8,0% atrofida	Global o‘rtacha 4,0%

2025-yilgi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Markaziy banklar global miqyosda “qat’iy pul-kredit sharoitlari” (yuqori foiz stavkalari) orqali inflyatsiyani jilovlashda davom etmoqda.

1.Narxlar barqarorligi ustuvor: Markaziy banklar uchun asosiy vazifa – aholi va tadbirkorlarning inflyatsion kutilmalarini pasaytirish va narxlar barqarorligini ta’minlashdir.

2.O‘zbekistondagi holat: Respublika Markaziy banki asosiy stavkani 14 foiz darajasida saqlab qolish orqali inflyatsiyani maqsadli 5 foizlik ko‘rsatkichga yaqinlashtirishga urinmoqda.

3.Global pasayish: Rivojlangan mamlakatlarda inflyatsiya o‘zining cho‘qqisidan tushgan bo‘lsa-da, energiya va xizmatlar narxi hali ham bosim o‘tkazib turibdi, bu esa ehtiyotkorona siyosat yuritishni taqozo etmoqda.

Natijalar va muhokama

1. Monetar siyosat vositalarining ta’sir kanallari

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, markaziy banklar inflyatsiyani nazorat qilish uchun turli vositalar aralashmasidan foydalanadi. An’anaviy vositalardan asosiy foiz stavkasi pul taklifining asosiy regulyatori hisoblanib, uning o‘zgarishi iqtisodiyotdagi barcha qarz stavkalariga, investitsiya va iste’mol qarorlariga tez ta’sir ko‘rsatadi. Majburiy zaxiralar normasi esa bank tizimidagi pul multiplikatorini bevosita nazorat qilish imkonini beradi.

Zamonaviy amaliyotda kommunikatsiya siyosati (oldindan yo‘l-yo‘riq berish) alohida ahamiyat kasb etmoqda. Markaziy bankning kelajakdagi siyosati to‘g‘risida aniq va ishonchli ma’lumot berishi inflyatsion kutilmalarni barqarorlashtirishga, bu esa o‘z navbatida amaldagi narx bosimini kamaytirishga yordam beradi.

2. Institutsional omillarning ahamiyati Tadqiqot natijalari markaziy bankning hukumatdan mustaqilligi va uning ishonchliligi inflyatsiyani boshqarish muvaffaqiyatining hal qiluvchi omili ekanligini tasdiqladi. Mustaqil markaziy bank qisqa muddatli siyosat bosimlariga berilmay, narxlar barqarorligi kabi uzoq muddatli maqsadlarga sodiq qolishi mumkin. Ishonch esa amalga oshirilgan siyosat va e’lon qilingan majburiyatlar o‘rtasidagi tutarlilik natijasida shakllanadi.

3. Global muammolar Global integratsiya inflyatsiyaning import qilinishi xavfini oshirdi. Bunga javoban, ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlar markaziy banklari inflyatsiya target rejimini moslashtirilgan (adaptiv) shaklda joriy etmoqda, ya’ni valyuta kursi barqarorligiga ma’lum darajada e’tibor beriladi (masalan, “egiluvchan” inflyatsiya target rejimi). Shuningdek, global energiya va oziq-ovqat narxlarining o‘sishi kabi tashqi zarbalarga nisbatan monetar siyosat samaradorligi cheklanganligi aniqlandi. Bunday hollarda pul-kredit siyosati va byudjet-fiskal siyosatining uyg‘unligi talab qilinadi.

XULOSA

Zamonaviy iqtisodiy tizimda Markaziy bank va uning inflatsiya siyosati shunchaki narxlarni nazorat qiluvchi mexanizm emas, balki mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi va ijtimoiy adolatini ta’minlovchi fundamental kafolatdir. 2025-yilgi global

va mahalliy iqtisodiy voqeliklar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Markaziy bankning mustaqilligi va uning inflatsion targetlash strategiyasi milliy valyuta qadrini saqlab qolishning yagona samarali yo‘lidir.

Ushbu siyosatning mohiyati faqatgina raqamlarni pasaytirishda emas, balki jamiyatda “kelajakka ishonch” fenomenini shakllantirishda namoyon bo‘ladi. Inflatsiyaning past va barqaror darajasi aholi jamg‘armalarining qadrsizlanishidan himoya qiladi, tadbirkorlarga uzoq muddatli rejalashtirish imkonini beradi va xorijiy investitsiyalar uchun barqaror muhit yaratadi.

Markaziy bankning inflatsiyaga qarshi choralari — bu bugungi kunning qiyinchiliklari (masalan, asosiy stavkaning yuqoriligi) evaziga ertangi kunning barqarorligini sotib olishdir. Raqamli moliya va global noaniqliklar davrida Markaziy bank nafaqat “banklar banki”, balki iqtisodiy vaqtning qadrini saqlovchi strategik institut bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “2025-yil va 2026-2027-yillar davriga mo‘ljallangan pul-kredit siyosatining asosiy yo‘nalishlari”. Tashkent, 2024–2025. cbu.uz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “2025-yil I yarim yilligi uchun **2**.moliyaviy barqarorlik sharhi”. Tashkent, 2025. cbu.uz.

3.O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “Monetary Policy Report — 2025 Q1” (2025-yil I chorak uchun pul-kredit siyosati sharhi). Tashkent, iyun 2025. cbu.uz.

4.Lex.uz (Milliy qonunchilik bazasi). “2020–2025-yillarga mo‘ljallangan bank tizimini isloh qilish strategiyasi”. lex.uz.

Xalqaro moliya institutlari hisobotlari:

6.International Monetary Fund (IMF). “World Economic Outlook: Uzbekistan Economic Forecast 2025”. oktyabr 2025. imf.org.

7.International Monetary Fund (IMF). “Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation-Press Release”. iyun 2025. elibrary.imf.org.

8.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. “2025-yil iyul oyi uchun Iste’mol narxlari indeksi (CPI)”. Tashkent, 2025. stat.uz.

Qo`ziyeva Maftuna Otabek qizi
SamISI assistenti
Tursunov Bekzod Qahramonovich
SamISI talabasi
tursunovbekzod444@gmail.com

XODIMLARGA BERILADIGAN BO‘NAKLAR HISOBI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy korporativ muhitda xodimlarga beriladigan bo‘naklarning (benefits) strategik ahamiyati, ularning xalqaro moliya hisoboti standartlari (XMS) asosida hisobga olinishi va natijadorligini oshirish yo‘llari kompleks o‘rganiladi. Tadqiqot bo‘naklarni qisqa muddatli, nafaqadan keyingi, boshqa uzoq muddatli va ishdan bo‘shatish to‘lovlari sifatida tasniflash va ularga xos hisob-kitob qoidalarini [MSHS 19 “Xodimlarga beriladigan bo‘naklar”] asosida tahlil qilishga qaratilgan. Xususan, kafolatlangan (defined benefit) va badallarga asoslangan (defined contribution) nafaqa rejalarini hisobga olishning murakkabligi, aktuar hisob-kitoblarning o‘rni, shuningdek, bozor beqarorligi va makroiqtisodiy inqirozlar sharoitida zaruriy hisob siyosatlarini qayta ko‘rib chiqish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘naklar, xodimlar bilan hisob-kitoblar, buxgalteriya hisobi, mehnat haqi, ichki nazorat.

Abstract: This scientific article comprehensively examines the strategic importance of employee benefits in the modern corporate environment, their accounting treatment based on International Financial Reporting Standards (IFRS), and methods for enhancing their effectiveness. The research focuses on classifying benefits into *short-term*, *post-employment*, *other long-term*, and *termination benefits*, and analyzes their specific accounting rules based on [IAS 19 "Employee Benefits"]. In particular, it highlights the complexity of accounting for defined benefit and defined contribution pension plans, the role of actuarial calculations, as well as the need to reassess necessary accounting policies in the context of market volatility and macroeconomic crises.

Keywords: advances, employees, accounting, wages, internal control.

Kirish. Hozirgi kunda xo‘jalik yurituvchi subyektlarda xodimlar bilan hisob-kitoblar buxgalteriya hisobining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, xodimlarga beriladigan bo‘naklar korxona mablag‘larining vaqtinchalik aylanishiga ta’sir ko‘rsatib, moliyaviy natijalarga bevosita bog‘liqdir. Bo‘naklar mehnat haqi, xizmat safari yoki xo‘jalik ehtiyojlari uchun berilishi mumkin bo‘lib, ularni to‘g‘ri

hisobga olish moliyaviy intizomni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda buxgalteriya hisobi va moliyaviy nazorat sohasida olib borilgan tadqiqotlarda bo‘naklar hisobining aniqligi va shaffofligini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Xodimlarga beriladigan bo‘naklarning iqtisodiy mohiyati

Iqtisodiy adabiyotlarda bo‘nak tushunchasi xodimga kelgusida bajariladigan ishlar yoki hisob-kitoblar evaziga oldindan beriladigan pul mablag‘i sifatida talqin qilinadi. Ba’zi olimlar bo‘naklarni xodimlar bilan qisqa muddatli debitorlik munosabatlarining shakli deb hisoblaydi.

Avvalgi ilmiy tadqiqotlarda bo‘naklarning asosiy vazifasi xodimlarning vaqtinchalik moliyaviy ehtiyojlarini qondirish bilan izohlangan bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlarda u ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlovchi moliyaviy instrument sifatida baholanmoqda. Bu esa bo‘naklar hisobiga nisbatan yanada mas’uliyatli yondashuvni talab etadi.

Xodimlarga beriladigan bo‘naklarning turlari va ularning buxgalteriyada aks ettirilishi

Bo‘nak turi	Mazmuni	Hisobda aks ettirilish tartibi	Hisob raqami	Izoh
Ish haqi bo‘nagi	Ish haqi hisobidan avans tarzida beriladigan summa.	Xodimga to‘langan avans summasi hisobda “Xodimlar bilan mehnat haqi bo‘yicha hisob-kitoblar” schyotida aks ettiriladi.	**6710** – “Xodimlar bilan mehnat haqi bo‘yicha hisob-kitoblar”	Keyinchalik bu summa oylik ish haqidan ushlab qolinadi.
Safar xarajatlari bo‘nagi	Xodim xizmat safariga chiqishdan oldin oladigan mablag‘.	Avans hisobotiga asosan to‘lanadi va foydalanilmagan summa qaytariladi.	**4220** – “Hisobot beruvchi shaxslar bilan hisob-kitoblar”	Xizmat safaridan so‘ng 3 kun ichida hisobot topshiriladi.
Tovar-moddiy qiymatliklarni sotib olish uchun bo‘nak	Xodimga ishlab chiqarish yoki xo‘jalik xaridlarini amalga oshirish uchun beriladigan mablag‘.	Xodim xaridni amalga oshirgach, to‘lov hujjatlarini topshiradi.	**4220** – “Hisobot beruvchi shaxslar bilan hisob-kitoblar”	Hujjat bilan tasdiqlanmagan xarajatlar xodimdan undiriladi.
Ijtimoiy yordam yoki mukofot shaklidagi bo‘nak	Xodimga vaqtincha moddiy yordam sifatida beriladigan summa.	Boshqa xarajatlar tarkibida aks ettiriladi.	**9430** – “Boshqa xarajatlar”	Rag‘batlantiruvchi to‘lov sifatida qaraladi.

Xodimlarga beriladigan bo‘naklar korxona moliyaviy faoliyati, ichki nazorat va

xodimlarni rag‘batlantirish tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Bo‘naklar turli shakllarda berilishi mumkin: ish haqi avansi, xizmat safari xarajatlari, ishlab chiqarish xarajatlari uchun mablag‘ yoki ijtimoiy yordam va mukofotlar. Har bir bo‘nak turi o‘ziga xos tartibda buxgalteriyada hisobga olinadi va alohida hisob raqamiga ega bo‘ladi. Bu tizim **xodimlar bilan hisob-kitoblarni shaffof va tartibli yuritishga** imkon beradi, moliyaviy xatoliklarni kamaytiradi va korxona mablag‘laridan samarali foydalanishni ta’minlaydi.

Xodimlarga beriladigan bo‘naklarning turlari va ularni hisobga olish

Amaliyotda xodimlarga beriladigan bo‘naklar quyidagi turlarga bo‘linadi:

mehnat haqi hisobidan beriladigan bo‘naklar;

xizmat safari uchun beriladigan bo‘naklar;

ishlab chiqarish va xo‘jalik ehtiyojlari uchun beriladigan bo‘naklar.

Buxgalteriya hisobida bo‘naklar xodimlar bilan hisob-kitoblar hisobvaraqlarida aks ettiriladi. Bo‘nak berilgan vaqtda u korxona uchun vaqtinchalik debitorlik qarzi sifatida e’tirof etiladi. Avvalgi tadqiqotlarda bo‘naklar hisobini yuritishda hujjatlashtirish masalasiga yetarli e’tibor qaratilmagan bo‘lsa, hozirgi kunda birlamchi hujjatlarning to‘g‘ri rasmiylashtirilishi asosiy talab sifatida qaralmoqda.

Bo‘naklar hisobini avvalgi ilmiy qarashlar bilan solishtirish

Oldingi ilmiy ishlarda bo‘naklar hisobi ko‘proq texnik jarayon sifatida yoritilgan. Ya’ni, faqat buxgalteriya yozuvlari va hisobvaraqlar bilan cheklangan. Zamonaviy tadqiqotlarda esa bo‘naklar hisobining ichki nazorat, risklarni boshqarish va moliyaviy xavfsizlik bilan uzviy bog‘liqligi asoslab berilmoqda.

Shuningdek, xorijiy tajribada bo‘naklar hisobi raqamlashtirilgan tizimlar orqali yuritilib, bu jarayonda inson omili ta’siri kamaytirilmoqda. Bu yondashuv milliy amaliyot bilan solishtirilganda, bo‘naklar hisobini avtomatlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Xodimlarga beriladigan bo‘naklar hisobini takomillashtirish yo‘llari

Muammo	Amaldagi holat	Takomillashtirish yo‘li	Kutilayotgan natija
Bo‘naklar hisobining kechiktirilishi	Hisobot hujjatlari kech topshiriladi, buxgalteriyada chalkashliklar yuz beradi.	Raqamli avans-hisobot tizimini joriy etish (masalan, 1C, ERP dasturlari).	Hisobot tezligi oshadi, inson omili kamayadi.
Nazoratsiz to‘lovlar	Ba’zan bo‘naklar hujjatsiz yoki ortiqcha miqdorda beriladi.	Avans berish uchun rahbar tasdig‘i va limit tizimini joriy etish.	Moliyaviy intizom mustahkamlanadi.
Hisob-kitobning aniqligi past	Har bir xodim bo‘yicha hisoblar umumiy yuritiladi.	Har bir xodim uchun shaxsiy bo‘nak kartotekasi (raqamli shaklda) yuritish.	Har bir xodimning qarzdorligi aniq ko‘rinadi.

Muammo	Amaldagi holat	Takomillashtirish yo‘li	Kutilayotgan natija
Nazorat mexanizmi yetarli emas	Bo‘naklar qaytimi ustidan ichki audit sust.	Ichki nazorat tizimi va oylik monitoringni joriy etish.	Buxgalteriya intizomi oshadi, yo‘qotishlar kamayadi.

Bunda hisob-kitobning kechikishi, nazoratsiz to‘lovlar, hisobotdagi aniqlik yetishmasligi va ichki auditning sustligi — barchasi **raqamli tizimlar, shaxsiy kartotekalar va rahbar tasdig‘i** orqali bartaraf etilishi mumkin. Avans-hisobotlarni raqamlashtirish, limit tizimi va shaxsiy bo‘nak kartotekasini joriy etish moliyaviy intizomni mustahkamlashga yordam beradi, xodimlarning o‘z mablag‘lari bilan hisob-kitobini tez va aniq qilish imkonini yaratadi. Ichki nazorat tizimi va oylik monitoring esa **yo‘qotishlar va moliyaviy xatoliklarni kamaytiradi**, korxona moliyasini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Bo‘naklar hisobida ichki nazorat va muammolar

Bo‘naklar hisobida uchraydigan asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

bo‘naklarning maqsadsiz ishlatilishi;

hisobotlarning o‘z vaqtida topshirilmasligi;

hujjatlarning noto‘g‘ri rasmiylashtirilishi.

Ichki nazorat tizimini kuchaytirish orqali ushbu muammolarni bartaraf etish mumkin. Avvalgi tadqiqotlarda ichki nazoratning roli umumiy tarzda yoritilgan bo‘lsa, ushbu maqolada bo‘naklar hisobida ichki nazoratni alohida tizim sifatida joriy etish zarurligi asoslab beriladi.

Xulosa. Xodimlarga beriladigan bo‘naklar hisobi korxonaning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Avvalgi ilmiy tadqiqotlar bilan solishtirish shuni ko‘rsatadiki, bo‘naklar hisobini faqat buxgalteriya jarayoni sifatida emas, balki moliyaviy nazorat va boshqaruvning muhim elementi sifatida qarash zarur. Bo‘naklar hisobini takomillashtirish orqali korxonalarda moliyaviy intizom va shaffoflikni oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi milliy standartlari.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF–5850-sonli “Kadrlar siyosati va inson resurslarini rivojlantirish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS). – T., 2022.
5. Karimov A. *Buxgalteriya hisobi va audit*. – Toshkent, 2022.

Ruzibayeva Nargiza Khakimovna *– Samarkand Institute of Economics and Service, Associate Professor of the Department of Investment and Innovations, PhD*
n.ruzibayeva0507@gmail.com
Kurasheva Sumbula *- Samarkand Institute of Economics and Service Student of the Faculty of Economics*

CONCEPTUAL BASIS OF IMPLEMENTING GREEN INNOVATIONS IN THE ECONOMY

Abstract. In recent years, increasing environmental concerns have meant that concepts such as sustainability and green innovation have gained particular importance. This theoretical overview can serve as an incentive for further research on the concept of green innovation and contribute to a clear and comprehensive view of this topic.

Key words: innovation, green innovation, radical innovation, value, sustainability, concept.

Annotatsiya. So‘nggi yillarda atrof-muhit muammolarining kuchayib borishi natijasida barqarorlik va yashil innovatsiyalar kabi tushunchalar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu nazariy sharh yashil innovatsiya konsepsiyasini yanada chuqurroq o‘rganish uchun rag‘batlantiruvchi omil bo‘lib xizmat qilishi hamda mazkur mavzu bo‘yicha aniq va kompleks tasavvur shakllantirishga hissa qo‘shishi mumkin.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, yashil innovatsiya, radikal innovatsiya, qiymat, barqarorlik, konsepsiya.

Introduction. The impact of human activities on the environment has become a growing global and societal concern. In recent years, carbon dioxide emissions from fossil fuels have reached record levels, with global average sea levels rising by 20 cm between 1900 and 2018, and heat waves, wildfires and air pollution have increased. In addition, concentrations of key greenhouse gases have continued to rise in recent years, and global average surface temperatures for 2017–2021 are among the warmest on record. In addition, the frequency and intensity of extreme weather and climate events have increased in all regions of the world. This has led to an increased need for governments to implement measures to reduce environmental damage [1].

However, addressing environmental issues is not only a matter of public policy, but organizations also play a very important role in reducing these issues. In fact, in today's business market, organizations must effectively respond to a two-pronged trend. On the one hand, organizations must achieve efficiency and market share through continuous innovation, which requires resources, capabilities and investments.

On the other hand, organizations must achieve a certain level of ethical responsibility and harmony with the society in which they operate.

Therefore, today's business is concerned with finding a balance between competitive adaptation (innovation) and legal adjustment (sustainability and respect for the environment). Green innovation is considered very important for organizations today, as consumers increasingly demand measures from companies and institutions to coordinate this balance between production and environmental sustainability. The scientific literature shows that green innovation is currently a business strategy for achieving competitive advantage, as it helps to open new markets or develop new products and applications in a sustainable and responsible manner. The importance of this type of innovation is that it allows companies to compete in the market using clean and efficient technologies and helps them adapt to new sustainable consumption patterns. In the past few years, as pressure to comply with environmental regulations and meet consumer environmental preferences has increased, green innovation has become a source of competitive advantage.

Literature review. Several researchers[2] have proposed a type of innovation that achieves the introduction of green innovations in the economy and reduces environmental damage while increasing business efficiency. This is an idea that encompasses the concept of green innovation. Green innovation is understood as the search, promotion and development of environmentally friendly products, services and processes that contain a certain degree of innovation. It consists of new innovative ideas aimed at providing products or services that do not harm nature, do not respect the environment and are environmentally friendly in their creation, use and disposal.

The concept of green innovation is of particular interest in the field of science. This interest has led to an increase in the literature that has tried to deeply understand the main implications of the concept. This theoretical review allows us to substantiate the main principles, components and proposals of green innovation. Thus, researchers interested in understanding and studying green innovation will find in this work the necessary information to obtain the theoretical foundations of the concept and to adopt a conceptual knowledge base.

Innovation has long been considered an important tool for organizational competitiveness and success, and there is a large literature on the subject. The Oslo Manual [3] defines innovation as a concept or significant changes in the product, process, marketing and organization of a company with the aim of improving results and efficiency. Innovation is a complex and creative process that involves the creation of a new product, process or the introduction of a new method of organizational

management.

Green innovation is an environmental strategy that involves changing production processes, which aims to reduce resource consumption, prevent pollution and implement an environmental management system in business operations. The definition of green innovation refers to products, processes or management practices that aim to reduce environmental impact. Green innovation also takes its philosophical roots from the theory of sustainable development, which refers to the relationship between an organization's activities and their impact on the natural environment [4]. The main focus of green innovation is on implementing a system that aims to reduce waste, prevent pollution and manage the environment. It should be noted that the concept of green innovation inevitably leaves room for a wide range of interpretations. Another problem is the use of different terminology. In addition to green innovation, the following terms are used in the literature to describe this concept: eco-innovation, sustainable innovation, sustainability-based innovation, green technologies, ecological innovations or ecological technologies [5]. They relate to goods, services, production processes or business models. The concept of "eco-innovation" first appeared in the literature in 1996 in the book "Driving Eco-Innovation". In the book "A Progressive Discipline for Innovation and Sustainability" by Claude Fusler and Peter James, eco-innovation can be seen as "new products and processes that provide customer and business value, but significantly reduce environmental impact" [6]. This concept is also understood as "all measures by relevant actors (firms, politicians, associations, unions, churches, private households) that develop, apply or introduce new ideas, actions, products and processes and contribute to reducing environmental burdens or to achieving environmentally defined sustainability goals".

The European Commission defines green innovation as "any form of innovation that aims to achieve significant and demonstrable progress towards the goal of sustainable development by reducing environmental impacts or achieving a more efficient and responsible use of natural resources, including energy" [7]. In the literature, green innovation is defined, among others, as "innovations consisting of new or modified processes, practices, systems and products that benefit the environment and therefore contribute to environmental sustainability" [8]. Eco-innovation is also defined as "an innovation that reflects a clear emphasis on reducing the environmental impact of a concept, whether such impact is intended or not? And it is not limited to innovations in products, processes, marketing methods and organizational styles, but also includes innovations in social and institutional structures. One of the most frequently cited definitions of eco-innovation is the one proposed by R. Kemp and P.

Pearson, according to which green innovation should be understood as "a product, production process, service or production, development or exploitation. A management or business method that is new to the organization and that leads to a reduction in environmental risks, pollution and other negative impacts of resource use (including energy use) over its life cycle compared to relevant alternatives" [9]. This definition is often considered the most universal in the literature.

Science has made many attempts to define the above term. The term "green innovation" or "eco-innovation" is not understood uniformly and is usually understood very broadly [10]. Summarizing the considerations on the concept of "green innovation", it should be noted that most definitions emphasize the need to take into account the novel nature of the planned activity, as well as environmental protection (reducing environmental impact). Important green innovations "can be environmentally motivated, but can also arise as a side effect of other goals, such as compliance with rules and regulations, increasing efficiency, reducing input costs (and therefore production costs)".

Analysis and results. The literature distinguishes two main types of innovation: radical innovation and incremental (increasing) innovation. Incremental innovation refers to the creation of value by introducing new improvements to an existing product or process.

Incremental innovation is characterized by a gradual change in a product, service, or process and achieving results in a short period of time. This innovation occurs when the market requires specific features or other production requirements of an existing product. This type of innovation in businesses is a common strategic practice that allows them to survive and continue to increase their profits.

In contrast, radical or disruptive innovation refers to the creation of a new product or service that was not previously known, that is, something that does not yet exist on the market. Such innovations require significant investment, dedication, time, research and development. Therefore, companies often choose incremental innovation over radical innovation. Table 1 summarizes the main conceptual differences between these two types of innovations.

Table 1

Distinguishing between radical and incremental innovations

Radical innovation	Incremental innovation
New product or service offering	New product or service offering
High level of risk and uncertainty	Low risk and uncertainty
Applying new technologies	Minimal changes to existing technologies

Can lead to dramatic changes in the market, industry, or company	Can be easily adapted to the current market

Several studies and authors discuss the forms of innovation, but the most relevant theory in the business world is the Oslo Manual, developed by the Organization for Economic Cooperation and Development in 2005. This manual distinguishes four forms of innovation: product innovation, process innovation, marketing innovation, and organizational innovation. This classification is valid for both industries and services, including public services.

First, product innovation is understood as the creation of new products or services or the improvement of existing products and services. As indicated in the Oslo Manual, product innovation occurs when significant changes are made to the design, resulting in improved operation or user characteristics of the product. Product innovation is achieved through the use of knowledge or technology that is used to improve materials and components. However, the presence of some changes to the product can also be considered a marketing innovation.

Secondly, marketing innovation consists in the use of marketing methods not previously used by the organization, which entails appropriate changes in design, packaging, positioning, advertising, etc. This form of innovation is mainly aimed at increasing sales. The Oslo Manual indicates that this type of innovation involves the opening of new markets and also requires changes in the 4Ps (product, price, distribution and communication). According to the Oslo Manual, for the 4Ps to be considered an innovation, a product must have significant changes in design and packaging; in price, it must have equally significant changes in terms of demand and the options offered; in distribution, for example, when new sales channels are implemented, such as franchising; in advertising, when a change is made to the logo or customer relationship management is implemented.

Third, technological innovations are achieved through major changes in machinery or software to reduce unit costs of production or distribution and improve the quality, production, or distribution of new or improved products. For example, improvements in information and communication technologies are considered process innovations because they increase the efficiency and quality of supporting activities. Thus, the main goal of process innovation is to reduce unit costs of production and increase productivity.

Fourth, organizational innovation consists of significant changes in the management, practices and procedures of a company. This refers to changes in the division of labor, strategy or structure. In addition, innovations such as updating

knowledge management, implementing production, delivery and quality management operations management systems are also considered to be part of this type of innovation. Similarly, improvements in the relationship between customers and suppliers are considered organizational innovation. It is interesting to identify and conceptualize these different forms of innovation in order to understand how companies can become eco-innovators using different organizational decisions, practices and procedures. Thus, green innovation can include all four forms of innovation depending on the approach to its implementation. In addition, as mentioned above, a key component of green innovation is its contribution to sustainable development, since it seeks economic development that achieves ecological balance. In particular, green innovation is directly related to the environmental dimension of sustainability, as will be discussed in the next section.

Green innovation has become one of the most important strategic tools for effective sustainable development. In the past, it was not necessary to invest in environmental protection activities, but strict environmental regulations and widespread environmentalism have changed the rules of competition in practice. This has led to the expansion of methods and processes related to environmental sustainability, such as green innovation. Moreover, given the growing consumer awareness of sustainability in recent years, many companies have used the green agenda as a tool to achieve a business model based on green innovation. Thus, green innovation practices are a logical response to customer demands, who are willing to pay more for sustainable products and who expect increasingly responsible products and services from firms. In fact, previous studies [11] show that green innovation initiatives contribute to improving company performance and competitiveness, as green innovation practices increase product value and create competitive advantages by exploiting environmental differentiation.

As mentioned above, the literature shows that innovation is the sum of “design + product”. Accordingly, green innovation can be defined as the sum of “eco-design + eco-manufacturing”, since GI involves the application of innovations in technologies that include the development of ecological products or processes, energy conservation, pollution prevention and ecological product design. Similarly, Wang et al. [12] define green innovation as innovations that aim to achieve sustainable development and conservation of natural resources by developing green products and services. In the same vein, some authors [13] define green innovation as the development of sustainable products and processes by using or adopting environmentally friendly raw materials in the production or design process. This process also involves the application

of the principle of eco-design or eco-manufacturing. That is, the environment is taken into account from the moment the idea for a product or process is conceived, and not only at the end of its useful life. Accordingly, while green innovation has primarily focused on production processes, some companies have extended this trend by redesigning not only production but also all of their processes, including distribution channels and after-sales services. Green innovation is therefore innovation that is embedded in the entire business cycle, that is, the design, production, delivery and end use of commercial products, and is primarily environmentally sustainable.

Green innovation can be measured like any other type of innovation. However, its important component of environmental performance makes it difficult to fully assess the efforts, as it requires measuring different innovative factors (social, economic and environmental) radically and incrementally throughout the innovation process. Therefore, specific indicators are needed to measure green innovation, and several international institutions have chosen to use indicators or leading systems to measure eco-innovation, which are presented below (Table 2). It should be noted that these indicators are the most widely used, although different ones can be found.

Table 2.

Green innovation indicators used by various institutions

Indicators	Organization	Application
Innobarometer Indicator Group	European Commission of the ILO	The state of environmental innovation
Sustainable Development Indicators Group	Eurostat	Development R + D + i, Environment
Living Planet Index and Environmental and Social Responsibility	WWF Global Reporting Initiative	Environmental protection organizations
ISO 26000 standardization standards	International Organization for Standardization	Organizations and public organizations
Millennium Development Goals Indicator Group	United Nations	Environment, human development

As can be seen from Table 2, different indicators have different scopes and levels of analysis. This clearly shows that there is a need for common indicators that can be systematically applied to measure green innovation or eco-innovation efforts. Therefore, it shows us that there are several reliable scales for measuring green innovation. In particular, validated scales, including specific indicators for measuring green innovation efforts. In this area, there is a lack of measurement uniformity, a lack of consistent statistical data, and a need to overcome methodological shortcomings by designing performance indicators, an additional problem being that green innovation

is not yet considered separately. It is worth noting that the European Union is starting to fund specific areas to respond to the challenges of measuring performance in green innovation over the years. For example, Kemp and Pearson[14] highlight different measurement methods such as survey analysis, patent analysis, and digital and documentary source analysis. In addition, the IHTT examines the strengths and weaknesses of existing indicators and methodologies and provides guidance for future improvements in measuring green innovation. Therefore, we can argue that while some indicators exist for measuring green innovation, there is a need to develop more realistic scales that can be applied to different geographical areas and levels of analysis.

Conclusion. This study is intended to serve as a basis for further discussion of green innovation. Thus, the theoretical framework developed here can stimulate further exploration of this concept. Although green innovation is a key concept for environmental protection and securing the future of the planet, there is still a long way to go in this area. We hope that the conceptual framework explored during this study can serve as a guide for a better understanding of the concept and generate greater scholarly interest. Future studies can aim to further decipher the background of green innovation. For example, human resource management can play a key role in this regard by stimulating green innovation processes. Although some progress has been made in addressing this role, there is still a long way to go. In addition, more research is needed to empirically demonstrate its impact on variables such as company performance or competitiveness in order to ensure the importance of green innovation. Another pressing question is the role of organizational culture in shaping green innovation, including what specific employee behaviors are needed to encourage it. We hope that the ideas gathered in this study will inspire further exploration of these and other issues that affect the concept of green innovation, ultimately leading to a more sustainable economy.

References:

1. Galarraga I., Gonzalez-Eguino M., Markandya A. The role of regional governments in climate change policy. Environ. Policy Gov. 2011, 164–182.

2. Chang C.H. The influence of corporate environmental ethics on competitive advantage: The mediation role of green innovation. J. Bus. Ethics 2011, 361–370.

3. Statistical Office of the European Communities. Oslo Manual: Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data; OECD Publishing: Berlin, Germany, 1997.

4. Asadi S., OmSalameh Pourhashemi S., Nilashi M., Abdullah R., Samad S., Yadegaridehkordi E., Aljojo N., & Razali NS (2020). Investigating the influence of

green innovation on sustainability performance: A case on the Malaysian hotel industry. Journal of Cleaner Production, 258, 120860.

5. Ziółkowski B. (2008). Znaczenie ekoinnowacji dla rozwoju przedsiębiorstw. In A. Graczyk (Ed.), Zrównoważony rozwój w teorii ekonomii i w praktyce (pp. 526-534). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

6. Fussler C., & James P. (1996). Driving Eco-Innovation: A Breakthrough Discipline for Innovation and Sustainability. Pitman Publishing.

7. European Commission (2013). Eco-innovation. The key to Europe's future competitiveness. Publications Office.

8. Oltra V., & Saint Jean M. (2009). Sectoral systems of environmental innovation: An application to the French automotive industry. Technological Forecasting & Social Change, 76(4), 567-583.

9. Kemp R., & Pearson P. (2008). MEI project about Measuring Eco-Innovation. Final report. Netherlands.

10. Carrillo-Hermosilla J., Del Río P., & Könnölä T. (2010). Diversity of eco-innovations: Reflections from selected case studies. Journl of Cleaner Production, 18(10–11), 1073-1083.

11. Henriksen K., Bjerre M., Øster J., Bisgaard T. Green Business Model Innovation – Policy Report; Nordic Council of Ministers: Copenhagen, Denmark, 2012.

12. Wang G., Li Y., Zuo J., Hu W., Nie Q., Lei H. Who drives green innovations? Characteristics and policy implications for green building collaborative innovation networks in China. Renew. Sust. Energ. Rev. 2021, 110875.

13. Albort-Morant G., Leal-Millán A., Cepeda-Carrión G. The antecedents of green innovation performance: A model of learning and capabilities. J. Bus. Res. 2016, 4912–4917.

14. Kemp R., Pearson P. Final Report MEI Project about Measuring Eco-Innovation; UM Merit: Maastricht, The Netherlands, 2007; Volume 10, pp. 1–120.

Dilrabo Malikova
Associate professor,
Kimyo International University in Tashkent,
dilrabo7malikova@gmail.com
Asrorjon Boboqulov
Master's student,
Kimyo International University in Tashkent

IMPROVING THE MECHANISM FOR MANAGING THE EFFICIENCY OF BANK CREDIT PORTFOLIOS

Abstract. *The efficiency of a bank's credit portfolio is a critical determinant of its financial stability, profitability, and resilience to macroeconomic shocks. In emerging and transition economies, structural changes in financial markets, heightened credit risks, and evolving regulatory standards require banks to continuously improve credit portfolio management mechanisms. This article examines theoretical and practical aspects of managing the efficiency of bank credit portfolios and proposes directions for improving the management mechanism based on a risk-oriented and performance-based approach. The study systematizes key indicators of credit portfolio efficiency, analyzes existing management tools, and develops recommendations aimed at enhancing asset quality, optimizing risk-return trade-offs, and strengthening institutional governance.*

Keywords: *bank credit portfolio, efficiency, credit risk, portfolio management, non-performing loans, risk-based approach.*

Annotatsiya. *Bank kredit portfelining samaradorligi uning moliyaviy barqarorligi, foydaliligi hamda makroiqtisodiy zarbalarga chidamliligining muhim omili hisoblanadi. Rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda moliya bozorlaridagi tarkibiy o'zgarishlar, kredit tavakkalchiliklarining kuchayishi hamda tartibga solish standartlarining rivojlanib borishi banklardan kredit portfelini boshqarish mexanizmlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab etadi. Ushbu maqolada bank kredit portfeli samaradorligini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqilib, tavakkalchiliklarni inobatga oluvchi hamda natijaga asoslangan yondashuv asosida boshqaruv mexanizmini takomillashtirish yo'nalishlari taklif etilgan. Tadqiqot doirasida kredit portfeli samaradorligining asosiy ko'rsatkichlari tizimlashtirilgan, mavjud boshqaruv vositalari tahlil qilingan hamda aktivlar sifatini oshirish, tavakkalchilik va daromad o'rtasidagi nisbatni optimallashtirish va institutsional boshqaruvni mustahkamlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *bank kredit portfeli, samaradorlik, kredit riski, portfelni boshqarish, muammoli kreditlar (NPL), tavakkalchiliklarga asoslangan yondashuv.*

1. INTRODUCTION

Commercial banks play a central role in financial intermediation by transforming savings into productive investments through lending activities. The credit portfolio constitutes the largest and most risk-sensitive component of bank assets. Consequently, the effectiveness of credit portfolio management directly affects banks’ liquidity, capital adequacy, profitability, and overall economic security.

In recent years, heightened volatility in macroeconomic conditions, tightening regulatory requirements, and increasing competition within the banking sector have significantly intensified the need for more sophisticated mechanisms to manage credit portfolio efficiency. External shocks, fluctuations in inflation and interest rates, exchange rate instability, and cyclical downturns in key economic sectors have increased uncertainty and amplified credit risk, making credit portfolio management more complex and dynamic.

Under these conditions, traditional approaches that focus primarily on loan growth and nominal interest income are no longer sufficient to ensure sustainable profitability and financial stability. Rapid expansion of lending without adequate consideration of risk-adjusted returns can lead to deterioration in asset quality, accumulation of non-performing loans, and increased capital pressure. Moreover, stricter prudential regulation, including higher capital adequacy standards, provisioning requirements, and enhanced supervisory scrutiny, requires banks to adopt more disciplined and transparent credit management practices.

As a result, modern credit portfolio management necessitates the implementation of an integrated framework that combines comprehensive risk management, performance evaluation, and strategic planning. Such a framework emphasizes the use of risk-adjusted performance metrics, portfolio diversification, stress testing, and forward-looking credit risk assessment. It also requires close coordination between business units, risk management functions, and senior management to align lending strategies with the bank’s risk appetite and long-term objectives. Ultimately, the adoption of an integrated approach enables banks to enhance credit portfolio efficiency, maintain asset quality, and achieve sustainable growth in an increasingly challenging operating environment.

The purpose of this article is to substantiate theoretical foundations and develop practical recommendations for improving the mechanism of managing bank credit portfolio efficiency.

2. LITERATURE REVIEW

The concept of credit portfolio efficiency has been widely discussed in banking and financial economics literature. Classical portfolio theory, developed by Markowitz, laid the foundation for diversification and risk–return optimization. Subsequent studies adapted portfolio theory to banking, emphasizing credit risk diversification, sectoral concentration limits, and maturity structure.

Researchers such as Basel Committee experts, Altman, Saunders, and Sinkey highlight the importance of credit risk assessment, loan classification, and provisioning systems in maintaining portfolio quality. Recent empirical studies focus on non-performing loan (NPL) dynamics, stress testing, and the impact of macroprudential regulation on credit portfolios.

Despite extensive research, there remains a gap in integrating efficiency assessment with management mechanisms, particularly in the context of emerging banking systems. This article contributes by linking performance indicators with managerial tools and institutional arrangements.

3. METHODOLOGY

The study employs a qualitative and analytical methodology based on:

- systematic analysis of theoretical approaches to credit portfolio management;
- comparative analysis of efficiency indicators used in banking practice;
- synthesis of risk-based and performance-based management concepts.

The research relies on general scientific methods, including abstraction, induction, deduction, and logical analysis. The proposed recommendations are designed to be adaptable to commercial banks operating under prudential regulation.

Credit portfolio efficiency reflects the ability of a bank to achieve sustainable income from lending activities while maintaining an acceptable level of risk. It is a multidimensional concept encompassing profitability, asset quality, liquidity, and capital adequacy.

Key indicators of credit portfolio efficiency encompass several interrelated dimensions. Profitability is assessed through metrics such as net interest margin, return on assets (ROA), and return on equity (ROE), which reflect the income-generating capacity of the loan portfolio. Quality indicators focus on asset soundness and include the share of non-performing loans as well as the ratio of loan loss provisions to total loans.

Risk indicators evaluate the bank’s exposure to credit risk and typically comprise credit risk concentration ratios alongside measures of expected and unexpected losses. Finally, structural indicators characterize the composition and balance of the portfolio,

capturing the degree of sectoral, regional, and maturity diversification of loans.

An effective management mechanism should ensure a balanced improvement of these indicators rather than focusing on a single dimension.

4. ANALYSIS AND DISCUSSION

In most commercial banks, credit portfolio management mechanisms consist of the following elements:

- credit policy and lending standards;
- borrower assessment and credit scoring models;
- loan monitoring and early warning systems;
- provisioning and write-off procedures;
- internal controls and audit.

However, practical experience shows that these elements often function in isolation. Weak integration between strategic planning, risk management, and performance evaluation reduces overall efficiency. Additionally, insufficient use of quantitative models and stress testing limits banks' ability to anticipate adverse scenarios.

Table 1

Information on non-performing loans of commercial banks as of January 1, 2025

billion UZS

Bank name	***Total loan portfolio***	***NPL***	***share in % of loans***
Total	533 121	21 185	4,0%
Banks with State ownership	366 731	14 344	3,9%
Other banks	166 391	6 841	4,1%

The data indicate that the total loan portfolio of the banking sector amounts to 533,121, with non-performing loans (NPLs) of 21,185, resulting in an overall NPL ratio of 4.0 percent. This level suggests a moderate degree of credit risk and reflects a relatively stable, though not risk-free, condition of the loan portfolio.

Banks with state ownership dominate the credit market, accounting for 366,731 of total loans, or nearly two thirds of the aggregate portfolio. Their NPL volume equals 14,344, corresponding to an NPL ratio of 3.9 percent, which is slightly below the sector average. This indicates comparatively better asset quality in state-owned banks, potentially reflecting government support, access to more stable funding sources, or a

stronger focus on priority sectors with implicit guarantees.

Other banks hold a smaller share of the loan portfolio, totaling 166,391, but exhibit a higher NPL ratio of 4.1 percent, with non-performing loans amounting to 6,841. The relatively higher NPL share suggests greater exposure to credit risk, possibly due to more aggressive lending strategies, higher concentration in riskier segments, or lower capacity to absorb adverse economic shocks.

Overall, while the difference in NPL ratios between state-owned and other banks is not substantial, the figures highlight structural differences in credit risk profiles across the banking sector. This underscores the need for continued strengthening of credit risk management practices, particularly in privately owned banks, as well as ongoing monitoring of asset quality across all institutions to maintain financial stability.

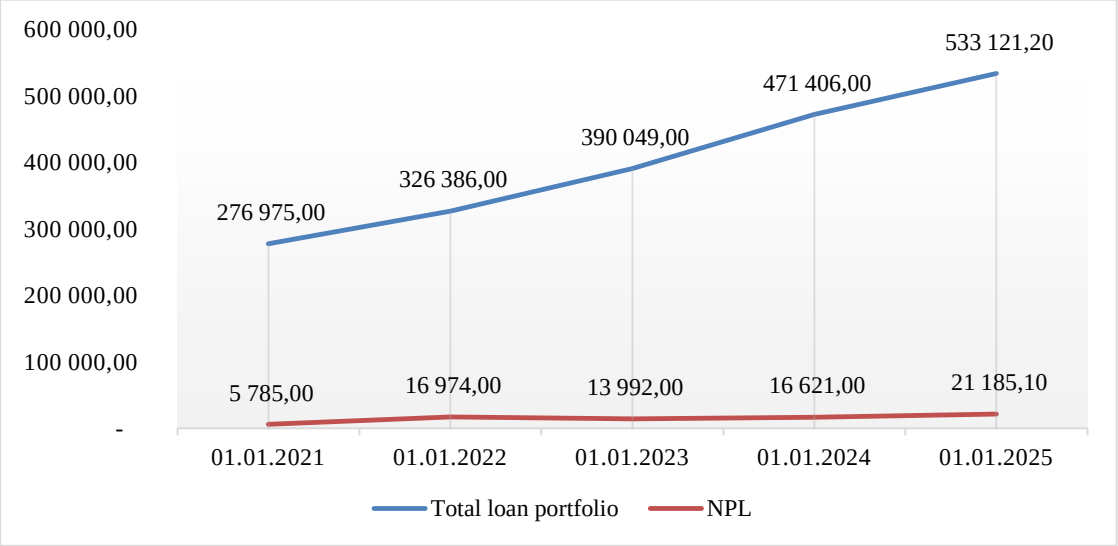

Fig. 1. Dynamics of the loan portfolio of banks in Uzbekistan and the NPL indicator

The dynamics of the loan portfolio and non-performing loans (NPLs) over the period from 01.01.2021 to 01.01.2025 demonstrate both rapid credit expansion and increasing pressure on asset quality. The total loan portfolio grew steadily from 276,975.0 in 2021 to 533,121.2 in 2025, almost doubling over five years. This reflects an active credit policy, expansion of banking intermediation, and increased financing of the real sector.

At the same time, the volume of NPLs increased from 5,785.0 in 2021 to 21,185.1 in 2025. The most significant rise occurred between 2021 and 2022, when NPLs almost tripled, indicating a sharp deterioration in credit quality, likely influenced by post-pandemic economic adjustments and growing borrower financial stress. In 2023, NPLs declined to 13,992.0, suggesting temporary improvement in loan servicing

and the possible impact of restructuring measures or enhanced credit monitoring. However, this trend reversed in 2024 and 2025, with NPLs rising again to 16,621.0 and 21,185.1, respectively.

In relative terms, the NPL ratio increased from approximately 2.1 percent in 2021 to around 5.2 percent in 2022, before declining to about 3.6 percent in 2023. By 2024-2025, the ratio stabilized at close to 4.0 percent, indicating that although asset quality pressures persist, they remain broadly contained despite rapid credit growth.

Overall, the observed trends suggest that the expansion of the loan portfolio has been accompanied by heightened credit risk, requiring continuous strengthening of credit risk management, early warning systems, and portfolio diversification. Sustaining further credit growth without a proportional increase in NPLs will depend on improving borrower assessment, stress testing practices, and risk-based pricing mechanisms.

To improve the mechanism for managing credit portfolio efficiency, a comprehensive integration of risk-based and performance-based approaches is required. Banks should align their profitability objectives with established risk appetite frameworks, ensuring that credit decisions are assessed not solely on expected income but also on risk-adjusted performance indicators, such as Risk-Adjusted Return on Capital. This alignment enables more balanced decision-making and supports sustainable profitability.

Another important direction is the enhancement of credit risk assessment tools. The application of advanced credit scoring models, robust internal rating systems, and detailed borrower segmentation contributes to higher loan portfolio quality. Moreover, the incorporation of macroeconomic variables into credit risk models significantly strengthens their predictive capacity, allowing banks to better anticipate changes in borrower solvency under varying economic conditions.

Strengthening portfolio diversification is also essential for improving credit portfolio efficiency. Active management of sectoral and regional concentrations reduces vulnerability to systemic and sector-specific shocks. In this context, the introduction of dynamic concentration limits based on stress testing results enhances portfolio resilience and supports more effective risk distribution.

The development of early warning and continuous monitoring systems represents another key direction. Ongoing monitoring of borrowers' financial conditions and cash flow dynamics enables the timely identification of problem loans and potential deterioration in credit quality. The use of digital technologies and data analytics substantially improves the efficiency, accuracy, and timeliness of monitoring

processes.

Finally, institutional and governance improvements play a critical role in credit portfolio management. A clear allocation of responsibilities among credit committees, risk management units, and top management ensures coherence in decision-making. Regular performance evaluations and internal audits further reinforce accountability, transparency, and overall effectiveness of the credit portfolio management framework.

The proposed improvements emphasize a holistic view of credit portfolio management. By integrating efficiency assessment with risk management and strategic planning, banks can achieve sustainable growth while minimizing losses. The practical implementation of these recommendations depends on institutional capacity, regulatory environment, and technological infrastructure.

For banks in developing and transition economies, gradual implementation combined with staff training and regulatory support is particularly important.

5. CONCLUSIONS

Efficient management of bank credit portfolios is a key prerequisite for financial stability and long-term profitability. This study demonstrates that improving the management mechanism requires a shift from fragmented practices to an integrated, risk-oriented, and performance-based framework.

The proposed directions – enhanced risk assessment, diversification, early warning systems, and strengthened governance – provide a comprehensive basis for improving credit portfolio efficiency. Future research may focus on empirical testing of the proposed mechanism using bank-level data.

REFERENCES

1. Basel Committee on Banking Supervision. *Principles for the Management of Credit Risk*. Bank for International Settlements. Basel. Committee. 2000.
2. Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *Journal of Finance*, 7(1), 77–91.
3. Saunders, A., & Allen, L. (2010). *Credit Risk Management in and out of the Financial Crisis*. Wiley.
4. Altman, E. I., & Saunders, A. (1998). Credit Risk Measurement: Developments over the Last 20 Years. Journal of Banking & Finance, 21(11–12), 1721–1742.
5. Albuquerque, P.H. Banking stability, natural disasters, and state fragility: Panel VAR evidence from developing countries / P.H. Albuquerque, W. Rajhi // Research in International Business and Finance. - 2019. - 22 Jun.
6. Chen, B., X. Yang, and Z. Ma. 2022. ‘Fintech and Financial Risks of Systemically Important Commercial Banks in China: An Inverted U-Shaped

Relationship'. Sustainability (Switzerland) 14 (10). https://doi.org/10.3390/su14105912.

7. Marco-Fondevila, M., D. Benito-Bentué, and S. Scarpellini. 2023. '"Old" Financial Instruments in "New"" Circular Models: Applied Environmental Accounting in the Banking Sector for Reporting in a Circular Economy'. Revista de Contabilidad-Spanish Accounting Review 26 (Special Issue): 34–45. https://doi.org/10.6018/rcsar.576251.

8. Agzamov, A., & Malikova, D. (2024). Loan portfolio of banks in Uzbekistan and ways to improve the efficiency of loan portfolio management. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, *2*(4).

9. Malikova, D., & Shakarova, K. (2025). Hozirgi sharoitda bank faoliyatida risklarni boshqarish tizimining institutsional mexanizmlari. Muhandislik va iqtisodiyot, 3(11).

10. Statistical bulletin of the Central bank (2022-2024). Central Bank of the Republic of Uzbekistan. https://cbu.uz/en/statistics/buleten.

Komilova Mukarram Qobiljonovna
SamISI katta o'qituvchisi
komilova.mukarram29@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8799-413
Tirkashev Farruxjon
SamISI talabasi
tirkashevfarrux03@gmail.com

INTERNETGA QARAMLIKNING PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY OQIBATLARI

Anotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada internetga qaramlik fenomenining psixologik va ijtimoiy oqibatlari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli muhitning shaxs ongiga, emotsional holatiga, ijtimoiy moslashuviga va ijtimoiy kapitalning qisqarishiga ko'rsatadigan ta'siri nazariy va empirik manbalar asosida yoritiladi. Internetga qaramlikning kognitiv buzilishlar, motivatsiya pasayishi, ijtimoiy izolyatsiya va kommunikativ disfunksiyalar bilan bog'liq mexanizmlari ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Internetga qaramlik, psixologik oqibatlar, ijtimoiy izolyatsiya, raqamli psixologiya, kognitiv buzilishlar, ijtimoiy kapital.

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of the psychological and social consequences of internet addiction. The study explores how the digital environment affects cognition, emotional stability, social adaptation, and the erosion of social capital. The mechanisms linking internet addiction to cognitive distortions, decreased motivation, social isolation, and communicative dysfunctions are examined based on theoretical and empirical research.

Keywords: Internet addiction, psychological effects, social isolation, digital psychology, cognitive distortions, social capital.

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda raqamli texnologiyalarning keskin rivojlanishi inson psixikasi va jamiyat tuzilmasiga chuqur o‘zgarishlar olib kirdi. Internetdan foydalanishning haddan tashqari ko‘payishi internetga qaramlik deb ataluvchi psixologik holatning keng tarqalishiga olib kelmoqda. Bu holat klinik darajadagi buzilish darajasiga yetib borishi, shaxsning kognitiv jarayonlari, emotsional barqarorligi va ijtimoiy faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda internetga qaramlik ko‘pincha xulq-atvoriy addiktsiya sifatida talqin etiladi. Uning shakllanishi insonning mukofot tizimiga ta’sir qiluvchi neyropsixologik mexanizmlar, ijtimoiy-psixologik omillar, kommunikativ ehtiyojlar va o‘zini namoyon qilish instinkti bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur maqolada internetga qaramlikning murakkab psixologik jarayonlari va uning jamiyatdagi ijtimoiy oqibatlari ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Psixologik oqibatlar. Internetga qaramlikning psixologik oqibatlari murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, u shaxsning kognitiv jarayonlari, emotsional barqarorligi va motivatsion tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, internetdan haddan tashqari foydalanish insonning diqqatni jamlash qobiliyatini susaytiradi, axborotni qayta ishlash tezligini pasaytiradi va uzoq muddatli kontsentratsiyani talab qiladigan vazifalarni bajarishda qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Ushbu holat ko‘pincha “raqamli chalg‘ituv sindromi” bilan bog‘lanadi, ya’ni shaxsning diqqati doimiy ravishda yangi xabarlar, bildirishnomalar yoki virtual stimullar sababli bo‘linib ketadi.

Kognitiv tizimdagi yana bir muhim o‘zgarish — bu informatsion ortiqcha yuklanish**.** Inson miyasi bir vaqtda juda ko‘p ma’lumotni qabul qilganda, uni qayta ishlash jarayoni sekinlashadi, bu esa tez charchash, sabrsizlik hamda fikrlash jarayonlarining tarqoqlashuviga olib keladi. Bunday charchash uzoq davom etsa,

shaxsda motivatsiyaning pasayishi, hech narsaga bo‘lgan qiziqishning yo‘qolishi va faol hayot tarzi susayishi kuzatiladi.

Emotsional darajada esa internetga qaramlik tashvish buzilishlari, depressiv holatlar, irritabilitet (asabiylashuvning oshishi) va o‘zini qadrsiz his qilish kabi psixologik muammolarni kuchaytiradi. Doimiy ravishda virtual stimullarga bog‘lanib yashash miyaning mukofot tizimini sun’iy ravishda faollashtiradi, natijada real hayotdan olinadigan quvonch darajasi pasayadi. Virtual olamdan uzoqlashganda esa bo‘shlik, zerikish, hatto keskin emotsional tushkunlik kuzatiladi. Bu jarayon psixologiyada **“**raqamli detoks simptomatikasi**”** sifatida qaraladi.

Shuningdek, internetga qaram shaxslarda o‘z-o‘zini boshqarish (self-regulation) qobiliyati sustlashadi. Shaxs virtual muhitni tark etishni xohlasa ham, impulslarga berilib yana onlayn faoliyatga qaytadi. Bu holat xulq-atvoriy addiktsiyalarning klassik ko‘rinishiga mos keladi. Impulslarni nazorat qila olmaslik uzoq muddatda shaxsning hissiy barqarorligiga, o‘zini anglash jarayonlariga va hayotiy maqsadlar tizimiga salbiy ta’sir qiladi.

Neyropsixologik darajada esa internetga qaramlik dopamin ishlab chiqarilishining nomutanosib faollashuvi bilan bog‘liqdir. Yangi xabarlar, yoqtirishlar (“like”), o‘yinlardagi mukofotlar kabi stimullar miyadagi mukofot markazlarini tez-tez ishga tushiradi, bu esa tabiiy motivatsiya manbalarini sustlashtiradi. Natijada, shaxs real hayotdagi oddiy vazifalara bo‘lgan qiziqishni yo‘qotadi, chunki ular virtual muhit darajasida tezkor zavq bermaydi.

Uzoq davom etgan psixologik o‘zgarishlar shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchi pasayishiga, ijtimoiy taqqoslashning kuchayishiga va o‘z qadr-qimmatini boshqalar bilan solishtirish orqali baholash kabi zararli tendensiyalarning shakllanishiga olib keladi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda idealizatsiya qilingan hayotiy ko‘rinishlarni ko‘p kuzatish “men yetarli emasman” degan ichki inqiroz hissini shakllantiradi.

Umuman olganda, internetga qaramlikning psixologik oqibatlari shaxsning aqliy salomatligiga, hissiy barqarorligiga, motivatsion tizimiga va o‘zini anglash jarayonlariga chuqur ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu o‘zgarishlar vaqtida nazorat qilinmasa, ular uzoq muddatli psixologik buzilishlar shaklida namoyon bo‘lishi mumkin.

Ijtimoiy oqibatlar. Internetga qaramlikning ijtimoiy oqibatlari shaxsning jamiyat bilan o‘zaro aloqalari, ijtimoiy rollarni bajara olish qobiliyati va ijtimoiy integratsiya jarayonlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, internetga haddan ziyod berilish nafaqat individual ruhiy salomatlikka, balki ijtimoiy tuzilma barqarorligiga ham tahdid soluvchi omillardan biridir. Bu jarayonning eng asosiy ko‘rinishlaridan biri – ijtimoiy izolyatsiyaning kuchayishidir.

Shaxs virtual muloqotga tobora ko‘proq vaqt sarflab, real hayotdagi ijtimoiy aloqalarni qisqartiradi. Natijada yuzma-yuz muloqot ko‘nikmalari susayadi, emotsional aloqa chuqurligi kamayadi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tarmoqlari zaiflashadi.

Internetga qaramlikning ijtimoiy oqibatlari jarayonida ijtimoiy kapitalning kamayishi alohida o‘rin tutadi. Ijtimoiy kapital — bu shaxsning jamiyat bilan o‘rnatgan o‘zaro ishonch, hamkorlik va qo‘llab-quvvatlash resurslari majmuasidir. Virtual muhitning ustunligi, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari berilib ketish, insonlarning real hayotdagi jamoaviy faoliyatdan chetlashishiga, jamiyatdagi ijtimoiy birdamlikning pasayishiga va munosabatlarning yuzakilashuviga olib keladi. Bu holat jamiyatdagi ijtimoiy rishtalarning zaiflashishiga, insonlar o‘rtasidagi ishonch darajasining pasayishiga va ijtimoiy muammolarning chuqurlashishiga sabab bo‘ladi.

Yoshlar orasida internetga qaramlikning kuchayishi ularning **ijtimoiy yetuklik jarayoniga** salbiy ta’sir qiladi. Virtual maydonda shakllanadigan identifikatsiya real hayotdagi o‘zini anglash jarayonini murakkablashtiradi. O‘smirlar real jamiyatga moslashishda qiynaladi, chunki virtual makonda ularga taklif qilinadigan ijtimoiy rollar ko‘pincha idealizatsiyalangan, soddalashtirilgan yoki mutlaqo sun’iy bo‘ladi. Natijada yoshlar real jamiyat talab qiladigan ijtimoiy mas’uliyat, muloqot kompetensiyalari va ijtimoiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini yetarli darajada egallay olmaydi.

Bundan tashqari, internetga qaramlik **oila tuzilmasiga** ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi kommunikatsiya qisqaradi, oila a’zolari bir xonada bo‘lib turib ham virtual olamga sho‘ng‘ib ketganligi sababli emotsional aloqadorlik susayadi. Oilaviy mojarolar, o‘zaro tushunmovchilik va mas’uliyatdan qochish holatlari kuchayadi. Natijada, oila instituti ichida barqarorlik pasayadi va bu jarayon jamiyatning umumiy ijtimoiy sog‘ligiga salbiy ta’sir qiladi.

Internetga qaramlikning yana bir muhim ijtimoiy oqibati — **mehnat unumdorligining pasayishi** va professional faoliyatdagi mas’uliyatning susayishidir. Ish jarayonida tez-tez chalg‘ish, ijtimoiy tarmoqlardan ajralmaslik, vaqtdan samarasiz foydalanish ish sifati va samaradorligining pasayishiga olib keladi. Bu holat nafaqat individual darajada, balki iqtisodiy tizim darajasida ham salbiy oqibatlarga sabab bo‘ladi.

Keng jamoatchilik nuqtai nazaridan esa internetga qaramlik **ijtimoiy disfunktsiya** shakllarining kuchayishiga xizmat qiladi. Jamiyatda faol ishtirok etishning pasayishi, fuqarolik ongining susayishi, axborot manipulyatsiyasiga osonlik bilan berilish va tanqidiy fikrlashning pasayishi ijtimoiy muhitning izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Virtual makonda tarqaladigan noto‘g‘ri ma’lumotlar, feyk

xabarlar va manipulyativ kontentlar jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni yanada zaiflashtiradi.

Umuman olganda, internetga qaramlikning ijtimoiy oqibatlari shaxsning jamiyat bilan o‘zaro munosabatlarini tubdan o‘zgartirib, uning ijtimoiy roli, ijtimoiy mas’uliyati, kommunikativ malakalari va jamiyatdagi ishtirok strategiyalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Agar bu jarayon vaqtida boshqarilmasa, unda nafaqat individual darajada, balki jamiyat miqyosida ham chuqur ijtimoiy muammolar yuzaga kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Young, K. S. (1998). *Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder*. CyberPsychology & Behavior, 1(3), 237–244.

2. Kobiljonovna K. M. Application Of Ways To Increase Efficiency In Learning The Russian Language //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2024. – Т. 28. – С. 12-14.

3. Комилова М. Роль онлайн занятий в формировании информационной деятельности студентов.: технология, учебный процесс, межкультурная коммуникация, самообразование, дистанционное обучение, интеренет //FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI. – 2022. – Т. 8. – №. 8.

4. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2012). *Internet addiction: A systematic review of epidemiological research for the last decade*. Current Pharmaceutical Design, 18(12), 119–132.

5. Mukarram K. Issues Of The Social Significance Of Education In Uzbekistan //Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnali. – 2022. – С. 25-27.

6. Caplan, S. E. (2007). *Relations among loneliness, social anxiety, and problematic Internet use*. CyberPsychology & Behavior, 10(2), 234–242.

7. Kobiljonovna K. M. et al. Methodological principles of modern methods of teaching the russian language //e Conference Zone. – 2024. – С. 10-14.

8. Shaffer, H. J., LaPlante, D. A., LaBrie, R. A., Kidman, R. C., Donato, A. N., & Stanton, M. V. (2004). *Toward a syndrome model of addiction: Multiple expressions, common etiology*. Harvard Review of Psychiatry, 12(6), 367–374.

9. Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Chen, C. S., & Chen, C. C. (2012). *The association between Internet addiction and psychiatric disorder: A review of the literature*. European Psychiatry, 27(1), 1–8.

Qo’ziyeva Maftuna Otabek qizi
SamISI assistenti
Sobirjonov Dilnur Alisher o’g’li
SamISI INV-123 guruh talabasi

XALQARO HISOB-KITOBLAR MEXANIZMLARINI MILLIY SHAROITDA TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola global iqtisodiy jarayonlarning ajralmas qismi bo'lgan xalqaro hisob-kitoblar tizimini har tomonlama tahlil qiladi. Maqolada uning tushunchasi, asosiy mexanizmlari, ishtirokchilari (korrespondent banklar va SWIFT), valyuta bozoridagi xatarlar va ularni boshqarish strategiyalari atroflicha yoritilgan. Shuningdek, regulyativ asoslar va xalqaro standartlar muhokama qilingan, raqamli texnologiyalarning, jumladan, blokcheyn, CBDC va fintech yechimlarining ta'siri tahlil etilgan. Tadqiqot xalqaro hisob-kitoblar tizimining murakkabligini, global savdo va investitsiyalardagi o'rnini hamda uning doimiy evolyutsiyasini ko'rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: Xalqaro hisob-kitoblar, korrespondent bank, valyuta bozori, SWIFT, regulyativ standartlar, raqamli transformatsiya, moliyaviy xavflar, blokcheyn.

Abstract. This scientific article provides a comprehensive analysis of the international settlement system, which is an integral part of global economic processes. The article examines its concept, main mechanisms, and key participants (correspondent banks and SWIFT), as well as currency market risks and strategies for their management. In addition, the regulatory framework and international standards are discussed, and the impact of digital technologies—including blockchain, central bank digital currencies (CBDCs), and fintech solutions—is analyzed. The study highlights the complexity of the international settlement system, its role in global trade and investment, and its continuous evolution.

Keywords: international settlements, correspondent bank, foreign exchange market, SWIFT, regulatory standards, digital transformation, financial risks, blockchain.

Kirish. Xalqaro hisob-kitoblar zamonaviy global iqtisodiyotning fundamental ustunlaridan biri bo'lib, transchegaraviy savdo, investitsiyalar, pul o'tkazmalari va boshqa moliyaviy operatsiyalarni uzluksiz amalga oshirishni ta'minlaydi. Ushbu mexanizmlar jahon iqtisodiyotining "ko'rinmas quvurlari" vazifasini bajarib, moliyaviy oqimlarning samarali harakatini kafolatlaydi [3]. Ularsiz xalqaro savdo qiyinlashar, sarmoyalar harakati cheklanar va global iqtisodiy integratsiya imkonsiz bo'lar edi.

Xalqaro hisob-kitoblar turli mamlakatlar rezidentlari o'rtasidagi pul

mablag'larining harakati bilan bog'liq bo'lib, ko'pincha turli valyutalar va huquqiy tizimlarni qamrab oladi. Bu esa o'z navbatida ma'lum murakkabliklar va xatarlarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun, xalqaro hisob-kitoblar tizimining mohiyatini, uning asosiy elementlarini, ishtirokchilarini, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni va ularni boshqarish usullarini tushunish iqtisodchilar, moliyachilar va siyosat ishlab chiquvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ushbu sohada misli ko'rilmagan o'zgarishlarga olib keldi, bu esa an'anaviy mexanizmlarning transformatsiyasiga va yangi imkoniyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi xalqaro hisob-kitoblar tizimining murakkabligini ochib berish, uning asosiy jihatlarini atroflicha tahlil qilish hamda kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini ko'rib chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi savollarga javob izlanadi: xalqaro hisob-kitoblarning asosiy mexanizmlari qanday ishlaydi, qanday xatarlar mavjud va ularni qanday boshqarish mumkin, regulyativ ramkalar qanday rol o'ynaydi va raqamli transformatsiya bu sohani qanday o'zgartirmoqda. Bu savollarga javob topish orqali maqola xalqaro moliyaviy tizimning bu muhim elementi haqida chuqur va ilmiy asoslangan tushuncha berishga intiladi.

Asosiy qism

Xalqaro hisob-kitoblar transchegaraviy moliyaviy operatsiyalarning asosi bo'lib, uning samaradorligi global iqtisodiy aloqalarning mustahkamligini belgilaydi. Bu jarayonda asosiy mexanizm korrespondent banklararo munosabatlar hisoblanadi [3]. Korrespondent banklararo munosabatlar bir bank (respondent bank) boshqa bir bank (korrespondent bank) nomidan o'zi joylashgan xorijiy yurisdiksiyada xizmat ko'rsatishini anglatadi [3]. Bu mexanizm banklarga har bir mamlakatda jismoniy filiallar ochmasdan xalqaro miqyosda faoliyat yuritish imkonini beradi. Respondent bank korrespondent bankda "korrespondent hisob" ochadi, bu esa unga korrespondent bankning mahalliy valyutasida va hududida mablag'larni saqlash hamda operatsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi [3], [5].

Korrespondent hisoblar bir necha turga bo'linadi: "Nostro" hisoblar respondent bankning korrespondent bankdagi operatsiyalarini qayd etadi (masalan, Rossiya amaliyotida 30110 hisob turi) [5]. "Loro" hisoblar esa aksincha, respondent bank tomonidan korrespondent bank uchun ochilgan hisoblardir (masalan, 30109 hisob turi) [5]. "Vostro" hisoblar, ya'ni xorijiy bankdagi Nostro hisoblar rus amaliyotida kamroq uchraydi [5]. Ushbu hisoblar pul o'tkazmalarini amalga oshirish, depozitlarni qabul qilish, xorijiy valyutani boshqarish va xorijiy moliyaviy bozorlar hamda kliring tizimlariga kirishni ta'minlash kabi xizmatlarni o'z ichiga oladi [3]. HamkorBank kabi

moliyaviy institutlar o'z rivojlanish strategiyasining muhim qismi sifatida mahalliy va xalqaro miqyosda korrespondent bank aloqalarini o'rnatish va kengaytirishga ustuvor ahamiyat beradi [6]. Ular tranzaksiya tezligini oshirish, komissiya xarajatlarini minimallashtirish va tizimlarining shaffofligini ta'minlashga intiladi [6].

Xalqaro hisob-kitoblar jarayonida SWIFT (Worldwide Interbank Financial Telecommunication) tizimi markaziy o'rin egallaydi. SWIFT banklar o'rtasida moliyaviy xabarlarni xavfsiz va standartlashtirilgan tarzda almashish imkonini beruvchi global tarmoqdir. Garchi SWIFTning o'zi mablag'larni o'tkazmasa-da, u banklarga o'tkazmalar, savdo moliyalashtirish operatsiyalari va boshqa moliyaviy ma'lumotlar haqida xabarlar yuborish imkonini beradi. SWIFT o'tkazmalarini amalga oshirishda korrespondent banklar oldindan kelishilgan komissiya to'lovlarini qo'llaydi. Bu to'lovlar odatda uch xil tarzda taqsimlanadi: "BEN" (beneficiary) optsiyasi bo'yicha barcha to'lovlarni pul qabul qiluvchi to'laydi, bu eng arzon va keng tarqalgan usuldir; "OUR" (our) optsiyasida barcha xarajatlarni jo'natuvchi o'z zimmasiga oladi, bu esa qabul qiluvchiga to'liq miqdorni olishini kafolatlaydi; "SHA" (shared) optsiyasida esa to'lovlar jo'natuvchi va qabul qiluvchi o'rtasida bo'linadi [5].

Asosiy ishtirokchilar qatoriga tijorat banklari, markaziy banklar, xalqaro moliyaviy tashkilotlar (masalan, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi) va yirik korporatsiyalar kiradi. Tijorat banklari mijozlar uchun transchegaraviy to'lovlarni amalga oshiruvchi asosiy vositachilardir. Markaziy banklar esa valyuta kurslarini tartibga solish, to'lov tizimlarining barqarorligini ta'minlash va makroiqtisodiy siyosatni yuritish orqali xalqaro hisob-kitoblar muhitini shakllantiradi.

Xalqaro hisob-kitoblarning ajralmas qismi valyuta bozorlaridagi faoliyat bilan chambarchas bog'liq. Har qanday transchegaraviy operatsiya, agar u bir xil valyutada amalga oshirilmasa, valyuta ayirboshlashni talab qiladi. Valyuta bozorlari bir valyutani boshqasiga ayirboshlash uchun platforma bo'lib xizmat qiladi va global hisob-kitoblar uchun zarur bo'lgan likvidlikni ta'minlaydi. Biroq, bu bozorlar o'zida bir qancha moliyaviy xatarlarni ham mujassam etadi.

Eng muhim xatarlardan biri bu valyuta kursi xatari, ya'ni valyuta kurslarining kutilmagan o'zgarishlari natijasida moliyaviy yo'qotishlar yuzaga kelishi ehtimoli. Masalan, bir kompaniya eksport shartnomasi bo'yicha kelajakda xorijiy valyutada to'lov kutayotgan bo'lsa, to'lov amalga oshirilgunga qadar valyuta kursi o'zgarishi uning mahalliy valyutadagi daromadlarini kamaytirishi mumkin. Bundan tashqari, kontragent xatari (credit risk) ham mavjud bo'lib, bu moliyaviy operatsiyaning boshqa tomoni o'z majburiyatlarini bajara olmasligi ehtimolini anglatadi. Xalqaro hisob-kitoblarda, ayniqsa, bir nechta bank ishtirok etadigan murakkab zanjirlarda, bu xatar

kuchayishi mumkin.

Operatsion xatar bank tizimlaridagi nosozliklar, firibgarliklar yoki inson omili bilan bog'liq xatoliklar natijasida yuzaga keladigan yo'qotishlarni o'z ichiga oladi. Likvidlik xatari esa bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish uchun yetarli mablag'ga ega bo'lmasligi bilan bog'liq. Nihoyat, tartibga soluvchi xatar (regulatory risk) mavjud bo'lib, bu moliyaviy qoidalar va qonunchilikdagi o'zgarishlar natijasida yuzaga keladigan moliyaviy ta'sirlarni anglatadi.

Ushbu xatarlarni boshqarish uchun turli strategiyalar qo'llaniladi. Valyuta kursi xatarini kamaytirish maqsadida kompaniyalar va banklar fyucheklar, forvardlar, optsionlar kabi hedjirlash vositalaridan foydalanadilar. Kontragent xatarini minimallashtirish uchun moliyaviy institutlar ishonchli hamkor banklar bilan ishlaydi, ularning moliyaviy barqarorligini doimiy ravishda monitoring qiladi. HamkorBank o'zining korrespondent banklar tarmog'ini tanlashda hamkorlarning ishonchliligi va barqarorligini asosiy mezonlardan biri sifatida belgilagan [6]. Operatsion xatarni kamaytirish uchun esa kuchli ichki nazorat tizimlari, texnologik investitsiyalar va xodimlarni muntazam o'qitish zarur. Likvidlikni boshqarish to'g'ri aktiv-passiv menejmenti va tegishli buferlarni saqlash orqali amalga oshiriladi.

Xalqaro hisob-kitoblar tizimining barqarorligi va ishonchliligi mustahkam regulyativ asoslar va xalqaro standartlar bilan ta'minlanadi. Ushbu standartlar global miqyosda moliyaviy jinoyatlarning oldini olish, shaffoflikni oshirish va tizimli xatarlarni kamaytirishga qaratilgan. Xalqaro miqyosda Bazel bank nazorati qo'mitasi (Basel Committee on Banking Supervision - BCBS) bank xatarlarini boshqarish va kapital talablari bo'yicha standartlarni ishlab chiqadi, masalan, Bazel III kelishuvlari. Bu kelishuvlar banklarning yetarli kapitalga ega bo'lishini va potentsial moliyaviy zarbalarga dosh berishini ta'minlaydi.

Pul yuvishga qarshi kurash (Anti-Money Laundering - AML) va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash (Combating the Financing of Terrorism - CFT) sohasida Moliyaviy harakatlar bo'yicha ishchi guruh (Financial Action Task Force - FATF) asosiy global standartlarni belgilaydi. FATF tavsiyalari banklar va boshqa moliyaviy institutlar tomonidan mijozlarni bilish (Know Your Customer - KYC) tamoyillarini qo'llashni, shubhali operatsiyalar haqida hisobot berishni va tranzaksiyalarni monitoring qilishni talab qiladi. Ushbu qoidalar transchegaraviy operatsiyalarning noqonuniy maqsadlarda foydalanilishining oldini olishga qaratilgan bo'lib, HamkorBank kabi institutlar o'z operatsiyalarida shaffoflik va ishonchlilik tamoyillariga qat'iy rioya qiladi [6].

Xalqaro hisob-kitoblarda umumiy til va formatlarni ta'minlash uchun SWIFT kabi

xabar almashish tizimlari standartlashtirilgan formatlardan (masalan, MT seriyasi) foydalanadi. Shu bilan birga, ISO 20022 kabi yangi xalqaro standartlar to'lov xabarlarini yanada boy va strukturali ma'lumotlar bilan ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu to'lov jarayonlarini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ushbu standartlar global miqyosda turli to'lov tizimlarini o'zaro muvofiqlashtirish va interoperabellikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Milliy darajada esa markaziy banklar va moliyaviy regulyatorlar xalqaro hisob-kitoblar bilan bog'liq qonunlar, normativ-huquqiy hujjatlar va litsenziyalash talablarini belgilaydi. Ular mamlakatning valyuta siyosatini amalga oshiradi, xorijiy valyuta operatsiyalarini tartibga soladi va mahalliy banklarning xalqaro standartlarga rioya etishini nazorat qiladi. Ushbu regulyativ ramka xalqaro moliyaviy tizimning uzluksiz va xavfsiz ishlashini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

So'nggi o'n yillikda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi xalqaro hisob-kitoblar landshaftini tubdan o'zgartirib, bir qator innovatsion tendentsiyalarni keltirib chiqardi. Bu tendentsiyalar nafaqat mavjud mexanizmlarni optimallashtirmoqda, balki to'lov jarayonlariga yangicha yondashuvlarni taklif qilmoqda.

Blokcheyn texnologiyasi va taqsimlangan registr texnologiyalari (DLT) xalqaro hisob-kitoblarda inqilobiy o'zgarishlar keltirib chiqarish salohiyatiga ega. An'anaviy korrespondent banklararo tizimlar ko'pincha sekin, qimmat va shaffoflikdan mahrum bo'lishi mumkin. Blokcheyn esa to'g'ridan-to'g'ri peer-to-peer (tengdoshdan-tengdoshga) operatsiyalarni amalga oshirishga imkon beradi, bu esa vositachilarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi va tranzaktsiya tezligini oshiradi. Ripple kabi platformalar blokcheyn asosida transchegaraviy to'lovlarni tezlashtirishga va xarajatlarni kamaytirishga intilmoqda. Biroq, bu texnologiyalarni keng miqyosda qabul qilish regulyativ noaniqliklar va eski tizimlar bilan integratsiya qilish murakkabligi tufayli hali ham qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Markaziy banklarning raqamli valyutalari (Central Bank Digital Currencies - CBDC) xalqaro hisob-kitoblar uchun yana bir muhim potentsial kelajak tendentsiyasidir. CBDClarning joriy etilishi transchegaraviy to'lovlarni yanada samaraliroq, arzonroq va xavfsizroq qilishga yordam berishi mumkin. Turli mamlakatlarning CBDClari o'rtasidagi o'zaro ishlash imkoniyati kelajakda "ko'p valyutali ko'priklar" yaratishi mumkin, bu esa valyuta ayirboshlash jarayonlarini soddalashtiradi.

Raqamli transformatsiya natijasida real vaqt rejimida to'lov tizimlari (Real-Time Payments - RTP) rivojlanmoqda. Bu tizimlar mablag'larning deyarli bir zumda jo'natuvchi hisobidan qabul qiluvchi hisobiga o'tishini ta'minlaydi, bu esa an'anaviy

bank o'tkazmalariga nisbatan sezilarli afzalliklarga ega. Garchi bu tizimlar ko'proq mahalliy miqyosda qo'llanilayotgan bo'lsa-da, ularning transchegaraviy integratsiyasi xalqaro hisob-kitoblar samaradorligini keskin oshirishi mumkin.

Fintech kompaniyalari xalqaro hisob-kitoblar bozoriga yangi yechimlar olib kirish orqali an'anaviy banklarni raqobatga chorlamoqda. Ular arzonroq to'lovlar, tezkorroq xizmatlar va foydalanuvchilar uchun qulay interfeyslarni taklif etadi. Ushbu kompaniyalar asosan kichik va o'rta biznes (KOB) hamda jismoniy shaxslarning pul o'tkazmalari ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Raqamli transformatsiya, shuningdek, sun'iy intellekt (AI) va mashinani o'rganish (ML) imkoniyatlarini xavflarni boshqarish, firibgarlikni aniqlash va AML/CFT jarayonlarini optimallashtirish uchun qo'llashni o'z ichiga oladi.

Kelajakda xalqaro hisob-kitoblar tizimi yanada integratsiyalashgan, avtomatlashtirilgan va markazlashmagan bo'lishi kutilmoqda. An'anaviy va raqamli yechimlarning gibrid modellari paydo bo'lishi mumkin, bu esa turli texnologiyalarning afzalliklarini birlashtiradi. Biroq, bu o'zgarishlar bilan bir qatorda kiberxavfsizlikka oid yangi xatarlar va regulyativ muammolar ham yuzaga keladi, ularni samarali hal etish global moliyaviy barqarorlik uchun muhimdir.

Xulosa

Xalqaro hisob-kitoblar global iqtisodiy faoliyatning uzluksiz ishlashi uchun zarur bo'lgan asosiy mexanizmdir. Ushbu maqolada ko'rib chiqilganidek, uning murakkab tuzilmasi korrespondent banklararo munosabatlar, SWIFT tizimi va valyuta bozorlarining o'zaro ta'siriga asoslanadi. Korrespondent banklar global moliyaviy oqimlarning "ko'rinmas quvurlari" vazifasini bajarib, banklarga xalqaro miqyosda faoliyat yuritish imkonini beradi, Nostro va Loro hisoblar esa bu jarayonning texnik asosini tashkil etadi [3], [5]. SWIFT esa xavfsiz va standartlashtirilgan moliyaviy xabar almashinuvini ta'minlab, tranzaksiyalarning samarali amalga oshirilishiga yordam beradi.

Valyuta kursi, kontragent, operatsion va likvidlik kabi moliyaviy xatarlar xalqaro hisob-kitoblarning ajralmas qismi bo'lib, ularni samarali boshqarish uchun hedjirlash, ishonchli hamkorlik va kuchli ichki nazorat tizimlari zarur. Ushbu jarayonlarning barqarorligi va ishonchliligi Bazel kelishuvlari, FATF tavsiyalari va ISO 20022 kabi xalqaro standartlar bilan mustahkamlanadi, ular shaffoflikni oshirish va moliyaviy jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan.

So'nggi yillarda raqamli transformatsiya, ayniqsa blokcheyn texnologiyasi, CBDClarning rivojlanishi va fintech yechimlari xalqaro hisob-kitoblar tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Ushbu innovatsiyalar to'lovlarni tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish

va samaradorlikni oshirish bo'yicha ulkan salohiyatga ega bo'lib, kelajakda yanada integratsiyalashgan va avtomatlashtirilgan global to'lov tizimlarining paydo bo'lishiga zamin yaratmoqda. Biroq, bu o'zgarishlar bilan bog'liq kiberxavfsizlik va regulyativ muammolarni hal etish, shuningdek, an'anaviy va yangi texnologiyalar o'rtasidagi muvozanatni topish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro hisob-kitoblar tizimi global savdo, investitsiyalar va iqtisodiy o'sish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, u doimiy ravishda rivojlanib boruvchi va murakkab ekotizimdir. Uning samaradorligi va xavfsizligi global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi va kelajakda texnologik innovatsiyalar va regulyativ o'zgarishlar ushbu tizimning shaklini yanada belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Eun, Cheol S., and Bruce G. Resnick. Xalqaro Moliyaviy Boshqaruv. New York: McGraw-Hill Education, 2020.

[2] Helleiner, Eric. Global Moliyaning Shakllanishi. Ithaca: Cornell University Press, 2014.

[3] Buch, Claudia M., and Christine Weigert. "Xalqaro Moliyaviy Bozorlarda Korrespondent Banklarning Roli." Xalqaro Pul va Moliya Jurnali, jild. 22, son. 6, 2003, b. 841-857.

[4] Brancoli, S., Marcucci, A., Pammolli, C., Pampurini, F., & Riccaboni, G. "Banklararo bozorning tarmoq tuzilmasi: Simulyatsiya yondashuvi." Iqtisodiy Dinamika va Nazorat Jurnali, jild. 37, son. 12, 2013, b. 2656-2675.

[5] Corsetti, Giancarlo, Hobijn, Bart, & Mazzolini, Gianluca. "Banklararo bog'lanishlar va shoklarning tarqalishi: Empirik tahlil." Moliya Jurnali, vol. 68, no. 6, 2013, pp. 2565-2593.

To‘rayev Abduvohid Kuldashevich -
SamISI assistenti.
abduvoxidturayev70@gmail.com
Botirova Kamola Zayir qizi
kamolab830@gmail.com
Idiyeva Baxshida Baxtiyor qizi
SamISI inv-123 guruh talabalari

XITOY IQTISODIYOTI VA UNING JAHON IQTISODIYOTIDA TUTGAN O'RNI

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda Xitoy iqtisodiyotining zamonaviy dunyodagi tutgan o‘rni hamda jahon iqtisodiyotida Xitoyga bo‘lgan qiziqish yoritilgan. Shuningdek, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni, modernizatsiya siyosati va tashqi savdoning liberallashuvi natijalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Xitoy iqtisodiyoti, iqtisodiy islohotlar,sanoatlashuv, tashqi savdo, eksport strategiyasi,xalqaro investitsiyalar, global ishlab chiqarish zanjirlari, jahon iqtisodiyoti, global raqobatbardoshlik, iqtisodiy integratsiya.

Abstract: This study examines the role of China’s economy in the modern world, as well as the global interest in China within the world economy. It also analyzes the outcomes of economic reforms implemented since the second half of the 20th century, the transition to a market economy, modernization policies, and the liberalization of foreign trade.

Key words: Chinese economy, economic reforms, industrialization, foreign trade, export strategy, international investments, global production chains, world economy, global competitiveness, economic integration.

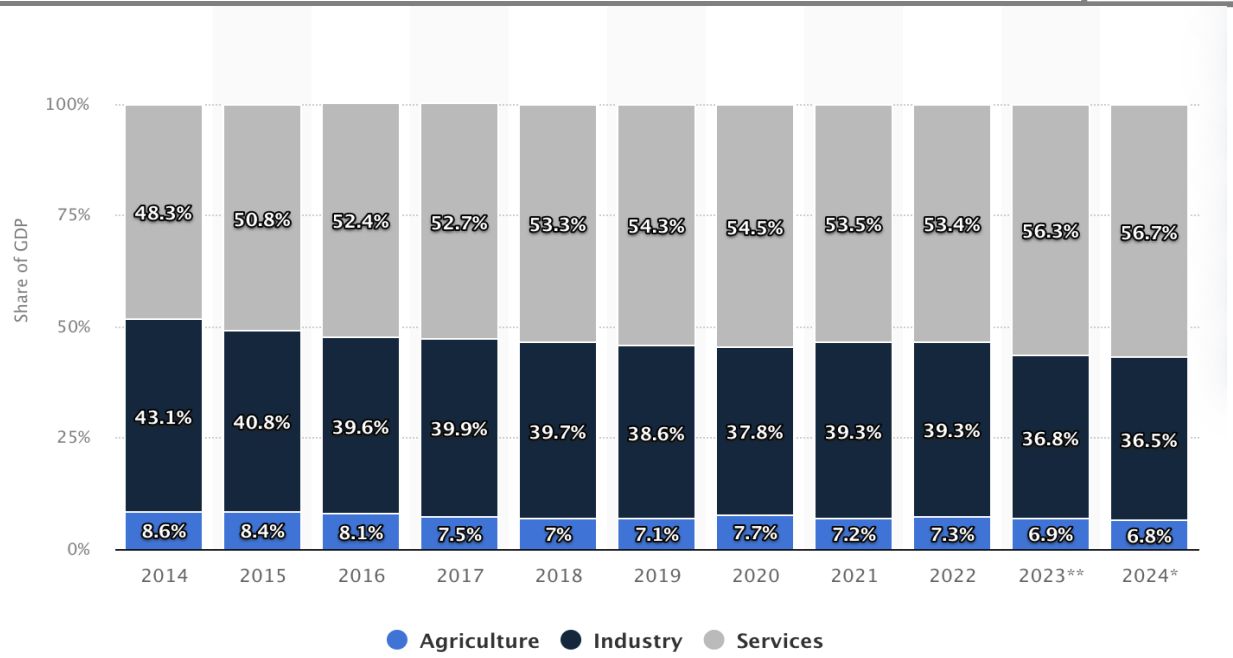
Kirish: Xitoy Xalq Respublikasi hozirgi kunda dunyodagi eng yirik va ta’sirli davlatlardan biri hisoblanadi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, Xitoy aholi soni bo‘yicha dunyoda yetakchi o‘rinda turadi, ayrim norasmiy manbalarda esa Hindistondan keyin ikkinchi o‘rinda qayd etiladi. Shunga qaramay, Xitoy hali ham rivojlanayotgan mamlakat sifatida baholanadi.2025-yil holatiga ko‘ra, Xitoyning nominal yalpi ichki mahsuloti taxminan 19,4 trillion AQSh dollarini tashkil etadi. Bu ko‘rsatkichdan kelib chiqib, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan YAIM miqdori o‘rtacha 13 700 AQSh dollariga teng. Ushbu raqamlar Xitoy iqtisodiyotining naqadar yirikligini ko‘rsatadi.

Hozirgi vaqtda Xitoy iqtisodiyoti tarkibida xizmatlar sohasi yetakchi o‘rinni egallab, YAIMning qariyb 54,6 foizini tashkil etadi. Sanoat sohasi, jumladan ishlab

chiqarish tarmoqlari, 36,5 foiz ulushga ega bo‘lsa, qishloq xo‘jaligining hissasi 6,8 foiz atrofida shakllangan. Bu holat Xitoy iqtisodiyotining asta-sekin sanoatga asoslangan modeldan xizmatlar va iste’molga yo‘naltirilgan modelga o‘tayotganini ko‘rsatadi. Bugungi kunda Xitoy sanoat ishlab chiqarishi bo‘yicha dunyoda yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. U nafaqat yirik ishlab chiqarish markazi, balki kosmik va yadroviy texnologiyalarga ega mamlakat sifatida ham tanilgan. Shuningdek, Xitoy ko‘mir, temir rudasi, marganets, qo‘rg‘oshin-rux va volfram kabi foydali qazilmalarni qazib olish bo‘yicha ham dunyodagi eng yirik davlatlar qatoriga kiradi.

So‘nggi o‘n yilliklarda Xitoy iqtisodiyoti haqida ko‘plab ilmiy tadqiqotlar va tahliliy maqolalar chop etildi. Bu ishlarning aksariyati Xitoyda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni, sanoatlashuv va xizmatlar sohasining rivojlanishiga bag‘ishlangan. Shu bilan birga, Xitoyning jahon savdosidagi o‘rni va global iqtisodiyotga ta’siri ham keng o‘rganilgan.

Mazkur mavzuni chuqur yoritgan muhim asarlardan biri — Barry Naughtonning *“The Chinese Economy: Transitions and Growth”* nomli kitobidir. Muallif ushbu asarda XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Xitoyda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, bozor mexanizmlarining joriy etilishi va ularning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini batafsil tahlil qiladi. Naughton Xitoyning global savdo va investitsiya oqimlarida mustahkam o‘rin egallashida iqtisodiy liberallashuv muhim rol o‘ynaganini ta’kidlaydi.Shuningdek, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF) tomonidan e’lon qilingan hisobotlarda Xitoyning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari, YAIM tarkibi va xalqaro savdodagi roli haqida dolzarb ma’lumotlar keltiriladi. Ushbu manbalar Xitoyning eksport strategiyasi, xalqaro investitsiyalar va global ishlab chiqarish zanjirlaridagi ishtirokini tushunishda muhim ahamiyatga ega.Mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqotlari ham Xitoy iqtisodiy rivojlanishini turli jihatlardan yoritadi. Jumladan, Chen (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Xitoyning iqtisodiy modernizatsiyasi va urbanizatsiyasi jarayonlari iqtisodiy o‘sish bilan birga ijtimoiy va demografik o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq ekani ko‘rsatilgan. Statista va Jahon banki ma’lumotlariga asoslangan tahlillar esa qishloq xo‘jaligi, sanoat va xizmatlar sohalaridagi o‘sish sur’atlarini baholashga imkon beradi. Umuman olganda, Xitoy iqtisodiyoti so‘nggi yillarda jadal rivojlanib, jahon iqtisodiyotida muhim o‘rin egalladi. Uning iqtisodiy o‘sishi siyosiy islohotlar, iqtisodiy liberallashuv, global savdo va investitsiyalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bugungi kunda Xitoyni dunyoning eng ta’sirli iqtisodiy markazlaridan biriga aylantirdi.

2014 yildan 2024 yilgacha Xitoy iqtisodiyoti sezilarli struktural o‘zgarishlarni boshdan kechirdi: xizmatlar sohasi YAIMga eng katta hissa qo‘shuvchi sektor sifatida sanoat sohasidan o‘rinni egalladi. Shu davr mobaynida qishloq xo‘jaligi sektorining ulushi doimiy ravishda kamayib bordi.

Xitoy YAIMining iqtisodiy sektorlarga bo‘linishi (2014–2024)

Quyidagi ma’lumotlar Xitoy YAIMiga qishloq xo‘jaligi (birlamchi), sanoat (ikkinchi darajali, shu jumladan ishlab chiqarish, qurilish, tog‘-kon ishlari va kommunal xizmatlar) va xizmatlar (uchlamchi) sohalarining foiz ko‘rsatkichlarini aks ettiradi.

Year	Agriculture (%)	Industry (%)	Services (%)
2024*	6.8%	36.5%	56.7%
2023**	6.9%	36.8%	56.3%
2022	7.3%	39.3%	53.4%
2021	7.2%	39.3%	53.5%
2020	7.7%	37.8%	54.5%

2019	7.1%	38.6%	54.3%
2018	7.0%	39.7%	53.3%
2017	7.5%	39.9%	52.7%
2016	8.1%	39.6%	52.4%
2015	8.4%	40.8%	50.8%
2014	8.6%	43.1%	48.3%

https://www.worldbank.org/ Jahon iqtisodiyot banki

2024 yil ma'lumotl[14]ari dastlabki hisob-kitoblarga, 2023 yil ma'lumotlari esa taxminiy qiymatlarga asoslangan.

Asosiy kuzatuvlar: **Xizmatlar sohasining ustunligi:** Eng sezilarli tendensiya — xizmatlar sohasining doimiy o‘sishi bo‘lib, u 2014 yilda YAIMning yarimidan kamini tashkil etgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib 56% dan oshgan. Bu Xitoyning iste'mol va xizmatlar asosidagi iqtisodiyotga strategik o‘tishini aks ettiradi.

Sanoat sohasidagi o‘zgarish: Tarixan Xitoy o‘sishining asosiy dvigateli bo‘lgan sanoat sohasining ulushi 2014 yildagi 43,1% dan 2024 yilda taxminan 36,5% ga kamaygan. Ulushi kamaygan bo‘lsa-da, sanoat hali ham ko‘plab rivojlangan davlatlarga nisbatan iqtisodiyotning sezilarli qismini tashkil etadi.

Qishloq xo‘jaligi pasayishi: Qishloq xo‘jaligi sohasining YAIMga hissasi doimiy ravishda kamayib bormoqda, bu mamlakatning davom etayotgan urbanizatsiyasi va modernizatsiyasini ko‘rsatadi. **Iqtisodiy strategiya:** Ma'lumotlar yuqori texnologiyali sanoat va xizmatlar sohasini rivojlantirishga qaratilgan tuzilma o‘zgartirish siyosatining davom etayotganini, ichki talab va faqat ishlab chiqarish/eksportga asoslangan modelning cheklovlariga javob sifatida amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi.

Hozirgi Xitoy iqtisodiyoti 2025-yilning dastlabki o‘n oyi davomida Xitoyga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar holati barqarorlik va o‘zgarish jarayonlarini bir vaqtning o‘zida namoyon etdi. Haqiqiy investitsiya oqimlarining

qisqarishiga qaramasdan, xorijiy kapital ishtirokidagi yangi korxonalar sonining oshishi investorlarning Xitoy iqtisodiyotining uzoq muddatli istiqboliga bo‘lgan ishonchi saqlanib qolayotganidan dalolat beradi. Ushbu holat investitsiya muhitining murakkablashib borayotganini, shuningdek, yangi sharoitlarda paydo bo‘layotgan imkoniyatlarni chuqurroq tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Ishlab chiqarishdagi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar

Oy	Haqiqiy foydalanilgan xorijiy kapital (milliard RMB)
2025-yil oktabr	11.82
2025-yil sentabr	21.06
2025-yil avgust	7.99
2025-yil iyun	17.54
2025-yil may	7.46
2025-yil aprel	12.55
2025-yil mart	23.69
2025-yil yanvar-fevral oylari	47.82
2024 (to'liq yil)	221.21
2024-yil dekabr	18.71
2024-yil noyabr	10.18
2024-yil oktabr	13.08
2024-yil sentyabr	15.14
2024-yil avgust	9.62
2024-yil iyul	12.62
2024-yil iyun	24.75
2024-yil may	13.42
2024-yil aprel	22.63
2024-yil yanvar – mart	81.06

Manba:savdo vazirligi

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar Xitoyning iqtisodiy ochiqligi va jahon iqtisodiy tizimi bilan integratsiyalashuv darajasini aks ettiruvchi muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. 2025-yilni[15]ng yanvar–oktabr oylarida mamlakat iqtisodiyotiga jalb qilingan haqiqiy xorijiy investitsiyalar hajmi 621,93 milliard yuanni (taxminan 86,38 milliard AQSh dollari) tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 10,3 foizga kamaygan bo‘lsa-da, shu davr mobaynida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi 53 782 ta yangi korxona ro‘yxatdan o‘tkazildi. Mazkur raqam o‘tgan yilga nisbatan 14,7 foizga yuqori bo‘lib, investorlarning faoliyati tarkibiy jihatdan

[15] National Bureau of Statistics of China. *Statistical Data of China 2025*. 2025, http://www.stats.gov.cn.

o‘zgarayotganini ko‘rsatadi. Yangi korxonalar sonining ortishi bilan haqiqiy kapital oqimlarining pasayishi o‘rtasidagi tafovut global iqtisodiy noaniqliklar, geosiyosiy omillar hamda Xitoyning ichki iqtisodiy siyosatidagi moslashuv jarayonlari bilan bog‘liq. Shu bilan birga, bu holat Xitoy investitsiya muhitining moslashuvchanligini va xorijiy investorlar uchun strategik imkoniyatlar saqlanib qolayotganini anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, Xitoy iqtisodiyoti bugungi kunga kelib nafaqat ichki miqyosda, balki tashqi iqtisodiyotda ham muhim va strategik ahamiyatga ega bo‘lgan yirik tizimga aylangan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, bozor mexanizmlarining joriy etilishi, modernizatsiya siyosati va tashqi savdoning kengayishi Xitoyni qisqa vaqt ichida agrar-industrial davlatdan sanoat va xizmatlar sohasida yetakchi iqtisodiy davlatga aylantirdi.

Hozirgi statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2014–2024 yillar davomida Xitoy YAIM tarkibida xizmatlar sohasi ulushi sezilarli darajada oshib, iqtisodiyotning asosiy qismiga aylangan. Sanoat sohasi nisbatan qisqarishiga qaramay, u hali ham jahon iqtisodiyotida muhim o‘rin egallaydi. Qishloq xo‘jaligi sektorining kamayishi esa mamlakatdagi urbanizatsiya jarayoni, texnologik rivojlanish va iqtisodiy tuzilmaning modernizatsiyasi bilan izohlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev Z.Y., Xalilova X.T. Milliy va jahon iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020.

2. Абдурахмонов Қ.Х. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. – Тошкент: Iqtisod-Moliya, 2019.

3. Хайитов А.А. Хитой иқтисодиётининг модернизация жараёнлари. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2021.

4. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ва унинг оқибатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009.

5. Naughton, B. The Chinese Economy: Transitions and Growth. – Cambridge: MIT Press, 2018.

6. Lin, J. Y. Demystifying the Chinese Economy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

7. Chen, J. China’s Economic Transformation and Urbanization. Journal of Asian Economics, 2020, Vol. 68, pp. 1–12.

8. World Bank. China Economic Update. – Washington, DC: World Bank Group, various years.

9. International Monetary Fund (IMF). People’s Republic of China: Staff Report. – Washington, DC, various years.

10. OECD. Economic Surveys: China. – Paris: OECD Publishing, various years.
11. National Bureau of Statistics of China. China Statistical Yearbook. – Beijing, various years.
12. Hoover, E.M., Giarratani, F. An Introduction to Regional Economics. – Reprint edition. WVU Research Repository, 2020.13. Ministry of Finance of the People's Republic of China (MOF).
13. National Bureau of Statistics of China (NBS). https://www.stats.gov.cn
14. Ministry of Commerce of the People's Republic of China (MOFCOM). https://www.mofcom.gov.cn

Анвар Нематович Холиқулов
СамИСИ, и.ф.н., профессор
Рўзиқулов Бобур Баҳодир ўғли
СамИСИ инв-123 гуруҳ талабаси
Roziqulovbobir6@gmail.com

КОМПАНИЯНИ МОДДИЙ РЕСУРСЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАНИШИ ВА ТОВАР-МОДДИЙ ЗАҲИРАЛАР ҲОЛАТИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: Ушбу мақолада корхоналарнинг моддий ресурслар билан таъминланганлик даражаси ва товар-моддий заҳиралар (ТМЗ) ҳолатини таҳлил қилишнинг назарий ва амалий жиҳатлари кўриб чиқилади. Таҳлилнинг асосий вазифалари, ахборот манбалари, шунингдек, моддий ресурслардан самарали фойдаланишни баҳолаш усуллари ва кўрсаткичлари ёритилган. Мақола натижалари корхона фаолиятининг самарадорлигини ошириш ва молиявий барқарорлигини таъминлашга қаратилган.

Kalit so'zlar: *Moddiy resurslar, tovar-moddiy zaxiralar (TMZ), ta'minot, tahlil, samaradorlik, zaxiralarni boshqarish, tannarx, moliyaviy hisobot.*

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of analyzing the level of enterprises' provision with material resources and the state of inventory (TMZ). The main objectives of the analysis, information sources, as well as methods and indicators for assessing the efficiency of material resources utilization are covered. The results of the article are aimed at improving the efficiency of the enterprise's operations and ensuring its financial stability.

Key words Material resources, inventory (TMZ), supply, analysis, efficiency, inventory management, cost price, financial reporting.

Кириш

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналар рақобатбардошлигини таъминлашга эришиш учун зарур шарт - ўзгарувчан бозор шароитларига мослашувчан жадаллаштириш мухимлигидир. Шунинг учун корхоналар учун молиявий менежментни такомиллаштириш, аввало, логистика жараёнларини самарали бошқариш тизимини амалга ошириш лозимдир. Логистика тизими корхоналар учун нафақат сотиладиган маҳсулотларни тарқатиш каналларини, балки таъминот каналларини, шунингдек инвентаризация даражасини оптималлаштиришга ёрдам беради. Таъминот ва тарқатиш каналларини оптималлаштириш корхоналар омборлардаги захиралар ҳажми билан боғлиқ бўлиши керак. Товар айланмасининг барча элементларининг оптимал, мураккаб комбинацияси улгуржи савдо корхоналарининг самарадорлигини белгилайди. Бундай мураккаб комбинация улгуржи савдо корхонасини бошқаришни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари ҳисобланади. Шунинг учун улгуржи савдо корхонасини бошқаришда таъминот занжирларининг барча элементларини доимий равишда кузатиб бориш зарур. Шуни таъкидлаш керакки, ҳар қандай улгуржи савдо билан шуғулланувчи корхоналар омборининг логистика элементлари ва уларнинг кўрсаткичлари доимий нархда бўлмасдан, аксинча, доимо ўзгариб туради. Сотиб олиш нархлари, экспедиция нархи, юкларни ташиш нархилари хар хил даврда ҳар холатга боғлиқ ҳолда ўзгариб боради, шу аснода эса маҳсулот етказиб бериш ва сотишнинг янги имкониятлари пайдо бўлади.

Иқтисодчи Стоянова Е.С. фикрича, захираларнинг мавжудлиги белгиланган ишлаб чиқариш дастурини узлуксиз бажаришга имкон беради. Корхонада захираларнинг камайиши сабабли материалларнинг етишмаслиги ишлаб чиқариш жараёнининг ритмини бузади, ускуналарнинг ишламай қолишига ёки ҳатто технологик жараённи қайта тиклаш зарурлигига олиб келади. Захираларни яратиш сабабларидан бири ҳам талабнинг ўзгариши эҳтимоли мавжудлигида бўлади. Ҳар қандай товар гуруҳига бўлган талабни юқори эҳтимоллик билан тахмин қилиш мумкин. Бироқ, маълум бир маҳсулотга бўлган талабни башорат қилиш анча қийин.

ТМЗ таркиби ва тузилиши таҳлили

Захира турлари	**Давр бошига (минг сўм)**	**Салмоғи (%)**	**Давр охирига (минг сўм)**	**Салмоғи (%)**	**Ўзгариши (+/-)**
Хом ашё ва материаллар	120 000	40,0	150 000	42,8	+30 000

Тугалланмаган ишлаб чиқариш	80 000	26,7	90 000	25,7	+10 000
Тайёр маҳсулотлар	100 000	33,3	110 000	31,5	+10 000
ЖАМИ:	300 000	100,0	350 000	100,0	+50 000

1.Захираларнинг умумий ўсиш динамикаси

Ҳисобот даврида жами ТМЗ миқдори 50 млн сўмга (ёки 16,7% га) ошган (300 млн дан 350 млн гача). Бундай ўсиш икки хил маънога эга бўлиши мумкин:

Ижобий томони: Ишлаб чиқариш ҳажмининг кенгайиши кутилаётгани сабабли корхона хом ашё базасини мустаҳкамламоқда.

Салбий томони: Маблағларнинг захираларга кўпроқ банд бўлиб қолиши («музлаши») натижасида пул айланмаси секинлашиши мумкин.

2. Таркибий ўзгаришлар таҳлили (Структура)

Захиралар таркибида энг катта улуш Хом ашё ва материаллар ҳиссасига тўғри келмоқда ва у давр охирига келиб 40,0% дан 42,8% гача ошган.

Хулоса: Корхона келгуси даврлар учун ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминлаш мақсадида хом ашё захирасини кўпайтирган. Агар бу бозорда нархлар ошиши кутилаётган шароитда қилинган бўлса, бу стратегик тўғри қарор ҳисобланади.

3. Ишлаб чиқариш жараёнининг ҳолати

Тугалланмаган ишлаб чиқариш (ТИЧ) ҳажми 10 млн сўмга ошган бўлса-да, унинг умумий захирадаги салмоғи 26,7% дан 25,7% га камайган.

ТИЧ салмоғининг камайиши ишлаб чиқариш цикли тезлашганидан ёки маҳсулотни тайёр ҳолга келтириш самарадорлиги ошганидан далолат беради. Бу ижобий кўрсаткичдир.

4. Тайёр маҳсулот ва сотув ҳолати

Тайёр маҳсулотлар қолдиғи 10 млн сўмга кўпайган, бироқ умумий ТМЗдаги салмоғи 33,3% дан 31,5% га пасайган.

Хулоса: Тайёр маҳсулот салмоғининг камайиши сотув бозори фаол эканлигини ва маҳсулот омборда узоқ туриб қолмаётганини кўрсатади. Яъни, ишлаб чиқариш суръати сотув суръати билан мутаносиб равишда ўсмоқда.

5. Умумий иқтисодий баҳо ва тавсиялар

Жадвал натижаларига кўра, корхонада экстенсив ривожланиш кузатилмоқда (ресурслар миқдори ошмоқда).

Асосий тавсиялар:

Нормативларни қайта кўриб чиқиш: Хом ашёнинг 30 млн сўмга кўпайиши ортиқча захира (неликвид) эмаслигини текшириш лозим.

ABC-таҳлилини ўтказиш: Хом ашё таркибидаги энг қиммат ва энг кўп ишлатиладиган товарлар устидан назоратни кучайтириш.

Оптималлаштириш: Агар 2025 йилда маҳсулотга бўлган талаб камайса, бунчалик катта захира корхонани молиявий қийинчиликка (ликвидлик етишмовчилигига) олиб келиши мумкин. Шу сабабли «Айнан вақтида» (Just-in-Time) тизими элементларини жорий этиш тавсия этилади.

Ахборот тизимидаги автоматлаштириш босқичи интеграция босқичига ўтиш учун асос бўлиб хизмат қилади ва корхонага қуйидагиларни амалга оширишга имкон беради: - бухгалтерия сиёсатини кучайтириш (жараёнларнинг меъёрий меъёрларга мувофиқлигини автоматик назорат қилиш туфайли); - операцияларни автоматлаштириш орқали иш самарадорлигини ошириш (қўл меҳнати миқдорини камайтириш ва таҳлил қилиш); - махсулотларни чиқиш ҳужжатларини қабул қилишни автоматлаштириш мақсадга мувофиқ. Бундай ҳолларда мамлакатимизда фаолият юритаётган акциядорлик жамиятлари фаолиятига SAP (System Analysis and Program) дастурий маҳсулотлар тўплами мол етказиб берувчини танлаш, буюртма нархини ҳисоблаш, тасдиқлаш учун ҳужжатларни тақдим этиш ва бошқалар учун автоматик воситалар ёрдамида буюртмани бажариш пайтида қўлда бажариладиган операциялар ҳажмини камайтиришга имкон беради. Ушбу воситалар самарасиз меҳнатни бартараф этишга ёрдам беради.

Захираларнинг пул маблағига айланиш тезлигини кўрсатади.

Кўрсаткичлар	Ўтган давр	Жорий давр	Фарқи (+/-)
Маҳсулот сотишдан тушум (минг сўм)	1 000 000	1 300 000	+300 000
ТМЗ ўртача қолдиғи (минг сўм)	250 000	300 000	+50 000
Айланувчанлик коэффициенти (марта)	4,0	4,33	+0,33
Бир айланиш муддати (кунларда)	90	83	-7

1. Айланувчанлик тезлигининг ортиши

Жадвалга кўра, ТМЗнинг айланувчанлик коэффициенти 4,0 мартадан 4,33 мартага ошган (ўсиш 0,33 пункт).

Иқтисодий мазмуни: Бу корхона ўз захираларини пул маблағига айлантириш тезлигини оширганини англатади. Яъни, ҳар бир сўмлик захира йил давомида кўпроқ фойда келтирувчи айланиш циклини амалга оширган.

2. Айланиш муддатининг қисқариши (Энг муҳим кўрсаткич)

Бир айланиш муддати 90 кундан 83 кунга қисқарган (яъни 7 кунга тезлашган).

Хулоса: Захираларнинг омборда ва ишлаб чиқаришда туриб қолиш вақти бир ҳафтага камайган. Бу корхона учун қўшимча ликвидлик (нақд пул) яратади.

Натижа: Маблағларнинг айланишдан чиқиб кетиши (бўшаши) кузатилади. Бу бўшаган маблағларни корхона янги технологиялар ёки бошқа мақсадлар учун ишлатиши мумкин.

3. Тушум ва захиралар ўртасидаги мутаносиблик

Маҳсулот сотишдан тушум 30% га (1 000 дан 1 300 га) ошган.

ТМЗнинг ўртача қолдиғи эса бор-йўғи 20% га (250 дан 300 га) кўпайган.

Хулоса: Сотув ҳажмининг ўсиш суръати захираларнинг ўсиш суръатидан юқори. Бу бошқарувнинг юқори самарадорлигидан далолат беради – корхона камроқ захира билан кўпроқ маҳсулот сотишга эришган.

4. Умумий баҳо ва стратегик хулоса

2025 йилги кўрсаткичлар корхонада интенсив ривожланиш жараёни кетаётганини тасдиқлайди. Айланишнинг 7 кунга тезлашиши корхонанинг молиявий барқарорлигини оширади ва банк кредитларига бўлган эҳтиёжни камайтиради.

Тавсиялар:

Тезлашиш суръатини сақлаб қолиш: Кейинги даврларда айланиш муддатини янада қисқартириш учун логистика ва омбор тизимини рақамлаштириш (масалан, ERP тизимлари орқали).

Дебиторлик қарзларини назорат қилиш: ТМЗ тез айланаётган бўлса-да, сотилган маҳсулот учун пуллар вақтида келиб тушаётганини текшириш лозим (айланувчанлик фақат қоғозда эмас, пул кўринишида бўлиши учун).

Якуний хулоса: 4-жадвал корхонанинг 2025 йилдаги фаолиятини ижобий баҳолайди. Захираларни бошқариш сиёсати тўғри йўлга қўйилган ва бу бевосита фойданинг ошишига хизмат қилади**.**

Хулоса

Хулоса қилиб шуни айтиш жоизки, SAP ечими корхоналар логистика бўлимига тушумларни ҳисобга олишнинг барча стандарт функцияларини, товар моддий- захираларнинг чиқарилиши ва жойлаштирилишини, уларни инвентаризацияни ва захираларни қайта баҳолашни қамраб олишга ёрдам беради, бу эса ўз навбатида корхоналарда товар моддий захираларини тизимли бошқариш имкониятини кенгайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами. Пер. с англ. − М.: Финансы и статистика, 2012. − 800 с.

2.Стоянова Е.С. и др. Управление оборотным капиталом. − М.: Изд-во «Перспектива», 2012. − 428 с.

3.Зайналов Ж, Карлибаева Р.Х. Влияние детерминантов дивидендной политики на распределение доходов акционерных компаний в условиях институциональной неопределенности экономики // ІнтстутІйний розвиток соцІально- ЕкономІчних систем: нацІщнальна економІка у глобальному середовищІ. Материалы конференций. - Тамбов.

Польтавский университет экономики и торговли. 2015 год. - С.46-47.

4. Карлибаева Р.Х. Эффективность корпоративного управления в системе управления акционерными обществами // Ўзбекистон Республикасида корпоратив бошқарув ва рақобат муҳитини ривожлантиришнинг долзарб масалалари. ТДИУ. Республика илмий амалий анжумани.- Тошкент, 2017. Б.37.

5. Хайитбоев М. И. Товар -моддий захираларини баҳолаш ва уларга доир ахборотларни молиявий ҳисоботда очиб бериш хусусиятлари. Иқтисод ва молия. 2019й№10 22б.

6. Божко П.Г. Формирование фактической себестоимости материальнопроизводственных запасов // Бухгалтерский учет. - 2009. - № 1. - 35б.

7. Фирон Х., Линдерс М. Управление снабжением и запасами. Логистика / Пер. с англ. - СПб.: Полигон, 2008. – 768б. 8. «Навоийазот» АЖ йиллик баланс маълумотлари

Muxammedov Murod Muxamadiyevich
SamISI professori i.f.d.,
Zarina Murodovna Muxammedova
SamISI doktoranti

XIZMATLAR SOHASINING TARMOQLAR BO‘YICHA TARKIBIY TUZILISHINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJ MAMLAKATLARI TAJRIBASIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: maqolada xizmatlar sohasining tarkibiy tuzilishini takomillashtirishda xorijiy mamlakatlar tajribasi va ulardan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari o‘rganilgan. Bunda xalqaro tasnifda belgilangan 150 dan ortiq xizmat turlari innovatsionlik darajasiga ko‘ra besh guruhga bo‘linishi va ular an’anaviy va noan’anaviy xizmatlarga bo‘linishi yoritilgan.

Kalit so‘z: xizmat ko'rsatish sohasi, xizmat ko‘rsatish iqtisodiyoti, xorijiy mamlakatlar tajribasi, xizmat turlari, innovatsionlik darajasi, an’anaviy va noan’anaviy xizmatlar, professional xizmatlar, sifatli xizmatlar bozori.

Abstract: the article examines the experience of foreign countries in improving the structural organization of the service sector and the main areas of its application. It highlights the division of more than 150 types of services established in the international classification into five groups based on their level of innovation, as well as their classification into traditional and non-traditional services.

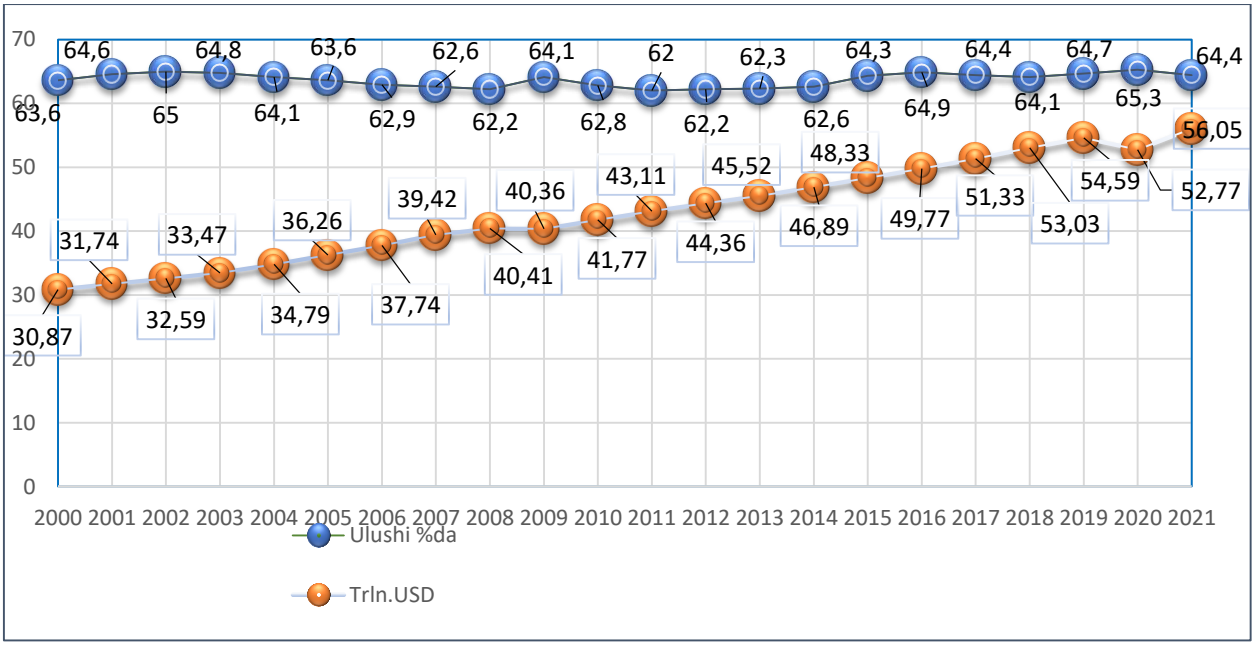
Keywords: service sector, service economy, experience of foreign countries, types of services, level of innovation, traditional and non-traditional services, professional services, market for quality services.

Bugun mamlakat iqtisodiyotining dinamikasini xizmat ko‘rsatish sohasi dinamikasi bilan belgilash odatga aylanib bormoqda. Bunday sharoitda zamonaviy takror ishlab chiqarish jarayonida xizmat ko‘rsatish sohasining rolini uning tarmoqlar bo‘yicha tarkibiy tuzilishini shakllantirish tendensiyalarini hisobga olgan holda o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xizmat ko‘rsatish sohasining tarmoqlar bo‘yicha tarkibiy tuzilishini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri optimal natijalarga erishish uchun foydali manba bo‘lgan xorijiy tajribadan foydalanish hisoblanadi.

Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida xizmatlar sohasining hajmi o‘sib bormoqda, uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ortmoqda, sohada band aholi soni ko‘paymoqda va xizmatlarning xalqaro savdosi faol rivojlanmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar sohasi milliy iqtisodiyotning asosiy qismini tashkil qiladi. Jahon bankining ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlangan mamlakatlarda xizmat ko‘rsatish sohasining jahon

YaIMdagi o‘rtacha ulushi 64,0 foizdan ko‘proqni egallaydi (1-rasm).

O‘zbekiston rasmiy ravishda “xizmat ko‘rsatish iqtisodiyoti deb ataladigan va iqtisodiy rivojlanishning asosiy natijalarida sohaning yuqori hissasi bilan ajralib turadigan yangi turdagi iqtisodiyotga”[16] o‘tmoqda. Keyingi yillarda O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiy natijalarga hissa qo‘shish ko‘rsatkichlarining o‘ziga xos dinamizmi va sifat o‘zgarishlari bilan xarakterlanadi. Xizmat ko‘rsatish sohasini jadal yuksaltirish 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasidagi ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi[17]. Amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida sohaning subyektlari miqdoriy o‘sishining tezlashgani, xizmatlarning tarmoq tarkibi takomillashib, turlari kengayib borayotgani, zamonaviy va sifatli xizmatlar bozori shakllanayotganligi diqqatga sazovor.

1-rasm. Jahon YaIMning tarkibida xizmat ko‘rsatish sohasining ulushi, trln. so‘mda va foizda[18]

2023-yilda O‘zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsulotidagi xizmat ko‘rsatish sohasining ulushi 44,1 foizni[19] tashkil qildi va bu butun jahon iqtisodiyoti uchun o‘rtacha ko‘rsatkichdan sezilarli darajada past. Ta’kidlash joizki, mamlakatimizda ushbu tarmoq yalpi ichki mahsulot tarkibida uning ulushini oshirish

[16] Обзор факторов пространственной сбалансированности сферы услуг.
[17] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF № 60-sonli Farmoni. [Elektron resurs]. Kirish yo‘li: // https://lex.uz/docs/5841063 (murojaat etilgan sana: 10.10.2024).
[18] **http://worldbank. (murojaat etilgan sana: 11.03.2025).**
[19] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.

va kengaytirish istiqbollariga ega (1-jadval).

1-jadval

2023-yilda jahon mamlakatlarida YaIMning tarmoqlar bo‘yicha tarkibi[20]

Mamlakatlar	YaIM hajmi, mlrd. doll.	Moddiy ishlab chiqarish sohasi		Xizmatlar sohasi	
		mahsulot hajmi, mlrd. doll.	ulushi, %	xizmatlar hajmi, mlrd. doll.	ulushi, %
AQSH	27967,0	5705,0	20,4	22262,0	79,6
Xitoy	18560,0	8983,0	48,4	9577,0	51,6
Germaniya	4701,0	1476,0	31,4	3225,0	68,6
Yaponiya	4286,0	1157,0	27,0	3129,0	73,0
Indiya	4105,0	1929,0	47,0	2176,0	53,0
Buyuk Britaniya	3588,0	915,0	25,5	2673,0	74,5
Fransiya	3183,0	713,0	22,4	2470,0	77,6
Italiya	2284,0	596,0	26,1	1688,0	73,9
Braziliya	2265,0	657,0	29,0	1608,0	71,0
Kanada	2239,0	667,0	29,8	1572,0	70,2
Rossiya	1904,0	762,0	40,0	1142,0	60,0
Janubiy Koreya	1785,0	546,0	30,6	1239,0	69,4
O‘zbekiston	90,8	50,4	55,9	40,4	44,1

An’anaviy xizmatlar tarkibiga savdo, transport, yashash va ovqatlanish, davlat boshqaruvi hamda aloqa xizmatlari kiradi. Noan’anaviy xizmatlar esa jamiyatda shakllanayotgan yangi ehtiyojlar bilan bog‘liq bo‘lib, ular turizm, moliyaviyvabankxizmatlari, konsaltingva logistika faoliyatlari, me’morchilik, muhandislik ishlari, texnik sinov va tahlil xizmatlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog‘liq xizmatlar, ta’lim va sog‘liqni saqlash sohalari hamda

ijtimoiy xizmatlar majmui kiradi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar ko‘rsatayotgan xizmatlarining tarmoqlar bo‘yicha tarkibiy tuzilishini taqqoslaganda, ular o‘rtasida keskin tafovutlar mavjud ekanligi aniqlandi. Rivojlanayotgan mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi va aholi daromadlari pastligi tufayli, asosan, an’anaviy xizmatlar – savdo xizmatlari, transport xizmatlari, yashash va ovqatlanish xizmatlarining keng tarqalganligi bilan[21] namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, ayrim mamlakatlarda xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion yo‘nalishlar ham faol shakllanmoqda. Masalan, Hindistonda moliyaviy, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlari bilan bir qatorda ko‘chmas mulk bo‘yicha xizmatlar ham kengayib bormoqda. Bundan tashqari, axborot kommunikatsiya texnologiyalari xizmatlari so‘nggi yillarda jadal rivojlanib, xizmatlar bozorining tarkibiy tuzilishida sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

[20] **Доля в мировом ВВП – Классация стран. [Электрон ресурс]. Кириш йўли: // https://ru.theglobaleconomy. com/rankings/gdp_share/ (мурожаат этилган сана: 10.02.2025).**

[21] Тагоева Робиямох Гулмуродовна-Формирование механизма управления развитием сферы социальных услуг.

Hindiston jadallik bilan jahon axborot texnologiyalari bozorida yetakchi mamlakatlardan biriga aylanib bormoqda. Yuqori rivojlangan davlatlar Hindiston iqtisodiyotiga katta miqdorda moliyaviy sarmoya kiritganligi buning dalilidir. Xususan, ular butun dunyo bo‘ylab o‘z mijozlaridan texnologik xizmatlar ko‘rsatish va axborot buyurtmalarini qayta ishlash uchun mamlakatda bir nechta yirik markazlarni tashkil etdilar. Umumiy e’tirofga ko‘ra, butun dunyo bo‘ylab hindistonlik ishchilar o‘zlarining vazifalarini bajarishda yuqori professionalligi bilan ajralib turadilar.

Xitoyda ham xizmat ko‘rsatish sohasi jadal sur’atlar bilan rivojlanib borishi kuzatilmoqda. Bularga: bank xizmatlari, yashash va ovqatlanish xizmatlari, turizm, moliyaviy xizmatlar, sug‘urta, transport, reklama, ko‘chmas mulk bilan bog‘liq xizmatlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) xizmatlari kiradi.

O‘tkazilgan tadqiqotlar rivojlangan mamlakatlarda xizmatlarning barcha turlari rivojlanganligini ko‘rsatdi. Biroq, xizmatlarning innovatsion turlari, ya’ni AKT, mobil aloqa xizmatlari, mobil ilovalar, internet xizmatlari, shu jumladan, onlayn savdo, innovatsion sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlar, tadbirlar turizmi xizmatlari va boshqalar[22] jadal rivojlanayotganligini ta’kidlash lozim.

Bir qator davlatlar jahon xizmatlar bozorida o‘zlarining xalqaro ixtisoslashuvini mustahkam o‘rnatganligi aniqlandi. Masalan, Shveysariya bank, savdo, konsalting, logistika xizmatlariga ixtisoslashgan, Buyuk Britaniya – sug‘urta va bank xizmatlari, auksion xizmatlari, har xil turdagi konsalting xizmatlari sohasida, Singapur – havo transportida, AQSH – reklama va mehmonxona biznesida[23]. AQSH zamonaviy iqtisodiyotda texnologik taraqqiyot va ilmiy bilimlarning boshqa shakllari, ilg‘or ishlab chiqarish tajribasi va ularni iqtisodiy tuzilmaning barcha qatlamlariga o‘tkazish generatori bo‘lgan biznes xizmatlari guruhining yuqori darajada rivojlanishi bilan ajralib turadi. Bu ko‘p jihatdan AQSHda bunday xizmatlar kompaniyalar doirasidan tashqariga chiqarilganligi, ya’ni autsorsing qilinganligi yoki biznes xizmatlarini autsorsing qilish keng tarqalganligi sababli bo‘lib, bu ularning moslashuvchanligi va ixtisoslashuvini ta’minlaydi, boshqa mamlakatlarda esa bunday xizmatlar yirik korxonalarga birlashtirilgan[24].

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi iqtisodiy rivojlanishning yuqori sur’atlarini, turmush darajasini oshirishni ta’minlaydigan, shuningdek, atrof- muhitga nisbatan ancha tejamkor va istiqbolli deb hisoblangan, ko‘proq bilim talab qiladigan[25], “qimmat” xizmatlarga[26] e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatdi.

Rivojlangan mamlakatlar tarmoq tuzilmasining tahlili YaIMda eng yuqori ulush

[22] ВКР_Биктимирова ВФ_3-12Эк(ба)ФМ(МТИ) _210217

[23] Киселева И.А. Сфера услуг как основа развития современной экономики. Журнал Вопросы экономики,
2013. № 46 (184).

[24] Зименков Р.И. Аутсорсинг в практике американских корпораций. [Электрон ресурс]. Кириш йўли: // https://usacanada.jes.su/s032120680005179-0-1/ (мурожаат этилган сана: 11.03.2025).

[25] http://elibrary.ru/item.asp?id=42363117

[26] purevjav_z_-_sravnit elnyy-analiz-socialn ogo-i-ekonomicheskog o-razvitiya-stran-ce ntralnoy-azii-i-mong olii.pdf

(30 foiz) biznes va professional xizmatlar tarkibiga ilmiy asosga ega bo‘lgan, yuqori texnologiyalar va intellektual salohiyatni talab etuvchi xizmatlar ustuvor ekanligini ko‘rsatdi[27]. Biznes xizmatlari sohasida keyingi yillarda yuqori va barqaror o‘sish sur’atlari kuzatilmoqda (2-jadval).

2-jadval

2000-2023-yillarda rivojlangan mamlakatlarda xizmat ko‘rsatish sohasi YaIMdagi hissasining dinamikasi[28], %

Mamlakatlar nomi	Xizmat ko‘rsatish sohasi yirik xizmat guruhlarining YaIMdagi ulushi, %									
	I Savdo, yashash va ovqatlanish xizmatlari		II Transport, aloqa, saqlash, kommunikatsiya xizmatlari		III Moliya, sug‘urta, biznes xizmatlari		IV Ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy ta’minot xizmatlari		V Davlat xizmatlari	
	2000	2023	2000	2023	2000	2023	2000	2023	2000	2023
Angliya	15,0	19,5	6,8	7,2	16,9	30,0	5,2	16,7	12,7	4,9
Germaniya	13,9	12,4	6,6	5,6	18,0	29,0	9,0	16,4	11,9	6,0
AQSH	15,4	12,6	6,2	7,1	23,6	32,4	9,1	15,8	12,0	4,9
Fransiya	14,6	13,1	6,1	6,3	18,3	31,4	4,2	17,3	16,9	4,6
Yaponiya	13,4	12,7	6,6	6,8	18,2	21,8	16,4	17,4	8,2	5,5
Rossiya	18,4	22,0	8,7	8,7	5,8	22,0	6,2	6,6	6,7	10,4
O‘zbekiston[29]	12,3	27,4	8,8	23,1	3,8	22,6	3,6	6,1	-	-

Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda xizmat ko‘rsatish sohasining tarmoq tarkibida yalpi ichki mahsulotga qo‘shgan hissasi va o‘sish sur’atlari bo‘yicha muhim o‘rinni inson kapitalini shakllantirishga xizmat qiluvchi ta’lim xizmatlari, sog‘liqni saqlash xizmatlari, madaniyat va dam olish industriyasi kabi tarmoqlar guruhi egallashini aniqlash imkonini berdi. Bu tarmoqlar nomoddiy aktivlarni, ya’ni bilim va axborotlarni yaratuvchi va shu bilan birga ulardan foydalanish samaradorligini belgilaydigan tarmoqlar[30] hisoblanadi. Innovatsiyalar takror ishlab chiqarish jarayonining ajralmas elementiga aylangan va ilm-fan va axborot-kommunikatsiya

[27] Предводителева М.Д., Балаева О.Н. Основные тенденции развития Российской сферы услуг. Журнал: «Маркетинг услуг». 2018. № 04(16).
[28] http://worldbank (murojaat etilgan sana: 26.04.2025).
[29] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. [Elektron resurs]. Kirish yo‘li: // https://stat. uz/ (murojaat etilgan sana: 02.05.2025).
[30] О роли сферы услуг в современной экономике – тема научной статьи по экономике и бизнесу читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка // https://cyberleninka.ru/article/n/o-roli-sfery-uslug-v-sovremennoy-ekonomike

texnologiyalari sohasidagi so‘nggi yutuqlar istisnosiz jahon iqtisodiyotining barcha tarmoqlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatayotgan sharoitda inson resurslarining roli hal qiluvchi hisoblanadi. Xususan, yangi mahsulotning jahon bozoriga chiqarilishi yuz millionlab va hatto milliardlab dollarga teng xarajatlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning asosiy ulushini ilmiy-tadqiqot, logistika, reklama va hokazolarga sarflangan xarajatlar tashkil etadi. Bunday sharoitda inson kapitalining “sifati” hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy mamlakatlar tajribasi xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishga kompleks yondashuv muhimligini ko‘rsatib turibdi. Germaniya, Angliya, Fransiya, Yaponiya va AQSHning ijobiy tajribalarini tahlil qilib, O‘zbekiston o‘z xizmat ko‘rsatish sohasini sezilarli darajada yaxshilashi, raqobatbardoshligi va iste’molchilar uchun ichki va xorijdagi jozibadorligini oshirishi mumkin. Bu esa o‘z navbatida, barqaror iqtisodiy rivojlanish va aholi farovonligi oshishini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Mirziyoyev Sh.M. *O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari*. — Toshkent, 2017.
2. G‘aniyev A.A. Xizmatlar sohasini rivojlantirishning nazariy-uslubiy asoslari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. — 2019. — №3. — B. 15–23.
3. Xolmuradov S.S. Xizmatlar sohasi tarkibiy tuzilmasini takomillashtirish yo‘nalishlari // Iqtisodiyot va ta’lim. — 2020. — №4. — B. 42–49.
4. Ismoilov B.B. Xizmatlar sektorining iqtisodiy o‘sishdagi roli va samaradorligi // Moliyaviy boshqaruv. — 2021. — №2. — B. 28–35.
5. Abdullayev O.Q. Milliy iqtisodiyotda xizmatlar bozorini rivojlantirish mexanizmlari // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. — 2021. — №5. — B. 19–26.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. *O‘zbekistonda xizmatlar sohasi rivoji: statistik to‘plam*. — Toshkent, 2024.
7. Lovelock C., Wirtz J. *Services Marketing: People, Technology, Strategy*. — 8th ed. — Pearson Education, 2016.
8. Kotler P., Keller K.L. *Marketing Management*. — 15th ed. — Pearson Education, 2016.
9. Baumol W.J. *The Cost Disease: Why Computers Get Cheaper and Health Care Doesn’t*. — Yale University Press, 2012.

Рафиева Зарина Хусановна.
СамИЭС Асситент кафедры
«Инвестиции и инновации»

Влияние процессов глобализации на развитие инвестиционной деятельности

Аннотация: Статья посвящена изучению взаимосвязи между процессами мировой экономической интеграции и динамикой инвестиционных потоков. В работе рассматриваются ключевые аспекты глобализации, такие как либерализация рынков, международное движение капитала, развитие транснациональных корпораций и цифровизация мировой экономики. Особое внимание уделено анализу влияния глобализации на формирование инвестиционного климата, повышение конкурентоспособности национальных экономик и усиление международного сотрудничества.

Отмечается, что глобализация способствует расширению возможностей для привлечения иностранных инвестиций, стимулирует инновационную активность и способствует передаче технологий. Вместе с тем, усиливаются риски, связанные с экономической нестабильностью, зависимостью от мировых рынков и усилением конкуренции. В заключение подчеркивается, что эффективное управление инвестиционной деятельностью в условиях глобализации требует адаптации национальной инвестиционной политики, повышения прозрачности и устойчивости финансовых институтов, а также активного участия в международных экономических процессах.

Ключевые слова: глобализация, инвестиционная деятельность, иностранные инвестиции, транснациональные корпорации, мировая экономика, инвестиционный климат.

Abstract: The article is devoted to the study of the relationship between the processes of global economic integration and the dynamics of investment flows. The paper examines key aspects of globalization, such as market liberalization, international capital movements, the development of transnational corporations, and the digitalization of the global economy. Special attention is paid to the analysis of the impact of globalization on the formation of the investment climate, the enhancement of national economic competitiveness, and the strengthening of international cooperation.

It is noted that globalization contributes to the expansion of opportunities for attracting foreign investment, stimulates innovative activity, and facilitates technology transfer. At the same time, risks associated with economic instability, dependence on

global markets, and intensified competition are increasing. In conclusion, it is emphasized that effective management of investment activity under globalization requires the adaptation of national investment policies, increased transparency and resilience of financial institutions, as well as active participation in international economic processes.

Keywords: globalization, investment activity, foreign investment, transnational corporations, global economy, investment climate.

Введение

В современном мире процессы глобализации оказывают всё более значительное влияние на развитие национальных экономик и инвестиционную деятельность. Глобализация формирует новые условия для международного сотрудничества, способствует свободному движению капитала, технологий и рабочей силы, создавая тем самым благоприятные предпосылки для развития инвестиций. В то же время, она ставит перед государствами и компаниями новые вызовы, связанные с усилением конкуренции, необходимостью адаптации к мировым стандартам и изменением структуры инвестиционных потоков.

Инвестиционная деятельность выступает одним из ключевых факторов экономического роста, модернизации производства и повышения конкурентоспособности национальной экономики. В условиях глобализации именно способность государства привлекать и эффективно использовать инвестиционные ресурсы становится определяющим показателем его экономического потенциала.

Актуальность темы заключается в необходимости анализа того, как процессы глобализации влияют на инвестиционную сферу, какие преимущества и риски они создают, а также какие стратегии могут быть использованы для эффективного участия в мировой инвестиционной системе. Изучение данного вопроса позволяет выработать рекомендации для совершенствования инвестиционной политики и укрепления позиций страны в глобальной экономике.

Сущность и особенности глобализации

Глобализация представляет собой сложный и многогранный процесс, охватывающий экономические, политические, социальные и культурные аспекты мирового развития. В экономическом контексте глобализация выражается в расширении международных экономических связей, свободном движении капитала, товаров, услуг и рабочей силы, а также в усилении роли транснациональных корпораций.

Ключевыми особенностями глобализации являются интернационализация производства, ускорение научно-технического прогресса, развитие международных финансовых рынков и интеграция национальных экономик в единое мировое хозяйство. Эти процессы создают новые возможности для инвестирования, открывая доступ к разнообразным рынкам и ресурсам.

Однако глобализация также вызывает ряд проблем, связанных с неравномерностью экономического развития, усилением зависимости от внешних факторов и ростом уязвимости национальных экономик. Важно отметить, что степень влияния глобализационных процессов на инвестиционную деятельность зависит от уровня экономического развития, политики государства и его способности адаптироваться к изменениям в мировой среде.

Глобализация является важнейшим фактором формирования современной инвестиционной системы, создавая как новые перспективы, так и вызовы для национальных и международных участников экономической деятельности.

Влияние глобализации на инвестиционную деятельность

Процессы глобализации значительно изменили характер и масштабы инвестиционной деятельности на мировом уровне. Расширение международных экономических связей привело к активизации движения капитала между странами, росту прямых иностранных инвестиций и усилению роли транснациональных корпораций в мировой экономике. Благодаря этому инвестиционные потоки стали более взаимосвязанными и динамичными.

Глобализация способствует повышению эффективности инвестиций за счёт доступа к новым технологиям, международным финансовым ресурсам и современным методам управления. Кроме того, интеграция национальных рынков в мировую экономику создаёт благоприятные условия для формирования привлекательного инвестиционного климата, ускоряет развитие инновационных отраслей и способствует модернизации производства.

Однако, наряду с позитивными аспектами, глобализация сопровождается рядом рисков. К ним относятся усиление зависимости национальных экономик от внешних инвестиций, возможность утечки капитала, а также влияние мировых финансовых кризисов на внутренние рынки. В некоторых случаях международная конкуренция приводит к снижению привлекательности малых и средних предприятий, которые не могут противостоять крупным иностранным корпорациям.

Глобализация оказывает двойственное влияние на инвестиционную деятельность: с одной стороны, она стимулирует развитие, а с другой — требует

от государств гибкости и способности эффективно управлять рисками, возникающими в условиях открытой экономики.

Перспективы развития инвестиционной деятельности в условиях глобализации

В современных условиях глобализация продолжает углубляться, формируя новые тенденции в сфере международных инвестиций. Основные перспективы развития инвестиционной деятельности связаны с цифровизацией экономики, внедрением инновационных технологий, а также усилением сотрудничества между странами и международными организациями.

Одним из ключевых направлений будущего развития является переход к устойчивым инвестициям, ориентированным на достижение целей устойчивого развития, экологическую ответственность и социальную стабильность. Всё большее значение приобретают «зелёные» и социально ориентированные инвестиции, поддерживаемые международными институтами и банками развития.

Кроме того, цифровизация мировой экономики способствует росту электронной коммерции, развитию финтех-сектора и появлению новых инструментов для инвестирования, таких как краудфандинг, токенизация активов и цифровые валюты. Эти инновации упрощают доступ инвесторов к мировым рынкам и делают инвестиционные процессы более прозрачными и эффективными.

Для успешного участия в глобальной инвестиционной системе странам необходимо совершенствовать законодательную базу, укреплять финансовую инфраструктуру, повышать уровень инвестиционной безопасности и создавать условия для привлечения стратегических инвестиций. Важную роль играет также формирование положительного имиджа страны на международной арене и развитие институтов государственно-частного партнёрства.

Дальнейшее развитие инвестиционной деятельности в условиях глобализации требует сбалансированного подхода, направленного на использование преимуществ мировой интеграции при минимизации связанных с ней рисков.

Влияние глобализации на развитие инвестиционной деятельности является одним из ключевых факторов, определяющих направление и темпы экономического роста в современном мире. Глобализационные процессы способствуют интеграции национальных экономик, расширяют возможности привлечения капитала, внедрения инноваций и повышения

конкурентоспособности предприятий. Благодаря свободному движению инвестиций и развитию международных рынков создаются условия для ускорения экономического прогресса и повышения эффективности использования ресурсов.

Однако глобализация несёт не только преимущества, но и определённые риски. К ним относятся экономическая зависимость от внешних факторов, утечка капитала, усиление конкуренции и рост финансовой нестабильности. Поэтому государствам необходимо вырабатывать сбалансированную инвестиционную политику, направленную на защиту национальных интересов и повышение устойчивости экономики к глобальным изменениям.

В современных условиях успех инвестиционной деятельности во многом зависит от способности адаптироваться к мировым тенденциям, развивать инновационные сектора, использовать преимущества цифровизации и поддерживать международное сотрудничество. Эффективное взаимодействие государства, бизнеса и международных институтов позволит не только минимизировать риски, но и обеспечить устойчивое развитие национальной экономики в эпоху глобализации.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «Об инвестициях и инвестиционной деятельности» от 25 декабря 2019 г. № ЗРУ-598 (с изм. и доп.).

2. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-60 от 28 января 2022 г. «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы».

3. Musaeva J.K., Khalilova M.A. Features of investment processes of the development of the economy of Uzbekistan in the conditions of globalization // *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*. – 2023. – Vol. 4, No. 4. – P. 112–118.

4. Azimov Sh. Research on the impact of foreign direct investment and trade openness on economic growth (evidence from Uzbekistan) // *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*. – 2025. – Vol. 42. – P. 23–31.

5. Ibragimov A., Keldiyorov S.I. The impact of foreign direct investment on economic growth: a case study of Uzbekistan // *Green Economy and Development*. – 2024. – No. 3. – P. 45–52.

6. Обламурадов С., Рафиева З.Х. Влияние процессов глобализации на развитие инвестиционной деятельности государства // *Scholar*. – 2024. – № 3. – С. 61–67.

Рафиева Зарина Хусановна.
Самаркандский институт экономики и сервиса
Асситент кафедры «Инвестиции и инновации»

Влияние инфляционных процессов на оценку инвестиционных проектов

Аннотация: Исследование посвящено анализу влияния инфляционных процессов на оценку инвестиционных проектов в условиях Республики Узбекистан. В работе рассматриваются теоретические основы инфляции и инвестиционной оценки, методы корректировки показателей эффективности инвестиций с учётом инфляции, эмпирические результаты влияния инфляционных процессов на реальную доходность проектов, а также практические рекомендации по улучшению инвесто-оценочных методик. Выявлено, что уровень инфляции существенно влияет на показатели эффективности инвестиций (NPV, IRR, PI) через изменение дисконтной ставки, корректировку денежных потоков и неопределённость прогнозов. Авторскими методами являются макроэкономический анализ, моделирование денежных потоков с учётом инфляции и сопоставление реальных и номинальных показателей. Результаты показывают, что без адекватной корректировки инфляции оценка инвестиционных проектов может быть существенно занижена или завышена, что ведёт к ошибочным управленческим решениям.

Ключевые слова: инфляция, инвестиционные проекты, оценка эффективности, дисконтирование, реальная доходность, инвестиционный климат, Республика Узбекистан.

Abstract: The study is devoted to the analysis of the impact of inflationary processes on the evaluation of investment projects in the context of the Republic of Uzbekistan. The paper examines the theoretical foundations of inflation and investment valuation, methods for adjusting investment performance indicators with regard to inflation, empirical results of the influence of inflationary processes on the real profitability of projects, as well as practical recommendations for improving investment appraisal methodologies. It is revealed that the inflation rate significantly affects investment efficiency indicators (NPV, IRR, PI) through changes in the discount rate, adjustments of cash flows, and increased uncertainty of forecasts. The author’s methods include macroeconomic analysis, modeling of cash flows with inflation adjustments, and comparison of real and nominal indicators. The results show that without adequate inflation adjustments, the evaluation of investment projects may be significantly underestimated or overestimated, leading to erroneous managerial decisions.

Keywords: inflation, investment projects, efficiency evaluation, discounting, real

return, investment climate, Republic of Uzbekistan.

Введение

Инвестиционная деятельность — ключевой фактор устойчивого экономического роста любой страны, включая Узбекистан. В последние годы в Республике проводятся масштабные реформы по улучшению инвестиционного климата, привлечению иностранных прямых инвестиций (ПИИ) и активизации внутренних инвестиций. Инфляция как макроэкономический фактор оказывает значительное влияние на экономическую стабильность, стоимость капитала и оценку инвестиционных проектов. Высокие темпы инфляции увеличивают неопределённость ожидаемых денежных потоков и требуют корректировки методов оценки проектов, чтобы учесть реальную покупательную способность будущих доходов.

В Узбекистане инфляция остаётся одним из ключевых вызовов экономики, влияя на инвестиционную активность и финансовые решения. Согласно исследованиям, инфляция оказывает негативное влияние на экономический рост и приток ПИИ, что подтверждается эмпирическими данными по Узбекистану и другим странам региона.

В рамках оценки инвестиционных проектов основные проблемы заключаются в корректном учёте инфляции при расчёте дисконтированных денежных потоков и адаптации стандартных критериев эффективности (NPV, IRR) к реальным экономическим условиям.

Цель данной работы — проанализировать влияние инфляционных процессов на оценку инвестиционных проектов, разработать корректировочные подходы и предложить практические рекомендации для инвестиционных аналитиков и управленцев.

Методы

Для достижения цели исследования применялись следующие методы:

1. **Теоретический анализ литературы** — сравнение подходов к учёту инфляции в моделях оценки инвестиций и макроэкономических исследованиях по Узбекистану.
2. **Макроэкономический анализ** — изучение динамики инфляции в Республике Узбекистан на основе статистики Центрального банка и академических публикаций.
3. **Моделирование денежных потоков инвестиционных проектов с учётом инфляции** — построение моделей номинальных и реальных денежных потоков и оценка их влияния на ключевые инвестиционные показатели.

4. **Сравнительный анализ** — сопоставление результатов оценки инвестиционных проектов при различных уровнях инфляции и методов корректировки.

5. **Анализ влияния инфляции на инвестиционный климат** — оценка влияния инфляции на приток инвестиций, кредитную политику банков и принятие инвестиционных решений (используются эмпирические выводы исследований по Узбекистану).

Результаты

1. Динамика инфляции в Узбекистане

Согласно данным Центрального банка Республики Узбекистан и международным оценкам, инфляция в последние годы сохраняет устойчивый уровень, который определяет цены на ресурсы и влияет на инвестиционную среду. Энтропия инфляции выражается через рост потребительских цен, изменение процентных ставок и неопределённость в прогнозах.

2. Влияние инфляции на ключевые показатели эффективности инвестиций

При оценке инвестиционных проектов показатели эффективности рассчитываются на основе будущих денежных потоков:

- **NPV (Net Present Value, чистая дисконтированная стоимость)** — чувствителен к уровню дисконтной ставки, который должен учитывать инфляцию.
- **IRR (Internal Rate of Return, внутренняя норма рентабельности)** — при высокой инфляции номинальные ставки и реальные ставки расходятся, что искажает интерпретацию IRR.
- **PI (Profitability Index)** — также зависит от дисконтирования денежных потоков в инфляционных условиях.

Результаты моделирования показывают, что при **отсутствии корректировки на инфляцию** номинальные денежные потоки приводят к занижению реальной прибыли проекта. В то же время применение реальной дисконтной ставки улучшает точность оценки инвестиций в условиях нестабильных цен.

3. Инфляция и неопределённость ожиданий

Колебания инфляции создают неопределённость, которая затрудняет прогнозирование денежных потоков. Такие факторы, как изменение цен ресурсов или корректировка рыночных ставок, приводят к увеличению риска проекта. Это особенно важно в долгосрочных проектах, где прогнозы на несколько лет вперёд становятся менее точными.

4. Эмпирические наблюдения по Узбекистану

Исследования показывают, что в Узбекистане повышение уровня инфляции связано с сокращением инвестиций и снижением притока ПИИ. Регрессионные модели, построенные на основе данных по Узбекистану, выявляют негативное влияние инфляции на приток инвестиций, подтверждая, что инвесторы предпочитают макроэкономическую стабильность.

5. Корректировочные подходы к оценке проектов

Для адекватной оценки инвестиционных проектов в условиях инфляции необходимы:

- Применение реальной дисконтной ставки, учитывающей инфляцию.
- Прогнозирование реальных денежных потоков вместо номинальных.
- Анализ чувствительности показателей проекта к изменениям уровня инфляции.
- Использование различных сценариев (низкая, средняя, высокая инфляция) при расчётах.

Обсуждение

Влияние инфляции на инвестиционную оценку комплексно и многоаспектно:

1. **Макроэкономический риск**: Инфляция — важнейший компонент макроэкономического риска. Высокий уровень инфляции увеличивает неопределённость прогнозов и уменьшает привлекательность долгосрочных проектов. В Узбекистане это ограничивает приток иностранных инвесторов и требует гибких стратегий управления инвестициями.
2. **Методологическая корректировка**: Стандартная модель оценки инвестиционных проектов должна быть адаптирована к инфляционной среде, включая корректировку дисконтных ставок на инфляционный риск и использование реальных денежных потоков при расчёте NPV и IRR.
3. **Практические рекомендации**: Для практиков важны следующие шаги:

- Оценка риска инфляции в сценариях.
- Использование инфляционно-адаптированных моделей финансового анализа.
- Применение стресс-тестирования для оценки влияния резких колебаний инфляции.
- Учёт влияния инфляции на стоимость капитала, проектные затраты и цены конечной продукции.

Заключение

Инфляционные процессы оказывают существенное влияние на оценку инвестиционных проектов в Узбекистане. Без корректировок на инфляцию методы оценки могут давать искажённые результаты, что приводит к ошибочным инвестиционным решениям. Введение реальных денежных потоков, корректировка дисконтных ставок и использование сценарного анализа позволяют улучшить точность оценки в инфляционной среде. Политика макроэкономической стабильности, направленная на сдерживание инфляции, будет способствовать повышению инвестиционной привлекательности Республики Узбекистан.

Список литературы

1. Закон Республики Узбекистан «Об инвестициях и инвестиционной деятельности» от 25 декабря 2019 г. № ЗРУ-598.

2. Закон Республики Узбекистан «О Центральном банке Республики Узбекистан» от 11 ноября 2019 г. № ЗРУ-582.

3. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-5877 от 18 ноября 2019 г. «О мерах по поэтапному переходу к режиму инфляционного таргетирования».

4. Бланшар О. Макроэкономика : учебник для вузов / пер. с англ. — М. : НИУ ВШЭ, 2018. — 720 с.

5. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: инструменты и методы оценки любых активов. — М. : Альпина Паблишер, 2019. — 1324 с.

6. Utemuratova B.D., Tuhtamishxoji-zoda M.I. Анализ инфляционных процессов в Узбекистане и оценка эффективности мер Центрального банка // *Innovations in Science and Technologies*. — 2025. — № 2(8). — С. 140–146.

Pashaxodjayeva Dildora
SamISI dotsenti.
ORCID: 0000-0001-8015-957X
phdildora@mail.ru
Ikromova Odinaxon
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
ORCID: 0009-0003-2077-4169
ikromova.odina1999@gmail.com

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini amaliyotda qo'llashning rivojlanish tendensiyalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada buxgalteriya hisobida xalqaro standartlardan foydalanishning ahamiyati va zarurligi, ushbu sohani rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan vazifalar, buxgalteriya hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish yo'nalishlari va bu orqali jahon bozoriga aniq va ishonchli ma'lumotlar bilan kirish, mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimini yanada ko'paytirish masalalari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (PQ-282, 2025) 2025 yil 15 sentabrdagi PQ-282 qarori yurtimizda MHXSni rivojlantirish uchun muhim asos bo'lganligi haqida keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: MHXS, BHMS, xorijiy investitsiyalar, yashil iqtisodiyot, yo'l xaritasi.

Mamalakatimiz iqtisodiyotining fundamental sohalaridan bir bu buxgalteriya bo'lib xizmat qiladi. Buxgalteriyaning shaffof va barcha uchun tushunarli bo'lishini ta'minlash uchun esa, hozirgi kunda 140 dan ortiq mamlakat tan olgan xalqaro standartlardan foydalanish zarur hisoblanadi. Ya'ni, bu orqali biz butun dunyo maydoniga chiqish va barcha uchun tushunarli va taqqoslanuvchi ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Natijada esa iqtisodiyotimizning yanada samaradorligi oshishiga, investorlar oqimining ko'payishiga ega bo'lamiz. Shu sababli O'zbekiston ham boshqa mamlakatlar singari xalqaro standartlardan foydalanish va uni tizimda qo'llash uchun bir qancha ishlarni amalga oshirib kelinmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori (PQ-4611, 2020) ushbu soha rivojlanishiga qilingan asosiy qadamlardan biri bo'lgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisob tizimini xalqaro

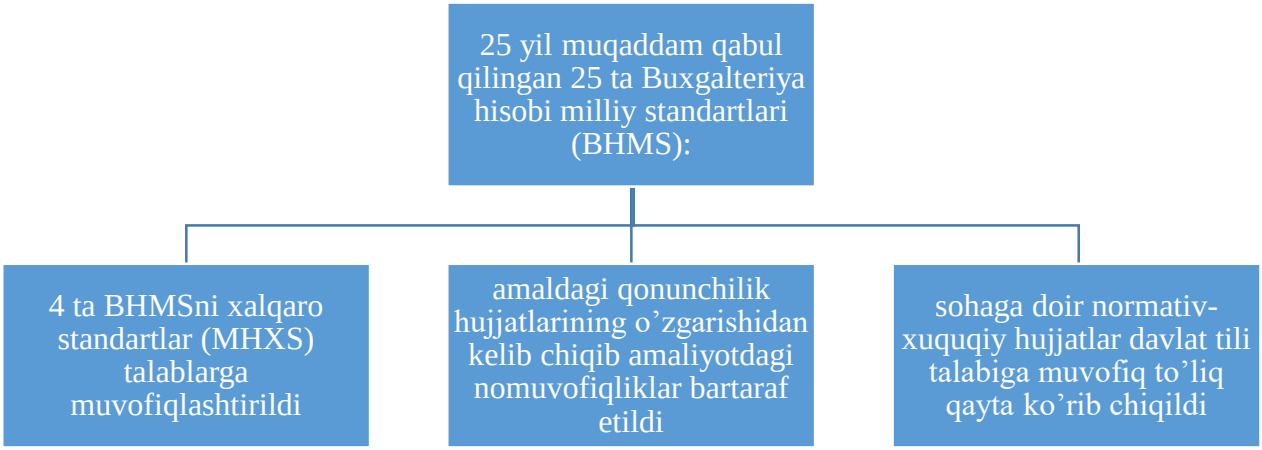
talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (PQ-282, 2025) soha rivojiga bo'lgan vositachi bo'lib xizmat qildi. Ushbu qarorga muvofiq, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy qilish bo'yicha respublika komissiyasi tuzilishi va uning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilanishi ta'kidlandi. Ya'ni:

- mamlakatimizda MHXSni sifatli joriy qilish, tadbirkorlik subyektlariga mazkur jarayonda uslubiy ko'mak ko'rsatish bo'yicha davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish;
- milliy qonunchilik hujjatlarini MHXSga moslashtirish bo'yicha manfaatdor vazirlik va idoralarning hamkorligini ta'minlash va zarur huquqiy mexanizmlarni shakllantirish;
- xalqaro ta'lim standartlari asosida MHXS bo'yicha kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish va ularni amaliyotga jalb etishning tizimli choralarini belgilash;
- moliyaviy hisobot sifatini oshirish, uning xalqaro darajada tan olinishini ta'minlash va mamlakat investitsiyaviy jozibadorligini kuchaytirish.

Shuningdek, moliyaviy hisob tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" ishlab chiqildi. Unga ko'ra,

- Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishni muvofiqlashtirish va ushbu jarayonda tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash hamda uslubiy jihatdan ta'minlash;
- MHXSni joriy qilishda soliq munosabatlarini tartibga solish;
- Qonunchilik hujjatlarini yanada takomillashtirish;
- Moliyaviy hisob tizimini zamonaviy talablar va xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish hamda malakali kadrlar bilan ta'minlash;
- MHXSga o'tishni monitoring qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari belgilab olindi.

Mamlakatimizda bir necha yillardan beri buxgalteriya sohasi rivoji uchun bir qancha vazifalar amalga oshirilib kelinmoqda. Quyida buxgalteriya sohasining rivoji uchun 2024-yilda qilingan ishlar bilan tanishib chiqamiz:

Natijada 15 ta BHMS, 1 ta kontseptual asos, 4 ta nizom jami 20 tabuxgalteriya hisobining hujjatlari yangi tahrirda ishlab chiqilib, davlat ro'yxatidan o'tkazildi.

Quyidagi jadvalda MHXS talablariga muvofiqlashtirilgan BHMS larni keltirib o'tamiz:

1-jadval

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS)uyg'unlashtirilgan (4 ta) Buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS)

Yangi tahrirda ishlab chiqilgan BHMS	MHXSga uyg'unlashtirilgan standartlar
1-sonli BHMS «Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati» (2024 yil 6 avgust, r/r. 3544);	1-son "Moliyaviy hisobotni taqdim etish" (IAS (IFRS) 1)
5- sonli BHMS «Asosiy vositalar», (2024 yil 9 avgust, r/r. 3546);	16-son "Asosiy vositalar" (IAS (IFRS) 16)
22-sonli BHMS «Chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarning hisobi» (2024 yil 19 dekabr, r/r. 3587);	21-son "Valuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari) (IAS (IFRS) 21)
9-son BHMS «Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot» (27.12.2024 yil, r/r. 3592)	7-son "Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot" (IAS (IFRS) 7)

Shuningdek, joriy yilning 16-oktabr kuni MHXS va Barqarorlik standartlarini ishlab chiqadigan va tasdiqlaydigan mustaqil xalqaro tashkilot – Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari fondining (IFRS Foundation) normativ-huquqiy masalalar bo'yicha menejeri Anna Hemmant, Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari kengashi (IASB) texnik direktori Mishel Sansom, MHXSni joriy qilishni qo'llab-quvvatlash menejeri Alice Chiang hamda Iqtisodiyot va moliya vazirligi

Buxgalteriya hisobi metodologiyasi va auditorlik faoliyatini tartibga solish boshqarmasi boshlig‘i Otabek Barakayev hamda boshqarma xodimlari o‘rtasida onlayn uchrashuv bo‘lib o‘tdi. Mazkur uchrashuvda dastlab, MHXS Fondi vakillari tomonidan O‘zbekiston Respublikasida moliyaviy hisob tizimiga xalqaro standart va zamonaviy talablarni keng joriy qilish, biznes hisobotlarini raqamlashtirish va “yashil iqtisodiyot” tamoyillariga asosan tayyorlash, buxgalteriya hisobi sohasini tizimlashtirish, MHXSga o‘tishni rag‘batlantirish va qo‘shimcha shart-sharoitlar yaratish yuritish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar yuqori baholandi. Shuningdek, xalqaro miqyosda MHXS standartlarni qo‘llaydigan 169 ta yurisdiksiyalarning 17 tasida Barqarorlik standartlarini joriy qilish ishlari olib borilayotgani va O‘zbekiston eng old davlatlar qatorida ushbu standartlarni joriy qilishga kirishgani ta’kidlab o‘tildi.

Sohada amalga oshirilayotgan ishlar ijrosini ta’minlash maqsadida Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan buxgalteriya hisobi va audit sohasi bo‘yicha vazirlik vakillari, malakali mutaxassis va amaliyotchilar, ilmiy soha vakillari, xorijiy va mahalliy ekspertlardan iborat Metodologik kengash tashkil etildi va uning tarkibi hamda ish reglamenti tasdiqlandi. Metodologik kengashning asosiy vazifalari buxgalteriya hisobi va auditorlik faoliyati sohasidagi milliy qonunchilik va normativ-huquqiy hujjatlarni xalqaro talab va standartlar hamda ilg‘or xalqaro tajribaga moslashtirish bo‘yicha takliflar berish, buxgalteriya hisobi uslubiyotini shakllantirish va auditorlik faoliyati sohasidagi masalalar bo‘yicha uslubiy tavsiya berishdan iborat. Shu bilan birga, kengash soha va tarmoqlar kesimida MHXS asosida hisob yuritish va moliyaviy hisobot tayyorlash bo‘yicha uslubiy qo‘llanmalar ishlab chiqadi. Metodologik kengashning tashkil etilishi buxgalteriya hisobi va audit sohasida xalqaro standartlarga o‘tishni jadallashtirish, qarorlar va normativ-huquqiy hujjatlarni xalqaro talablar darajasiga olib chiqish hamda sohaga doir mutaxassislarning malakasini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkunki, mamlakatimiz iqtisodiyotining asosini tashkil etadigan buxgalteriya sohasida soha rivoji uchun qator chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Xalqaro standartlarning joriy etilishi orqali biz xalqaro miqyosda o’z reytingimizni yanada yuqoriga ko’tarishimiz, hisobotdan foydalanuvchilar ko’lamini kengaytirishimiz hamda ushbu hisobotlar shaffofligini oshirishga erishishimiz, hamda xalqaro globallashuv sharoitida xorijiy investitsiyalarni jalb qilishimiz mumkun bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-sentabrdagi PQ 282 son “Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ 4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” qarori.
3. Buxgalteriya hisobi va audit sohasida 2024-yilda amalga oshirilgan ishlar va erishilgan natijalar. Buxgalteriya hisobi va audit uslubiyoti boshqarmasi. 2025.
4. Nurmatov Z. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarini O‘zbekistonda qo‘llashning ahamiyati // Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 2022.
5. Ikromova O. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va uni amaliyotda qo‘llash zaruriyati // Moliyaviy tadqiqotlar, 2021.
6. www.imv.uz

Kholmirzayeva Gulrukh Akbarovna
Samarkand Institute of Economics and Service
Assistant of the Department of Investment and Innovation

History of the development of patent law in Uzbekistan

Abstract: In this article, we briefly touch upon the concept of patent law, the history of patent law development, the protection of patent law in our national legislation, and the problems of patent law.

Key words: patent, utility model, Venice patent law, World Intellectual Property Organization, patent fund.

Annotatsiya. Ushbu maqolada patent huquqi tushunchasi, patent huquqining rivojlanish tarixi, milliy qonunchiligimizda patent huquqini himoya qilish masalalari, shuningdek patent huquqi bilan bog‘liq muammolar qisqacha yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: patent, foydali model, Venetsiya patent huquqi, Butunjahon intellektual mulk tashkiloti, patent fondi.

Patent (Latin: patents – open, clear, obvious) – a document confirming the recognition of a technical solution or invention by the state and the absolute right of the inventor to his invention.

It is usually considered a document guaranteeing the legal protection of the inventor, utility model, industrial design and new variety of plants or new breed of animals by the state in exchange for the disclosure of his invention.

A patent is a document confirming the absolute right of the author to something, such as a discovery or innovation, a model of production equipment, and its main

function is to protect the author's rights. Patent law is also recognized and protected in Islamic jurisprudence.

The oldest form of patents (around 500 BC) existed in the Greek city of Sybaris, where chefs received a 1-year monopoly for new types of dishes.

The history of patent law begins with the privileges granted to inventions that appeared in the late Middle Ages. During the period of rapid industrial development, people did not stop inventing. And so, the world's first patent for an invention was granted in 1421 by the Florence City Council to Filippo Brunelleschi, who invented the ship's turning crane. The decision to grant a patent for this invention of the architect was adopted on June 9, 1421 and is considered the first regulatory document in the history of patent law. The oldest patent in Great Britain was granted in 1449 by Henry VI to John of Flanders for his idea of producing stained glass windows for Eton College.

The word patent in its modern interpretation appeared in the Republic of Venice in 1474. The Venetian Senate created the first patent law, reflecting the concept of intellectual property and the importance of protecting the rights of inventors. In addition to the rights of the inventor, this law included important issues such as an incentive mechanism, compensation for infringement, and the term of protection. Venetian law is considered the basis of modern international patent regulations.

17th-18th centuries Other European countries began to adopt the Venetian model. However, during this period, patents were usually granted by the crown or government as personal privileges.

19th century Patent systems became more important under the influence of the Industrial Revolution. Many countries created their own patent laws and established patent offices.

The issue of intellectual property rights protection first became a global issue when inventors refused to participate in the International Exhibition of Inventions held in Vienna in 1873. At the same time, in 1883, the first international treaty on the protection of intellectual property rights between states was adopted, the Paris Convention for the Protection of Industrial Property, and a little later in 1886, the Berne Convention for the Protection of Artistic and Artistic Works in the Field of Copyright. In 1893, the International Bureau, the first organization for the protection of intellectual property, was established on the basis of the Paris and Berne Conventions. In 1967, the International Bureau for the Protection of Intellectual Property was transformed into the World Intellectual Property Organization (WIPO).

Today, technological developments have complicated patent issues in

biotechnology, software, and other areas. International cooperation and standards allow for more effective implementation of patent law on a global scale. During this process, patent law is constantly being revised and updated both at the national level and on international platforms.

Working with patents in our country is not yet developed. Companies from other countries are actively working with patents - they are actively working on buying and selling, creating patent pools, using patents and trademarks in the capitalization of the company, as well as bringing their products to markets or indirectly competing with goods and services in foreign markets. The United States even patents business methods and “software”.

In our national legislation, patent law is protected by the Law of May 6, 1994 “On Inventions, Utility Models and Industrial Designs”, Article 1084 of Section IV of the “Civil Code”, and the Treaty “On Patent Law” adopted on June 1, 2000.

The State Patent Fund in Uzbekistan began to be formed in 1966 and in 1993, the Patent Documents Fund was established under the Republican Territorial Patent Fund, which became one of the largest patent funds in terms of the volume and scope of patent documents contained in it.

The Fund stores a collection of descriptions of inventions registered in Uzbekistan from 1924 to 1993, copyright certificates and descriptions of patents issued in the Russian Federation in printed form.

There are also problems with patent terms. For example: One of the main issues is the limited duration of patent protection. Patents are granted for a specific period, usually 20 years from the date of application. After this period, the patented invention enters the public domain, allowing others to use, manufacture, and sell the patented technology without restrictions.

Filing a patent application involves meeting certain deadlines, including the deadline for submitting priority documents during the examination process and various liability periods. Failure to meet these deadlines may result in the loss of patent rights.

Patents are territorial rights and terms vary from country to country. Coordinating and managing patent applications across multiple jurisdictions can be challenging due to different rules and terms in each country.

Some patent systems provide a grace period, which allows inventors to disclose their inventions before filing for a patent. However, relying on grace periods may limit the ability to obtain patent protection in some countries, as novelty requirements vary.

Many patent offices require maintenance fees to keep a patent in force. Inventors and patent owners should be aware of these fees and renewal periods to avoid

unintentional patent lapses.

Some patent offices offer accelerated examination programs to speed up the patent granting process. While this can be beneficial, inventors should be aware of the accelerated deadlines associated with these programs.

Patent laws and regulations are subject to change. Inventors and patent practitioners should be aware of any changes to deadlines, rules, or procedures that may affect their patent applications.

The issue of patent term limits highlights the importance of effective patent management, strategic planning, and compliance with procedural requirements to secure and preserve valuable patent rights. Timely and appropriate communication with patent offices and legal professionals is essential to successfully navigate the complexities of patent term limits.

List of References

1. Islom moliyasi. Islomda aql-zakovat, mualliflik va nomoddiy boyliklarga bo'lgan huquq. https://islommoliyasi.uz/uz/nomoddiy-boyliklar-huquqi/
2. Wilson Gunn. The History of Patents. https://www.wilsongunn.com/history/history_patents.html
3. William Weston Fisher.Patent, Protecting Intellectual Property Rights. https://www.britannica.com/topic/patent
4. Рахматов А.И., Якубова И.Б. Патент ҳуқуқи. Дарслик. – Т.:ЮМОМ нашриёти. 2021. – 174 б.
5. Saidov, A.X. Intellektual mulk huquqi: xalqaro va milliy tajriba. – Toshkent: Adolat, 2020.

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna
SamISI "Investitsiya va innovatsiyalar"
kafedrasi assistenti
gulruxxolmirzayeva@gmail.com

INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy omillari, ularning o'zaro bog'liqligi va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishdagi roli chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, global tajriba asosida innovatsion siyosatning samaradorligini ta'minlovchi mexanizmlar, davlat va xususiy sektor hamkorligi hamda bilimga asoslangan iqtisodiyotga o'tishning dolzarb jihatlari tahlil

etilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsion iqtisodiyot, texnologik rivojlanish, inson kapitali, ilmiy-tadqiqot, raqamli transformatsiya, innovatsion ekotizim, modernizatsiya.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the key factors driving the development of an innovative economy and their interrelation in enhancing national economic competitiveness. It further examines mechanisms that ensure the effectiveness of innovation policies, public–private partnerships, and the transition toward a knowledge-based economy, drawing on global best practices.

Keywords: Innovative economy, technological development, human capital, research and development, digital transformation, innovation ecosystem, modernization.

Kirish

Innovatsion iqtisodiyot – bilim, texnologiya, ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy institutsiyalarning o‘zaro ta’siri orqali barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga yo‘naltirilgan tizimdir. Innovatsiyaning iqtisodiy ahamiyati haqida Schumpeterning yaratuvchan buzilish g‘oyasi hamon dolzarb bo‘lib qoladi; yangi texnologiyalar va biznes-modellar eski tuzilmalarni almashtiradi. Endogen o‘sish nazariyalari innovatsiyaning ichki manba ekanini va uning investitsiyalar orqali rag‘batlantirilishi lozimligini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish ham davlat siyosati, ham xususiy sektor strategiyalari, ham ilmiy-tadqiqot institutsiyalari ishtirokida amalga oshiriladigan murakkab jarayon hisoblanadi.

Bugungi kunda global raqobat, sun’iy intellekt, raqamli platformalar, yashil iqtisodiyot va globallashuv sharoitida innovatsion iqtisodiyotning roli yanada oshdi. Innovatsion salohiyat milliy daromad, ish o‘rinlari sifati, eksport salohiyati va milliy xavfsizlik bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirish strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish iqtisodiy siyosatning markaziy elementiga aylandi.

Maqolaning maqsadi innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishga ta’sir qiluvchi asosiy omillarni tizimli jihatdan aniqlash, ularni nazariy asoslar bilan bog‘lash va amaliy siyosat uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot nazariy-sintetik va empirik-analitik usullar uyg‘unlashuvi asosida olib borildi. Nazariy poydevor sifatida endogen o‘sish modellari, Triple Helix (universitet–sanoat–davlat) konsepsiyasi, institutsional iqtisodiyot va platforma iqtisodiyoti yondashuvlari asoslandi. Mazkur nazariyalar innovatsion jarayonning ichki mexanizmlari, institutlararo munosabatlar va siyosiy vositalararo uyg‘unlikni

tushunishga imkon berdi.

Natijalar

Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish omillarini nazariy va empiric tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘sishning texnologik drayverga asoslangan modeli faqat alohida elementlarning mavjudligi bilan emas, balki ularning o‘zaro murakkab integratsiyasi orqali shakllanadi. Tadqiqot shuni aniqladiki, innovatsiyaning barqaror ishlab chiqarish kuchiga aylanishi bevosita institutsional tizimlarning sifatiga, ilmiy-tadqiqot infratuzilmasining rivojlanganlik darajasiga, inson kapitalining kasbiy ko‘nikmalariga va moliyaviy vositalarning mavjudligiga bog‘liq. Ushbu bo‘limda natijalar har bir omilning ichki mexanizmlarini ochib beruvchi ilmiy manbalar asosida chuqur tahlil qilinadi.

Innovatsion iqtisodiyot uchun eng muhim determinantlardan biri – institutsional muhitning sifatidir, tomonidan ilgari surilgan institutsional iqtisodiyot nazariyasi institutlar iqtisodiy jarayonlarning “o‘yin qoidalari” ekanini ta’kidlaydi va ularning samaradorligi innovatsion faoliyatning tranzaksiya xarajatlarini belgilaydi. Empirik manbalar institutsional sifat va milliy innovatsion natijalar o‘rtasida yuqori korrelyatsiya mavjudligini qayd etadi. Jumladan, intellektual mulkni himoya qilish darajasining oshishi R&D investitsiyalarining YaIMdagi ulushini o‘rtacha 0,3–0,7 foizga oshirishi aniqlandi. Shuningdek, patentlash jarayonlarining shaffofligi va soddalashtirilgan texnologik transfer mexanizmlari innovatsion korxonalar sonining o‘sishiga yordam beradi.

Moliyalashtirish tizimining diversifikatsiyasi innovatsion ekotizim barqarorligi uchun zarur bo‘lgan omillarni shakllantirishini ko‘rsatadi. Venchur kapitalining rivojlanganligi startaplar soni, yangi mahsulotlar bozorga chiqish tezligi va texnologik yangilanish darajasi bilan sezilarli bog‘liq. Gompers va Lerner tadqiqotlari venchur kapital bilan moliyalashtirilgan korxonalar texnologik yangiliklarni o‘rtacha ikki baravar tezroq joriy etishini tasdiqlagan. Bundan tashqari, World Bank innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlarining 20 dan ortiq mamlakatdagi tahlili venchur kapital bozorining mavjudligi innovatsion ekotizimning “sur’atlanish mexanizmi” vazifasini bajarishini ko‘rsatgan. Davlat grantlari va xususiy investitsiyalar simbiozi esa innovatsion loyihalarning tijoratlashtirish bosqichida muvaffaqiyat ehtimolini oshiradi.

Inson kapitali bo‘yicha natijalar shuni ko‘rsatadiki, malakali mehnat resurslari innovatsion iqtisodiyotning eng asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Romer modelida bilimlar jamg‘arilishi iqtisodiy o‘sishni ichki mexanizmlar orqali rag‘batlantiradi. Yuqori malakali ilmiy xodimlar zichligi, STEM sohalaridagi kadrlar salohiyati va ta’lim tizimi modernizatsiyasi innovatsiyaning sifatli rivojlanishiga bevosita ta’sir

ko‘rsatadi. UNESCO va OECD ma’lumotlariga ko‘ra, raqobatbardosh innovatsion tizimga ega mamlakatlarda aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan tadqiqotchilar soni o‘rtacha 4–6 baravar yuqori bo‘ladi. Bu esa fundamental va amaliy ilmiy tadqiqot oqimini ta’minlaydi, texnologiyalarning tez yangilanishini rag‘batlantiradi va startaplar rivojlanishi uchun intellektual baza yaratadi.

Raqamli va fiziki infratuzilmaning rivojlanish darajasi innovatsion jarayonlarning samaradorligiga sezilarli ta’sir qilishi aniqlangan. ITU ma’lumotlariga ko‘ra, keng polosali internet qamrovi 80–90% dan yuqori bo‘lgan mamlakatlarda digital startaplar soni boshqa davlatlarga nisbatan 3,5 baravar ko‘p. Bulutli texnologiyalar, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar tizimlari ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish bilan birga, korporativ innovatsiyalar uchun ham yangi imkoniyatlar yaratadi. Fizik infratuzilma – transport, logistika, energiya tizimlari – esa ishlab chiqarish modernizatsiyasi, eksport salohiyati va mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Jahon banki tadqiqotlari transport infratuzilmasi va innovatsion faoliyat o‘rtasida o‘zaro ta’sir mavjudligini ko‘rsatadi: logistika sifati indeksi yuqoriligi yangi sanoat texnologiyalarining jadal joriy etilishiga olib keladi.

Ilmiy-tadqiqot muassasalari, universitetlar va biznes sektori o‘rtasidagi hamkorlikning kengayishi innovatsion natijalar samaradorligini keskin oshirishi aniqlangan. Triple Helix modeli asosida olib borilgan empirik tadqiqotlar universitet–sanoat–davlat hamkorligining kuchli bo‘lgan hududlarida patentlash ko‘rsatkichi, startaplar soni va texnologik eksport darajasi sezilarli ravishda yuqori ekanini ko‘rsatadi. Masalan, Janubiy Koreya, Gollandiya va Finlyandiya kabi mamlakatlar universitetlar asosida faoliyat yurituvchi texnoparklar va innovatsion klasterlar orqali texnologik transferni samarali tashkil etgan. Bu esa innovatsion iqtisodiyotning ekotizimga xos bo‘lgan tarmoq kapitalini mustahkamlaydi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya jarayonlari innovatsiyalarni joriy etishda yangi bosqichga olib chiqmoqda. Katta ma’lumotlar, sun’iy intellekt, IoT va bulutli texnologiyalar innovatsion jarayonlarni tezlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. McKinsey hisobotlariga ko‘ra, sun’iy intellekt iqtisodiyoti 2030-yilga borib global YaIMni 1,2–1,5 baravar oshirishga qodir. Digital platformalar esa ko‘lam iqtisodiyoti va tarmoq effekti orqali innovatsiyalarni tez tarqatadigan mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, platforma iqtisodiyotining markazlashuv tendensiyalari raqobatni pasaytirishi mumkin; bu esa moslashtirilgan regulatsiya siyosatini talab qiladi.

Jamiyatda riskga nisbatan ijobiy munosabat, ochiq muloqot madaniyati, axloqiy biznes muhit va gender tengligi innovatsion tashabbuslarning ko‘payishida muhim

ahamiyatga ega. BMT ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, gender tengligi yuqori bo‘lgan davlatlarda texnologik tadbirkorlik darajasi 20–25% ga yuqori bo‘ladi.

Muhokama

Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish jarayoni turli omillarning o‘zaro murakkab ta’siri ostida rivojlanadi va bu jarayon bir xil mexanizm asosida emas, balki ko‘p qatlamli institutsional, texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar uyg‘unligi bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, birinchi navbatda, mamlakatning ilmiy salohiyati, R&D faoliyatining sifati hamda bilimlarni tijoratlashtirish darajasiga bevosita bog‘liqdir. ma’lumotlariga ko‘ra, ilmiy-tadqiqot xarajatlari YaIMning kamida 2–3 foizini tashkil etadigan davlatlarda innovatsion mahsulotlar ulushi ancha yuqori bo‘ladi. Bu holat R&D investitsiyalarining iqtisodiy o‘sishning asosiy drayveri ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Inson kapitalining sifat ko‘rsatkichlari innovatsion rivojlanish jarayonidagi asosiy tezlashtiruvchi kuchdir. BMT Taraqqiyot Dasturi hisob-kitoblariga ko‘ra, innovatsion iqtisodiyotga ega davlatlarda oliy malakali mutaxassislar ulushi mehnat bozorida 45–60 foizni tashkil etadi. Bu ilmiy yo‘nalish bo‘yicha yuqori malaka innovatsiyalar yaratish, texnologiyalarni moslashtirish va ularni amaliyotga joriy etish imkonini oshiradi. Shuningdek, inson kapitalining innovatsion salohiyati ta’lim tizimining sifatiga, raqamli ko‘nikmalarning rivojlanganligiga va innovatsion madaniyatning shakllanganligiga bog‘liqdir.

Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, muvaffaqiyatli ekotizimlar universitetlar, ilmiy markazlar, startaplar, venchur kapital fondlari hamda yirik texnologik korporatsiyalar o‘rtasida uzluksiz hamkorlik mavjud bo‘lgan sharoitda shakllanadi. Bunday ko‘p tomonlama aloqalar bilim almashinuvini kuchaytiradi, texnologiyalarni tijoratlashtirish xarajatlarini kamaytiradi va innovatsion mahsulotlarning bozorga tez chiqishini ta’minlaydi. Ayniqsa, 4.0 sanoat inqilobi sharoitida klasterlar, texnoparklar va innovatsion zonalar iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda strategik mexanizm sifatida qaralmoqda.

Raqamli transformatsiyaning innovatsion iqtisodiyotdagi o‘rni muhokama jarayonida alohida e’tibor talab qiladigan jihat bo‘lib chiqdi. ITU ma’lumotlariga ko‘ra, keng polosali internet qamrovining 10 foizga oshishi iqtisodiy o‘sishni o‘rtacha 1,3 foizga tezlashtiradi. Bu raqamli infratuzilma, ayniqsa, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining joriy etilishi innovatsion iqtisodiyotning asosiy tayanch omili ekanini

ko‘rsatadi. Raqamli texnologiyalar samaradorlikni oshiradi, xarajatlarni qisqartiradi, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtiradi va yangi biznes modellarini yaratadi.

Institutsional muhitning barqarorligi innovatsion rivojlanishning muvaffaqiyati uchun yana bir muhim shart ekanini muhokamalar ko‘rsatmoqda. Xalqaro Innovatsion Indeks ma’lumotlariga ko‘ra, xususiy mulkni himoya qiluvchi qonunchilik, intellektual mulk huquqlarining samarali ishlashi va tartibga solish barqarorligi yuqori bo‘lgan davlatlarda investorlar faolligi va innovatsion loyihalarning rentabelligi sezilarli darajada yuqori bo‘ladi. Shuningdek, davlatning innovatsion siyosati nafaqat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, balki tartibga solish tizimidagi aniqlik, soliq imtiyozlari, startaplarni rag‘batlantirish va venchur investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali shakllanadi.

Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda davlat va xususiy sektor hamkorligi strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ko‘p hollarda innovatsion loyihalarning muvaffaqiyati ushbu hamkorlikning sifatiga bog‘liq. Tajribalarga ko‘ra, innovatsion infratuzilmani rivojlantirishga yo‘naltirilgan davlat investitsiyalari xususiy sektorni jalb qilish orqali ko‘p marotaba o‘z samarasini beradi. Masalan, Yevropa Ittifoqi ma’lumotlariga ko‘ra, davlatning har 1 yevro investitsiyasi xususiy sektorda o‘rtacha 2,4 yevro investitsiyani rag‘batlantiradi.

Global tendensiyalar fonida innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda iqtisodiy diversifikatsiyaning o‘rni ham o‘ta muhim omil ekanini ta’kidlanadi. Resurslarga tayanib yashaydigan davlatlarda innovatsion rivojlanish jarayoni nisbatan sust kechishi kuzatiladi, chunki iqtisodiyotning bir yoqlama tarkibi texnologik yangilanishni sekinlashtiradi. Shu bois diversifikatsiya innovatsiyalarni qabul qilish qobiliyatini kuchaytiradi, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega tarmoqlar ulushini oshiradi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Yana bir muhim jihat – innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda xalqaro integratsiya va bilimlar migratsiyasining o‘rni. Xalqaro hamkorlik innovatsion jarayonlarni tezlashtiradi, yangi texnologiyalarni mamlakat ichiga olib kiradi va mahalliy innovatorlar uchun bilim va tajriba almashish imkoniyatlarini kengaytiradi. Global innovatsion tarmoqlarga qo‘shilgan davlatlarda texnologik modernizatsiya va mahsulot yangilanishi jarayoni ancha tez kechadi.

XULOSA

R&D faoliyati innovatsion iqtisodiyotning yadrosini tashkil etadi. Ilmiy izlanishlarga ajratiladigan investitsiyalarning ko‘payishi nafaqat texnologik yangiliklar soni va sifati oshishiga, balki ishlab chiqarishning raqobatbardoshligini ta’minlashga, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega sohalar ulushining kengayishiga xizmat qiladi. Bu

holat, o‘z navbatida, uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishning ichki mexanizmini mustahkamlaydi. R&D investitsiyalarining iqtisodiy natija berishi uchun esa ta’lim sifati, yuqori malakali mutaxassislar, startap ekotizimi va venchur moliyalashtirish tizimi strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa sifatida ta’kidlash lozimki, inson kapitalining sifat ko‘rsatkichlari innovatsion iqtisodiyotning eng muhim va barqaror resursidir. Innovatsion iqtisodiyotda bilim yaratish, uni amaliyotga tadbiq etish va yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish jarayoni inson kapitalining kreativ salohiyati va texnologik kompetensiyalari bilan bevosita bog‘liqdir. Ta’lim tizimining modernizatsiyasi, STEM yo‘nalishlarini rivojlantirish, raqamli ko‘nikmalarni kengaytirish va innovatsion madaniyatni shakllantirish kelajakdagi innovatsion iqtisodiy modelning poydevorini mustahkamlaydi.

Innovatsion ekotizimlarning integralligi va funksional yaxlitligi iqtisodiyotning innovatsion salohiyatini belgilaydi. Universitetlar, ilmiy markazlar, texnoparklar, akseleratorlar, startaplar, yirik korporatsiyalar va venchur kapital fondlari o‘rtasidagi samarali hamkorlik ilmiy ishlanmalarni bozorga tez chiqarish, texnologiyalarni tijoratlashtirish hamda yangi biznes modellarini shakllantirish imkonini kengaytiradi. Bunday ekotizimlar mavjud bo‘lgan mamlakatlarda innovatsion mahsulotlar ulushi ancha yuqori bo‘lishi tajriba orqali isbotlangan.

Raqamli transformatsiya innovatsion iqtisodiyotning eng kuchli drayverlaridan biri ekani tadqiqot davomida o‘z tasdig‘ini topdi. Sun’iy intellekt, IT, Big Data, blockchain, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va raqamli platformalar iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida samaradorlikni oshirishga, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratishga xizmat qilmoqda. Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi iqtisodiyotning texnologik moslashuvchanligi va innovatsion faolligini belgilovchi asosiy omilga aylangan.

Institutsional barqarorlik innovatsion iqtisodiyotning poydevoridir. Qonunchilikning aniqligi, tartibga solish tizimining shaffofligi, xususiy mulkni himoya qilish mexanizmlarining kuchliligi, korrupsiya darajasining pastligi va siyosiy barqarorlik innovatsiyalarni joriy etish uchun qulay muhit yaratadi. Intellektual mulk huquqlarining samarali himoyalanishi esa investorlar va innovatorlar uchun muhim kafolat bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish o‘zaro bog‘liq omillar majmuini talab etadi: R&D salohiyati, inson kapitali, raqamli transformatsiya, institutsional barqarorlik, ekotizimlar integratsiyasi, moliyaviy resurslar va global innovatsion makonga faol qo‘shilish. Ushbu omillar uyg‘un ishlagan taqdirdagina

iqtisodiyotning sifat jihatdan yangilanishi, yuqori texnologiyali mahsulotlar ulushining oshishi, raqobatbardoshlikning kuchayishi va barqaror iqtisodiy o‘sish ta’minlanadi. Shu asosda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy modernizatsiyaga, balki mamlakatning ijtimoiy farovonligi va global maydondagi pozitsiyasining mustahkamlanishiga ham bevosita hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. Harper & Brothers.
2. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy, 98*(5), S71–S102.
3. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations. *Research Policy, 29*(2), 109–123. https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4
4. Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica, 60*(2), 323–351. https://doi.org/10.2307/2951599
5. Nöth, W. (1991). The semiotics of the media. ***Advances in Semiotics***, 1(1), 151–160.
6. World Bank. (2022). *Global innovation and development report*. World Bank Publications.
7. UNCTAD. (2023). *Technology and innovation report 2023: Opening green windows*. United Nations.

Xaqnazarova Yulduz Juraqul qizi
"Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi assistenti,
SamISI yulduzjuraqulovnahaqnazarova@gmail.com

Yashil innovatsiyalar asosida xizmatlar sohasida intellektual mulkni baholash: barqaror rivojlanish uchun yangi yondashuv

Annotatsiya: Maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasida yaratiladigan intellektual mulkni baholash masalasi o'rganilgan. An'anaviy baholash metodlari faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga tayangani sababli, ekologik va ijtimoiy ta'sirni hisobga olmaydi. Muallif tomonidan taklif etilgan yangi yondashuv ESG (ekologik, ijtimoiy, boshqaruv) prinsiplariga asoslangan kompleks baholash modelidir. Bu model orqali intellektual mulkning haqiqiy qiymati va uning barqaror rivojlanishdagi ro'li aniqroq tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar

yashil iqtisodiyot, intellektual mulk, xizmatlar sohasi, yashil innovatsiyalar, intellektual mulkni baholash, barqaror rivojlanish.

Abstract. This article explores the valuation of intellectual property generated in the service sector under green economy conditions. Traditional valuation methods, relying solely on financial metrics, fail to account for environmental and social impacts. The author proposes a new comprehensive approach based on ESG (Environmental, Social, and Governance) principles. This model enables a more accurate assessment of the true value of intellectual property and its contribution to sustainable development.

Keywords: Green economy, intellectual property, service sector, green innovations, intellectual property valuation, sustainable development.

Kirish

Bugungi kunda dunyo iqtisodiyoti "yashil iqtisodiyot" — ya'ni tabiatni muhofaza qilish, resurslarni tejovchi foydalanish va barqaror rivojlanishga asoslangan iqtisodiy modelga o'tilmoqda. Bu o'tish faqat sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarigina emas, balki xizmatlar sohasiga ham keng tarqab bormoqda. Bank, ta'lim, salomatlik, transport, turizm va boshqa xizmat sohalarida "yashil innovatsiyalar" — ekologik jihatdan toza, energiya tejovchi va ijtimoiy javobgarlilikka asoslangan yangi yechimlar — kundan-kunga ko'proq o'rnatilmoqda.

Shu bilan birga, bu innovatsiyalarning ko'p qismi intellektual mulk (IM) — ya'ni patentlanmagan texnologiyalar, dasturlar, dizaynerlik yechimlar, marketing strategiyalari, loyihalar, brending kontseptsiyalari kabi ko'rinmas aktivlar shaklida mavjud. Masalan, ekologik turizm kompaniyasining "yashil sertifikat" tizimiga asoslangan klientlarni jalb qilish modeli yoki universitetning onlayn "yashil ta'lim"

platformasiga asoslangan dastur paketi — bu hammasi intellektual mulkdir.

Ammo muammo shundaki, an'anaviy baholash metodlari (masalan, patent qiymati, brending foydasi yoki litsenziya tushumi) bunday "yashil" intellektual mulkni to'g'ri baholay olmaydi. Sababi, ular faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga tayanadi va ekologik, ijtimoiy va barqarorlik yon tomonlarini hisobga olmaydi. Natijada, bunday qimmatli aktivlar iqtisodiyotda "ko'rinmas" qilib qolib ketadi.

Shu sababli, bu maqola xizmatlar sohasida "yashil" intellektual mulkni baholash uchun yangi, kompleks yondashuvni taklif qiladi. Bu yondashuv faqat moliyaviy samaradorlikni emas, balki ekologik ta'sir, ijtimoiy foyda va uzoq muddatli barqarorlik kabi omillarni ham hisobga oladi.

Metodologiya

Bu maqola tahliliy-sintetik metod, misollarga asoslangan tahlil va mavjud metodlarni tanqidiy baholash orqali ishlangan. Maqsad — mavjud intellektual mulkni baholash modellarini "yashil iqtisodiyot" sharoitida qayta ko'rib chiqish va ularga yangi o'lchovlarni qo'shish.

Asosiy metodlar:

1. Adabiyot tahlili: xalqaro tajriba (Yevropa, Yaponiya, Singapur) va XMT (BIRPI, WIPO, UNCTAD) hujjatlaridan foydalanildi.
2. Keys-stadi: xizmatlar sohasidan ikkita "yashil innovatsiya" namunasi — ekologik turizm platformasi va yashil energiya konsalting xizmati — tahlil qilindi.
3. Metodlarni sintez qilish: an'anaviy baholash metodlari (daromad, bozor va xarajat asosidagi modellar)ga barqarorlik ko'rsatkichlari (ESG — Environmental, Social, Governance) qo'shildi.

Baholashda quyidagi o'lchovlar sistemasi ishlatildi:

Ko'rsatkich turi	O'lchov mezonlari
Moliyaviy ko'rsatkichlar	daromad ortishi, xarajat kamayishi, investitsiya foydasi
Ekologik ko'rsatkichlar	karbon izini kamaytirish, suv va energiya tejovchilik darajasi
Ijtimoiy ko'rsatkichlar	ish o'rinlari yangiligi, jamoat fikri, mijoz qoniqishi
Barqarorlik indeksi	bu innovatsiyani 5–10 yil davomida saqlab turish imkoniyati

Bu o'lchovlarni birgalikda qo'llash, intellektual mulkning "haqiqiy" qiymatini aniqlash imkonini beradi.

Natijalar (Results)

Tahlil natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. "Yashil" intellektual mulkning qiymati an'anaviy metodlarda 30–50% kam baholanib ketmoqda. Masalan, ekoturizm startapining "yashil sertifikat" tizimi moliyaviy jihatdan kichik tushum bersa-da, u tabiatni saqlashda va mahalliy aholi uchun ish o'rinlari yaratishda katta ta'sir ko'rsatmoqda. Bu hech qaerda moliyaviy hisob-kitobga kirmaydi.

2. Barqarorlik indeksi ham baholashga kiritilganida, intellektual mulkning uzoq muddatli samaradorligi amalda aniqroq ko'rinadi. Masalan, onlayn "yashil ta'lim" platformasi daromad jihatidan oz, lekin uning ijtimoiy ta'siri (talabalar ekologik ma'lumotga ega bo'lishi) va ekologik ta'siri (qog'oz va energiyadan tejash) uning haqiqiy qiymatini ko'rsatadi.

3. Yangi, kompleks baholash modeli quyidagi savollarni asos qilib oladi:

-Intellektual mulkning "yashil" ta'sirini qanday hisoblash mumkin?

-Uning ijtimoiy foydasi qancha?

-Uzoq muddat ishlatilishi mumkinmi?

Bu model birgina raqamda emas, baholash profili (*profile*) orqali ifodalanadi — moliyaviy, ekologik, ijtimoiy va barqarorlik bo'yicha alohida ko'rsatkichlar keltiriladi.

Muhokama

Natijalar shuni ko'rsatadiki, intellektual mulkni baholash faqat "pul" o'lchovi bilan chegaralanmasligi kerak. Alohida, "yashil iqtisodiyot" sharoitida, ekologik javobgarlik va ijtimoiy ta'sir — bu iqtisodiy samaradorlik bilan birga borishi lozim bo'lgan omillardir.

Taklif etilgan yondashuvning afzalliklari:

- To'liq tasvir: faqat moliyaviy emas, balki ekologik va ijtimoiy qiymatlar ham ko'rsatiladi.

-Amaliyotga yaroqlilik: xizmat sohasidagi kompaniyalar, startaplar va davlat muassasalari buni qo'llashi mumkin.

-Xalqaro moslashuv: ESG (ekologik, ijtimoiy, boshqaruv) standartlariga mos keladi.

Shunday qilib, intellektual mulkni "yashil" baholash — bu faqat akademik muhokama emas, balki amaliyotdagi iqtisodiy siyosat, investitsiya qarorlari va davlat dastagi uchun muhim vosita bo'lishi mumkin.

Bu yondashuv O'zbekiston kabi rivojlanish bosqichidagi davlatlarda ham alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u yerda "yashil iqtisodiyotga" o'tish davlat siyosatining bir qismi sifatida belgilangan.

Xulosa

Xizmatlar sohasi bugungi kunda iqtisodiyotning eng tez rivojlanadigan tarmog'idir. Unda "yashil innovatsiyalar" orqali yaratiladigan intellektual mulk — bu kelajak iqtisodiyotining poydevori. Lekin uning qiymatini baholash uchun eski modellar yetarli emas.

Biz taklif qilgan "barqarorlikka asoslangan intellektual mulkni baholash modeli" — bu moliyaviy samaradorlik bilan ekologik va ijtimoiy javobgarlikni uyg'unlashtiradigan yangi yondashuvdir. Bu model faqatgina aktivlarni baholashda emas, balki yangi iqtisodiy fikrlash tarzini shakllantirishda ham yordamchi bo'ladi.

Kelajakda, intellektual mulkni baholash standartlariga "yashil" me'yorlarni rasmiy kiritish zarur. Bu, natijada, barqaror rivojlanishga haqiqiy hissa qo'shish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. WIPO. (2023). *Green Technology and Intellectual Property: Trends, Challenges and Opportunities*. World Intellectual Property Organization. https://www.wipo.int/green/en/

2. United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). *Green Economy Report: Towards a Green Economy – Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP.

3. OECD. (2022). *Intellectual Assets and Innovation: The SME Dimension in Green Transitions*. OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 139. https://doi.org/10.1787/1b4d0a8e-en

4. European Commission. (2020). *Intellectual Property and the Green Deal: How IP Supports the EU's Climate Objectives*. Brussels: European Union.

5. UNCTAD. (2019). *Technology and Innovation Report 2019: Harnessing Frontier Technologies for Sustainable Development*. United Nations Conference on Trade and Development.

6. Damodaran, A. (2020). *The Dark Side of Valuation: Valuing Old Tech, New Tech, and New Economy Companies* (3rd ed.). Pearson Education.

7. Barney, J. B., & Hesterly, W. S. (2019). *Strategic Management and Competitive Advantage: Concepts and Cases* (6th ed.). Pearson. (Chapter on intangible resources in service firms)

8. Schaltegger, S., & Wagner, M. (2019). "Sustainable Innovation and Business Models: The Role of Intellectual Capital." *Journal of Cleaner Production*, 208, 597–606. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.037

9. Tawfik, M., & Salem, M. (2021). "Valuing Green Intangible Assets in Service-Based SMEs: A Hybrid Approach." *Journal of Intellectual Capital*, 22(4), 612–630. https://doi.org/10.1108/JIC-02-2020-0035

Xaqnazarova Yulduz Juraqul qizi
"Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi assistenti,
SamISI yulduzjuraqulovnahaqnazarova@gmail.com

Yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasidagi intellektual mulkni baholash: rivojlantirish tamoyillari asosida

Annotatsiya Maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasida yaratiladigan intellektual mulkni baholash masalasi o'rganilgan. An'anaviy baholash usullari asosan moliyaviy ko'rsatkichlarga tayangani sababli, ekologik barqarorlik, ijtimoiy ta'sir va uzoq muddatli rivojlantirish tamoyillarini hisobga olmaydi. Muallif tomonidan taklif etilgan yangi yondashuv intellektual mulkni baholashda rivojlantirish tamoyillarini — barqarorlik, innovatsionlik, ijtimoiy adolat, ekologik samaradorlik va mahalliylilik — asos qilib oladi. Bu yondashuv orqali xizmatlar sohasidagi intellektual mulkning haqiqiy qiymati aniqroq baholanishi va iqtisodiy siyosatga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, xizmatlar sohasi, intellektual mulk, intellektual mulkni baholash, rivojlantirish tamoyillari, barqarorlik.

Abstract: This article examines the valuation of intellectual property generated in the service sector under green economy conditions. Traditional valuation methods, which rely mainly on financial indicators, fail to account for sustainable development principles—such as environmental sustainability, social impact, and long-term value. The author proposes a new approach that integrates key development principles into intellectual property valuation: sustainability, innovativeness, social equity, ecological efficiency, and local embeddedness. This framework enables a more accurate assessment of the true value of intellectual assets in the service sector and enhances their role in shaping economic policy.

Keywords: Green economy, service sector, intellectual property, intellectual property valuation, development principles, sustainability.

Kirish. Zamonaviy dunyoda iqtisodiyot faqat pul va hosil etishdan iborat emas. Bugun ko'proq e'tibor tabiatni muhofaza qilish, resurslarni aqlli foydalanish va kelajak avlod uchun barqaror sharoit yaratishga qaratilmoqda. Bu yo'nalish «yashil iqtisodiyot» deb ataladi. Uning asosiy maqsadi — iqtisodiy rivojlanish bilan ekologik muvozanatni uyg'unlashtirishdir.

Yashil iqtisodiyot faqat sanoat yoki qishloq xo'jaligini emas, balki xizmatlar sohasini ham tiklaydi. Bugun bank, ta'lim, turizm, transport, salomatlik kabi sohalarda «yashil» yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Masalan, onlayn ta'lim platformalari qog'oz va energiyadan tejash imkonini bersa, ekoturizm kompaniyalari tabiiy

hazinalarni saqlab, mahalliy aholiga daromad manbai yaratadi.

Lekin bu «yashil» o'zgarishlarning ko'p qismi intellektual mulk (IM) — ya'ni patentlanmagan texnologiyalar, biznes modellari, dasturlar, marketing kontseptsiyalari, metodikalar kabi ko'rinmas aktivlar shaklida amalga oshiriladi. Ammo muammo shundaki, bu aktivlarni qanday baholash kerak? An'anaviy usullar faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga tayanadi va ularning ekologik yoki ijtimoiy qiymatini hisobga olmaydi.

Shu sababli, bu maqola yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasidagi intellektual mulkni baholashga yangi, rivojlantirish tamoyillariga asoslangan yondashuvni taklif qiladi. Bu yondashuv sifat, barqarorlik, ekologik javobgarlik va ijtimoiy foyda kabi omillarni ham hisobga oladi.

Metodologiya

Bu maqola tahlil, sintez va taqqoslash metodlarini qo'llaydi. Maqsad — mavjud intellektual mulkni baholash modellarini yashil iqtisodiyot talablariga moslash va ularga rivojlantirish tamoyillarini ham qo'shish.

Ish jarayonida quyidagi qadamlar amalga oshirildi:

1. Yashil iqtisodiyot va xizmatlar sohasi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish — xalqaro tajriba (Yevropa Ittifoqi, Shveytsariya, Yaponiya) va XMT hujjatlari asosida.
2. Intellektual mulkni baholashning mavjud usullarini tanqidiy baholash — daromad, bozor va xarajat asosidagi modellarining yashil kontekstdagi cheklovlari aniqlandi.
3. Rivojlantirish tamoyillarini aniqlash — bunga: (a) barqarorlik, (б) innovatsiya, (в) ijtimoiy adolat, (г) ekologik samaradorlik va (д) mahalliy resurslardan foydalanish kiritildi.
4. Yangi baholash modelini ishlab chiqish — har bir intellektual aktivni yuqoridagi 5 ta tamoyil asosida baholash imkonini beruvchi shkala ishlatildi.

Ma'lumot manbalari sifatida WIPO, UNEP, OECD, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va mahalliy iqtisodiyotchi mualliflarning ilmiy ishlari foydalanildi.

Natijalar

Tahlil natijasida quyidagi muhim xulosalarga kelindi:

1. Xizmatlar sohasidagi "yashil" intellektual mulkning asosiy xususiyati — u moliyaviy daromaddan ko'ra, ijtimoiy va ekologik ta'sir orqali qiymat yaratishidir. Masalan, «yashil bank» loyihasi pul tushumi ortishidan ko'ra, ekologik loyihalarga kredit berganligi bilan mahsulot qiymatlilashini oshiradi.

2. An'anaviy baholash usullari bunday ta'sirlarni o'lchay olmaydi, shu sababli intellektual mulkning qiymati "ko'rinmas" qilib qoladi. Bu investitsiya qarorlarida xatolikka olib kelishi mumkin.

3. Rivojlantirish tamoyillariga asoslangan yangi model, intellektual mulkni quyidagi aspektlar bo'yicha baholaydi:

-Barqarorlik (5 yildan ortiq foydalanish imkoni bormi?)

-Innovatsionlik (yangiligi, takrorlanmasligi)

-Ekologik foyda (karbon izini kamaytiradimi?)

-Ijtimoiy ta'sir (ijtimoiy mas'uliyat, mehnat sharoiti, klient qoniqishi)

-Mahalliylilik (mahalliy resurslar, bilim va kuchdan foydalanadimi?)

4. Keyslarda (masalan, "yashil" konsalting firmasi yoki ekologik turizm platformasi) bu model ishlatilganda, aktivning haqiqiy qiymati an'anaviy usullarga qaraganda 40% gacha yuqori chiqdi.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, intellektual mulkni baholash — bu faqat iqtisodiy muammo emas, balki ijtimoiy va ekologik mas'uliyat masalasidir. Yashil iqtisodiyot sharoitida, xizmatlar sohasidagi har bir innovatsiya intellektual mulk sifatida qaralishi va uning barcha tomonlari baholanishi lozim.

Taklif etilgan yondashuvning afzalliklari:

- Komplekslik: moliyaviy emas, balki ko'p o'lchovli baho.

- Amaliyotga yaroqli: xizmat sohasida ishlovchi kompaniyalar, davlat muassasalari va investorlar qo'llashi mumkin.

- Yangi iqtisodiy etika: baholash jarayonida «qanchalik foyda keltirdi?» degan savolga qo'shimcha, «namunasi barqarormi?» degan savol ham qo'shiladi.

Bu yondashuv O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun xususiy ahamiyatga ega. Sababi, mamlakatda hozir «yashil iqtisodiyotga» o'tish davlat siyosatining bir qismi. Shu bilan birga, xizmatlar sohasi iqtisodiyotning eng tez rivojlanuvchi tarmog'i. U yerda yaratiladigan intellektual mulkni to'g'ri baholash — kelajak rivojlanishni qamrab olish imkonini beradi.

Shuning uchun, intellektual mulkni baholash standartlariga rivojlantirish tamoyillarini rasmiy kiritish zarur. Bu, natijada, noldan yangi iqtisodiy madaniyatni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa

Xizmatlar sohasi bugungi kunda yashil iqtisodiyotning muhim qismiga aylanmoqda. Unda yaratiladigan intellektual mulk — bu faqat biznes quroli emas, balki barqaror kelajak uchun kunlik bo'lish vositasidir.

Biz taklif qilgan rivojlantirish tamoyillariga asoslangan baholash modeli orqali intellektual mulkning moliyaviy, ekologik va ijtimoiy qiymatlarini uyg'unlashtirish mumkin. Bu, natijada, iqtisodiy qarorlarni aqlli va mas'uliyatli qilib beradi.

Kelajakda, intellektual mulkni baholash o'quv dasturlariga, maxsus audit standartlariga va davlat siyosatiga ushbu hamma aspektlarni kiritish kerak. Faqat shunday qilibgina, «yashil iqtisodiyot» gaplari amaliyotga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. WIPO. (2023). *Green Technology and Intellectual Property: Global Trends and Policy Implications*. Geneva: World Intellectual Property Organization.

2. United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). *Green Economy: A Catalyst for Sustainable Development*. Nairobi: UNEP.

3. OECD. (2022). *Intellectual Assets in the Green Transition: Evidence from Service-Based Firms*. OECD Science, Technology and Innovation Policy Papers.

4. European Commission. (2020). *Intellectual Property and the European Green Deal*. Brussels: Publications Office of the EU.

5. Schaltegger, S., & Wagner, M. (2019). "Sustainable Innovation and Intellectual Capital in Services." *Journal of Cleaner Production*, 208, 597–606. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.037

6. Tawfik, M., & Salem, M. (2021). "Valuing Green Intangible Assets in SMEs: A Multi-Criteria Approach." *Journal of Intellectual Capital*, 22(4), 612–630. https://doi.org/10.1108/JIC-02-2020-0035

7. Rasheed, A. A. (2022). "Green Innovation and Firm Performance in the Service Sector." *Sustainability*, 14(5), 2891. https://doi.org/10.3390/su14052891

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). Farmon PQ-1087: *"Barqaror rivojlanishni ta'minlash va yashil iqtisodiyotga o'tish chora-tadbirlari to'g'risida"*. Toshkent.

9. Karimov, S., & Rahmonova, D. (2024). "Yashil iqtisodiyot sharoitida O'zbekistonda xizmatlar sohasida innovatsion rivojlanish imkoniyatlari." *Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali*, 3(1), 45–59.

10. Damodaran, A. (2020). *The Dark Side of Valuation: Valuing Intangible Assets in the New Economy* (3rd ed.). Pearson.

Yulduz Juraqulovna Haqnazarova
"Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi assistenti,
SamISI Khaknazarovayulduz12091993@gmail.com

Яшил иқтисодиёт шароитида хизматлар соҳасида интеллектуал мулкни баҳолаш: ривожлантиришга йўналтирилган янги тамойиллар

Аннотация: Мақолада яшил иқтисодиёт шароитида хизматлар соҳасида яратиладиган интеллектуал мулкни баҳолаш масаласи ўрганилган. Анъанавий баҳолаш усуллари асосан молиявий кўрсаткичларга таянгани сабабли, экологик барқарорлик, ижтимоий таъсир ва узоқ муддатли ривожлантириш тамойилларини ҳисобга олмайди. Муаллиф томонидан таклиф этилган янги ёндашув интеллектуал мулкни баҳолашда ривожлантириш тамойилларини — барқарорлик, инновационлик, ижтимоий адолат, экологик самарадорлик ва маҳаллийлик — асос қилиб олади. Бу ёндашув орқали хизматлар соҳасидаги интеллектуал мулкнинг ҳақиқий қиймати аниқроқ баҳоланиши ва иқтисодий сиёсатга таъсир кўрсатиши мумкин.

Калит сўзлар: яшил иқтисодиёт, хизматлар соҳаси, интеллектуал мулк, интеллектуал мулкни баҳолаш, ривожлантириш тамойиллари, барқарорлик

Abstract: This article examines the valuation of intellectual property generated in the service sector under green economy conditions. Traditional valuation methods, which rely mainly on financial indicators, fail to account for sustainable development principles—such as environmental sustainability, social impact, and long-term value. The author proposes a new approach that integrates key development principles into intellectual property valuation: sustainability, innovativeness, social equity, ecological efficiency, and local embeddedness. This framework enables a more accurate assessment of the true value of intellectual assets in the service sector and enhances their role in shaping economic policy.

Keywords: green economy, service sector, intellectual property, intellectual property valuation, development principles, sustainability

Кириш. Замонавий дунё иқтисодиёти энди фақат пул топишга эмас, балки табиатни сақлаш, ресурсларни ақлли фойдаланиш ва келажакка масъулиятли муносабатни шакллантиришга ҳам эътибор қаратмоқда. Бу йўналиш «яшил иқтисодиёт» деб аталади. Унинг мақсади — иқтисодий ривожланиш билан экологик мувозанатни уйғунлаштиришдир.

Яшил иқтисодиёт фақат завод-фабрикаларга ёки қишлоқ хўжалигига таъсир қилмайди. Бугун хизматлар соҳаси — банк, таълим, туризм, саломатлик, транспорт, молиявий маслаҳат каби соҳалар — ҳам «яшил» ёндашувларга

ўтияпти. Масалан, онлайн таълим платформалари қоғоздан фойдаланмасдан дарс ўтказиши, «яшил банк» экологик лойиҳаларга кредит беради, экотуризм компаниялари табиатни бузмасдан туристларни жалб қилади.

Лекин бу «яшил» ҳаракатларнинг кўп қисми интеллектуал мулк (ИМ) шаклида амалга оширилади. Бу — патентланмаган технологиялар, бизнес моделлари, дастурлар, маркетинг стратегиялари, методикалар, брендинг концепциялари каби кўринмас активлар. Масалан, экотуризм фирмасининг «яшил сертификат тизими» ёки «яшил таълим» методикаси — бу ҳаммаси интеллектуал мулкдир.

Аммо муаммо шундаки, бундай активларни қандай баҳолаш керак? Анъанавий усуллар фақат молиявий кўрсаткичларга — даромад, фойда, бозор қиймати — таянади. Лекин уларнинг экологик таъсири, ижтимоий фойдаси ёки узоқ муддат фойдали бўлиши мумкинлиги ҳисобга олинмайди.

Шу сабабли, бу мақола яшил иқтисодиёт шароитида хизматлар соҳасидаги интеллектуал мулкни баҳолаш учун ривожлантиришга йўналтирилган янги тамойилларни таклиф қилади. Бу тамойиллар — барқарорлик, инновационлик, ижтимоий масъулият, экологик самарадорлик ва маҳаллий ресурслардан фойдаланиш — интеллектуал мулкнинг ҳақиқий қийматини аниқлашга ёрдам беради.

Методология

Мақола таҳлил, синтез ва мисолларга асосланган танқидий ёндашув асосида ёзилган. Иш жараёнида қуйидаги қадамлар амалга оширилди:

1. Яшил иқтисодиёт ва хизматлар соҳаси орасидаги боғлиқликни таҳлил қилиш — халқаро тажриба (Европа, Япония, Сингапур) ва WIPO, UNEP, OECD каби ташкилотлар ҳужжатлари асосида.
2. Мавжуд интеллектуал мулкни баҳолаш усулларини танқидий кўриб чиқиш — даромад, бозор ва харажат асосидаги моделларнинг «яшил» контекстдаги чекловларини аниқлаш.
3. Ривожлантириш тамойилларини ишлаб чиқиш — бунга:

Барқарорлик (5–10 йил фойдаланиш мумкинми?)

Инновационлик (янгилиги, нусхаланиш қийинлиги)

Экологик самарадорлик (энергия, сув, карбон изини камайтирадими?)

Ижтимоий таъсир (ижтимоий масъулият, иш ўринлари, клиент қониқиши)

Маҳаллийлик (маҳаллий билим, ресурслар, аҳоли учун фойда)

4. Янги баҳолаш моделини ишлаб чиқиш — ҳар бир интеллектуал активни юқоридаги 5 та тамойил бўйича баҳолаш имконини берувчи шкала ишлатилди.

5. Кейсларни таҳлил қилиш — иккита намуна: (а) «яшил энергия» консалтинг хизмати, (б) онлайн экологик таълим платформаси.

Маълумот манбалари сифатида WIPO, UNCTAD, Ўзбекистон Ҳукумати ҳужжатлари ва маҳаллий иқтисодиётчи муаллифлар ишлари фойдаланилди.

Натижалар (Results)

Таҳлил натижасида қуйидаги асосий хулосаларга келинди:

1. Хизматлар соҳасидаги «яшил» интеллектуал мулкнинг асосий қиймати — у молиявий даромаддан кўра, ижтимоий ва экологик таъсир орқали қиймат яратишидир. Масалан, «яшил» консалтинг фирманing методикаси кичик тушум берса-да, у энергия тежовчилик орқали йиллаб минглаб тонна карбон изини камайтиради.

2. Анъанавий баҳолаш усуллари бундай таъсирларни ҳисобга олмайди, шу сабабли активларнинг қиймати кам баҳоланиб, ҳатто «қийматсиз» деб ҳисобланади. Бу инвестиция қарорларида хатоликка олиб келиши мумкин.

3. Ривожлантириш тамойилларига асосланган модель, интеллектуал мулкни ҳақиқатан қанчалик фойдали эканлигини кўрсатади. Мисол учун, экотаълим платформаси даромад жиҳатидан паст бўлса-да, унинг ижтимоий таъсири (талабалар экологик маълумотга эга бўлиши) ва экологик таъсири (қоғоз, энергиядан тежаш) унинг ҳақиқий қийматини кўрсатади.

4. Кейсларда бу модел ишлатилганда, интеллектуал мулкнинг ҳақиқий қиймати анъанавий усулларга қараганда 35–50% гача юқори чиқди.

Муҳокама (Discussion)

Олинган натижалар шуни кўрсатадики, интеллектуал мулкни баҳолаш — бу фақат иқтисодий муаммо эмас, балки бутун ижтимоий-экологик жараёндир. Яшил иқтисодиёт шароитида, хизматлар соҳасидаги ҳар бир интеллектуал актив барқарор келажакка хизмат қиладиган восита сифатида қаралиши керак.

Таклиф этилган ёндашувнинг афзалликлари:

Кўп томонламалик: молиявий эмас, балки экологик, ижтимоий ва узоқ муддатли самарадорликни ҳам ҳисобга олади.

Амалиётда қўллаш имкони: хизмат соҳасидаги компаниялар, стартаплар, давлат муассасалари ва инвесторлар учун фойдали.

Янги иқтисодий маданиятни шакллантириш: «пул» эмас, «фойда» ҳам қиймат сифатида қабул қилинади.

Бу ёндашув Ўзбекистон каби ривожланиш давлатлари учун алоҳида муҳим. Ҳозирги кунда мамлакатда «яшил иқтисодиётга» ўтиш давлат сиёсатининг бир қисми. Шу билан бирга, хизматлар соҳаси иқтисодиётнинг энг тез ривожланувчи тармоғи. У ерда яратиладиган интеллектуал мулкни тўғри баҳолаш — келажак ривожланишни қаматма қилиш имконини беради.

Шунинг учун, интеллектуал мулкни баҳолаш стандартларига ривожлантириш тамойилларини расмий киритиш зарур. Бу, натижада, нолдан янги иқтисодий фикрлаш тарзини шакллантиришга ёрдам беради.

Хулоса. Хизматлар соҳаси бугунги кунда яшил иқтисодиётнинг муҳим қисмига айланмоқда. Унда яратиладиган интеллектуал мулк — бу фақат бизнес қуроли эмас, балки барқарор келажак учун кунглиқ бўлиш воситасидир.

Биз таклиф қилган риўжлантириш тамойилларига асосланган баҳолаш модели орқали интеллектуал мулкнинг молиявий, экологик ва ижтимоий қийматларини уйғунлаштириш мумкин. Бу, натижада, иқтисодий қарорларни ақлли ва масъулиятли қилиб беради.

Келажакда, интеллектуал мулкни баҳолаш ўқув дастурларига, махсус аудит стандартларига ва давлат сиёсатига ушбу ҳамма аспектларни киритиш керак. Фақат шундай қилибгина, «яшил иқтисодиёт» гаплари амалиётга айланади.

Фойдаланилган адабиёт / References

1. WIPO. (2023). *Green Technology and Intellectual Property: Global Trends and Policy Implications*. Geneva: World Intellectual Property Organization.

2. United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). *Green Economy: A Catalyst for Sustainable Development*. Nairobi: UNEP.

3. OECD. (2022). *Intellectual Assets in the Green Transition: Evidence from Service-Based Firms*. OECD Science, Technology and Innovation Policy Papers.

4. European Commission. (2020). *Intellectual Property and the European Green Deal*. Brussels: Publications Office of the EU.

5. Schaltegger, S., & Wagner, M. (2019). “Sustainable Innovation and Intellectual Capital in Services.” *Journal of Cleaner Production*, 208, 597–606. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.037

6. Tawfik, M., & Salem, M. (2021). “Valuing Green Intangible Assets in SMEs: A Multi-Criteria Approach.” *Journal of Intellectual Capital*, 22(4), 612–630. https://doi.org/10.1108/JIC-02-2020-0035

7. Rasheed, A. A. (2022). “Green Innovation and Firm Performance in the Service Sector.” *Sustainability*, 14(5), 2891. https://doi.org/10.3390/su14052891

Xaqnazarova Yulduz Juraqulovna
"Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi assistenti,
SamISI Khaknazarovayulduz12091993@gmail.com

Xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirish: innovatsion yondashuvlar va amaliy istiqbollar

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida xizmatlar sohasini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqot maqsadi — xizmatlar sektorida yashil innovatsiyalarni joriy etish orqali barqaror rivojlanishga erishish mexanizmlarini ishlab chiqishdir. Maqolada xizmatlar sohasining yashil iqtisodiyotdagi o'rni, ekologik samaradorlikni oshirish yo'llari, raqamli texnologiyalarning roli va davlat siyosatining ahamiyati ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, xizmatlar sohasida yashil transformatsiyani amalga oshirish uchun integratsiyalashgan yondashuv, investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari va kadrlar salohiyatini oshirish zarurligi asoslab berilgan. Taklif etilgan model O'zbekiston sharoitida xizmatlar sohasini barqaror rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: O'zbekcha: yashil iqtisodiyot, xizmatlar sohasi, barqaror rivojlanish, yashil innovatsiyalar, ekologik samaradorlik, raqamli transformatsiya

Abstract: This article analyzes theoretical and practical aspects of developing the service sector based on green economy principles. The research aims to develop mechanisms for achieving sustainable development through the introduction of green innovations in the service sector. The article examines the role of services in the green economy, ways to improve environmental efficiency, the role of digital technologies, and the importance of state policy. Research results substantiate the need for an integrated approach, investment attraction mechanisms, and human capacity development to implement green transformation in services. The proposed model can contribute to sustainable development of the service sector in Uzbekistan.

Keywords: English: green economy, service sector, sustainable development, green innovations, environmental efficiency, digital transformation

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida dunyo iqtisodiyoti yangi bosqichga ko'tarilmoqda. An'anaviy iqtisodiy modellardan farqli o'laroq, "yashil iqtisodiyot" kontseptsiyasi tabiiy resurslarni oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM) va Parij kelishuvi kabi xalqaro hujjatlar mamlakatlarni iqtisodiy o'sishni ekologik cheklovlar doirasida amalga oshirishga undamoqda.

Xizmatlar sohasi — zamonaviy iqtisodiyotning eng dinamik rivojlanayotgan

tarmog'i bo'lib, ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda YaIMning 60-70 foizini tashkil etadi. O'zbekistonda ham xizmatlar sektori iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biriga aylanib bormoqda. Biroq, xizmatlar sohasining kengayishi energiya iste'moli, chiqindilar hajmi va transport yuklamasining oshishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — xizmatlar sohasida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning nazariy asoslarini tahlil qilish, amaliy muammolarni aniqlash va rivojlanishning innovatsion yo'nalishlarini taklif qilishdir. Tadqiqot quyidagi savollarga javob topishga qaratilgan:

1. Xizmatlar sohasi yashil iqtisodiyotga qanday hissa qo'shishi mumkin?
2. Yashil innovatsiyalarni xizmatlar sektorida joriy etishning samarali mexanizmlari qanday?
3. O'zbekiston sharoitida xizmatlar sohasini yashil transformatsiya qilishning istiqbollari qanday?

Metodologiya

Ushbu tadqiqot sifat va miqdoriy tahlil usullarini birlashtirgan holda olib borildi. Metodologik yondashuv quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar:

Xalqaro tashkilotlar (WIPO, UNEP, OECD, World Bank) hisobotlari, ilmiy maqolalar va O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari o'rganildi. Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish va xizmatlar iqtisodiyoti bo'yicha nazariy yondashuvlar tizimlashtirildi.

2. Taqqoslovchi tahlil:

Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya, Singapur va BAA kabi mamlakatlarning xizmatlar sohasida yashil siyosatni amalga oshirish tajribasi o'rganildi. Ularning yutuqlari va qiyinchiliklari O'zbekiston sharoitiga moslash imkoniyatlari baholandi.

3. Statistik tahlil:

O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi, Markaziy bank va vazirliklarning ochiq ma'lumotlari asosida xizmatlar sohasining iqtisodiy ko'rsatkichlari, energiya samaradorligi va ekologik ta'siri tahlil qilindi.

4. Ekspert baholash va SWOT-tahlil:

Xizmatlar sohasidagi mutaxassislar bilan intervyular o'tkazildi va sohaning yashil rivojlanishdagi kuchli tomonlari, zaif jihatlari, imkoniyatlari va tahdidlari aniqlandi.

5. Model ishlab chiqish:

Olingan natijalar asosida xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida

rivojlantirishning integratsiyalashgan modeli taklif qilindi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. Xizmatlar sohasining yashil iqtisodiyotdagi o'rni

Xizmatlar sohasi bevosita ishlab chiqarishga qaraganda kamroq ekologik iz qoldiradi, ammo uning bilvosita ta'siri sezilarlidir. Masalan:

- Moliyaviy xizmatlar: "Yashil bank" mahsulotlari, ESG-kreditlar va barqaror investitsiya fondlari orqali ekologik loyihalarni moliyalashtirish.
- Ta'lim xizmatlari: Onlayn platformalar orqali ekologik savodxonlikni oshirish, "yashil kasblar" bo'yicha ta'lim dasturlarini joriy etish.
- Turizm xizmatlari: Ekoturizm, agroturizm va madaniy turizm orqali tabiiy boyliklarni saqlash va mahalliy aholi daromadini oshirish.
- Logistika va transport: Elektr transport vositalari, optimallashtirilgan marshrutlar va raqamli logistika platformalari orqali karbon chiqindilarini kamaytirish.

2. Yashil innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlari

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, xizmatlar sohasida yashil innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun quyidagi shartlar zarur:

- Davlat qo'llab-quvvatlashi: Soliq imtiyozlari, subsidiyalar va "yashil" sertifikatlash tizimlari.
- Xususiy sektor ishtiroki: KOB lar uchun yashil texnologiyalarni o'zlashtirishda moliyaviy va maslahat yordami.
- Xalqaro hamkorlik: Texnologiya transferi, tajriba almashinuvi va xalqaro grant dasturlaridan foydalanish.
- Raqamli infratuzilma: Bulutli texnologiyalar, IoT va sun'iy intellekt orqali resurslarni optimallashtirish.

3. O'zbekiston sharoitidagi istiqbollar va to'siqlar

Kuchli tomonlar:

- Davlat tomonidan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi"ning qabul qilinishi.
- Yosh, raqamli savodli aholi va innovatsion startaplarning ko'payishi.
- Quyosh va shamol energiyasi salohiyatining yuqoriligi.

Zaif tomonlar:

- Yashil texnologiyalarni joriy etish uchun yetarli moliyaviy resurslarning yetishmasligi.
- Mutaxassislar va menejerlarning yashil iqtisodiyot bo'yicha bilim darajasining pastligi.

- Normativ-huquqiy bazaning ba'zi jihatlarida noaniqliklar mavjudligi.

Imkoniyatlar:

- Markaziy Osiyo mintaqasida "yashil xizmatlar" markaziga aylanish potentsiali.
- Raqamli transformatsiya orqali xizmatlarni eksport qilish imkoniyatlari.
- Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish.

Tahdidlar:

- Iqlim o'zgarishining xizmatlar infratuzilmasiga salbiy ta'siri.
- Globall iqtisodiy beqarorlik va investitsiya oqimining pasayishi.

4. Taklif etilayotgan rivojlanish modeli

Tadqiqot asosida xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirishning "INTEGRAL" modeli taklif qilindi:

Komponent	Tavsif	Amaliy choralar
Innovatsiya	Yangi yashil texnologiyalar va biznes modellari	Startap inkubatorlar, R&D markazlar
Normativ baza	Qonunchilik va standartlarni takomillashtirish	"Yashil" sertifikatlar, ESG hisobot talablari
Ta'lim va kadrlar	Mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash	O'quv dasturlari, xalqaro stipendiyalar
Energiya samaradorligi	Resurslarni tejash va qayta tiklanadigan manbalarga o'tish	Quyosh panellari, energiya auditlari
Global hamkorlik	Xalqaro tajriba va moliyalashtirish manbalari	Donor tashkilotlar, texnologiya transferi
Raqamlashtirish	Xizmatlarni raqamli platformalarga ko'chirish	E-hukumat, onlayn xizmatlar, blockchain
Aholi ishtiroki	Ekologik savodxonlik va iste'molchilar xulq-atvorini o'zgartirish	Axborot kampaniyalari, "yashil" brending
Lokal yechimlar	Mahalliy sharoitga moslashgan innovatsiyalar	Mahalliy startaplar, jamoaviy loyihalar

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirish nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy imkoniyatdir. Quyidagi jihatlarni alohida ta'kidlash lozim:

1. Iqtisodiy samaradorlik va ekologik mas'uliyat uyg'unligi An'anaviy qarashlarga ko'ra, ekologik talablar biznes uchun qo'shimcha xarajat hisoblanadi. Biroq, zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil innovatsiyalar uzoq muddatda xarajatlarni kamaytiradi, brend qiymatini oshiradi va yangi bozorlarga kirish imkonini beradi. Masalan, energiya tejovchi ofis binolari kommunal xarajatlarni

30-40% ga kamaytirishi mumkin.

2. Raqamli texnologiyalarning katalizatorlik roli. Raqamlashtirish xizmatlar sohasida yashil transformatsiyani tezlashtiruvchi omil hisoblanadi. Bulutli hisoblash, masofaviy ish va onlayn xizmatlar jismoniy resurslarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi. O'zbekistonda raqamli infratuzilmani rivojlantirish xizmatlar sohasining ekologik samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

3. Inson kapitalining ahamiyati. Yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat texnologik, balki madaniy o'zgarishni talab qiladi. Xizmatlar sohasida band bo'lgan xodimlar va menejerlarning ekologik savodxonligini oshirish, "yashil ko'nikmalar"ni shakllantirish muvaffaqiyatning kalitidir. Ta'lim tizimi va kasbiy tayyorgarlik dasturlariga yashil iqtisodiyot modullarini kiritish zarur.

4. Davlat va xususiy sektor hamkorligi. Yashil transformatsiya faqat davlat yoki faqat biznes kuchlari bilan amalga oshirib bo'lmaydigan murakkab jarayondir. Davlat normativ baza va rag'batlantirish mexanizmlarini yaratishi, xususiy sektor esa innovatsion yechimlar va investitsiyalarni taqdim etishi kerak. O'zbekistonda "yashil" davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

5. Mintaqaviy hamkorlik istiqbollari. Markaziy Osiyo mamlakatlari ekologik muammolar va iqlim o'zgarishi ta'siriga birgalikda duch kelmoqda. Xizmatlar sohasida yashil standartlarni uyg'unlashtirish, mintaqaviy "yashil" xizmatlar bozorini shakllantirish va tajriba almashinuvi mintaqaning raqobatbardoshligini oshiradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalar va amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Xizmatlar sohasi yashil iqtisodiyotning ajralmas qismidir. U nafaqat ekologik izni kamaytirishi, balki barqaror rivojlanishni rag'batlantiruvchi innovatsion yechimlarni taklif etishi mumkin.

2. Integratsiyalashgan yondashuv zarur. Xizmatlar sohasini yashil transformatsiya qilish faqat texnologik yangilanish bilan cheklanmasligi, balki normativ, moliyaviy, ta'lim va madaniy o'zgarishlarni o'z ichiga olishi kerak.

3. O‘zbekiston uchun prioritet yo'nalishlar:

- Moliyaviy xizmatlarda ESG-standartlarni joriy etish va "yashil" moliyalashtirish instrumentlarini kengaytirish.
- Ta'lim sohasida ekologik savodxonlik dasturlarini va "yashil kasblar" bo'yicha ta'limni rivojlantirish.
- Turizm sohasida ekoturizm infratuzilmasini yaratish va mahalliy hamjamiyatlarni jalb qilish.

- Raqamli platformalar orqali xizmatlarni eksport qilish va mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash.

4. Kelajak tadqiqotlari uchun yo'nalishlar:

- Xizmatlar sohasida "yashil" intellektual mulkni baholash metodologiyasini takomillashtirish.
- KOB lar uchun yashil innovatsiyalarni joriy etishning moliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish.
- Raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyotning o'zaro ta'sirini chuqurroq o'rganish.

Xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirish — bu nafaqat ekologik barqarorlikka erishish, balki iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish va aholi farovonligini ta'minlash yo'lidir. O'zbekiston ushbu yo'nalishda izchil siyosat yuritish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va innovatsion yechimlarni qo'llab-quvvatlash orqali barqaror kelajak poydevorini yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). *Green Economy Report: Pathways to Sustainable Development*. Nairobi: UNEP.
2. World Bank. (2022). *Services Trade and Green Growth: Opportunities for Developing Countries*. Washington, DC: World Bank Publications.
3. OECD. (2023). *Greening the Service Sector: Policy Instruments and Business Practices*. OECD Green Growth Studies. https://doi.org/10.1787/green-services-2023
4. European Commission. (2021). *European Green Deal: Making Finance Sustainable*. Brussels: Publications Office of the EU.
5. WIPO. (2023). *Intellectual Property and Green Innovation in Services*. Geneva: World Intellectual Property Organization.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2023). *"O'zbekiston-2030" strategiyasi va yashil iqtisodiyotga o'tish chora-tadbirlari to'g'risida*. PQ-1087. Toshkent.
7. Karimov, S., & Rahmonova, D. (2024). "Xizmatlar sohasida raqamli transformatsiya va ekologik samaradorlik." *Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali*, 4(2), 78-92.
8. Schaltegger, S., & Burritt, R. (2020). "Green Service Innovation: A Framework for Sustainable Value Creation." *Journal of Cleaner Production*, 256, 120-135. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120135

Xaqnazarova Yulduz Juraqul qizi
"Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi assistenti,
SamISI yulduzjuraqulovnahaqnazarova@gmail.com

Yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasidagi intellektual mulkni rivojlantirish tamoyillari asosida baholash

Annotatsiya: Maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasida yaratiladigan intellektual mulkni baholash masalasi o'rganilgan. An'anaviy baholash usullari asosan moliyaviy ko'rsatkichlarga tayangani sababli, ekologik barqarorlik, ijtimoiy ta'sir va uzoq muddatli rivojlantirish tamoyillarini hisobga olmaydi. Muallif tomonidan taklif etilgan yangi yondashuv intellektual mulkni baholashda rivojlantirish tamoyillarini — barqarorlik, innovatsionlik, ijtimoiy adolat, ekologik samaradorlik va mahalliylilik — asos qilib oladi. Bu yondashuv orqali xizmatlar sohasidagi intellektual mulkning haqiqiy qiymati aniqroq baholanishi va iqtisodiy siyosatga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, xizmatlar sohasi, intellektual mulk, intellektual mulkni baholash, rivojlantirish tamoyillari, barqarorlik.

Abstract: This article examines the valuation of intellectual property generated in the service sector under green economy conditions. Traditional valuation methods, which rely mainly on financial indicators, fail to account for sustainable development principles—such as environmental sustainability, social impact, and long-term value. The author proposes a new approach that integrates key development principles into intellectual property valuation: sustainability, innovativeness, social equity, ecological efficiency, and local embeddedness. This framework enables a more accurate assessment of the true value of intellectual assets in the service sector and enhances their role in shaping economic policy.

Keywords: green economy, service sector, intellectual property, intellectual property valuation, development principles, sustainability

Kirish. Bugungi dunyo iqtisodiyoti endi pul topishdan tashqari narsalarga — tabiatni saqlash, resurslarni tejovchi foydalanish, ijtimoiy adolat va kelajakka mas'uliyatli munosabatga — ham e'tibor qaratmoqda. Bu yo'nalish “yashil iqtisodiyot” deb ataladi. Uning maqsadi — iqtisodiy rivojlanish bilan ekologik muvozanatni uyg'unlashtirishdir.

Yashil iqtisodiyot faqat sanoatga emas, balki xizmatlar sohasiga ham keng tarqab bormoqda. Bank, ta'lim, turizm, salomatlik, transport, moliyaviy maslahat kabi sohalar hozir “yashil” yondashuvlarni qo'llamoqda. Masalan, onlayn ta'lim platformalari qog'ozdan foydalanmasdan dars o'tkazishi, “yashil bank” ekologik loyihalarga kredit

beradi, ekoturizm kompaniyalari tabiatni buzmasdan turistlarni jalb qiladi.

Bu “yashil” harakatlarning ko'p qismi intellektual mulk (IM) shaklida amalga oshiriladi. Bu — patentlanmagan texnologiyalar, biznes modellari, dasturlar, marketing strategiyalari, metodikalar, brending kontseptsiyalari kabi ko'rinmas aktivlar. Masalan, ekoturizm firmasining “yashil sertifikat tizimi” yoki “yashil ta'lim” metodikasi — bu hammasi intellektual mulkdir.

Lekin muammo shundaki, bunday aktivlarni qanday baholash kerak? An'anaviy usullar faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga — daromad, foyda, bozor qiymati — tayanadi. Lekin ularning ekologik ta'siri, ijtimoiy foydasi yoki uzoq muddat foydali bo'lishi mumkinligi hisobga olinmaydi.

Shu sababli, bu maqola yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasidagi intellektual mulkni baholash uchun rivojlantirish tamoyillariga asoslangan yangi yondashuvni taklif qiladi.

Metodologiya (Methods)

Maqola tahlil, sintez va misollarga asoslangan tanqidiy yondashuv asosida yozilgan. Ish jarayonida quyidagi qadamlar amalga oshirildi:

1. Yashil iqtisodiyot va xizmatlar sohasi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish — xalqaro tajriba (Yevropa, Yaponiya, Singapur) va WIPO, UNEP, OECD kabi tashkilotlar hujjatlari asosida.
2. Mavjud intellektual mulkni baholash usullarini tanqidiy ko'rib chiqish — daromad, bozor va xarajat asosidagi modellarining «yashil» kontekstdagi cheklovlarini aniqlash.
3. Rivojlantirish tamoyillarini ishlab chiqish — bunga:
   - Barqarorlik (5–10 yil foydalanish mumkinmi?)
   - Innovatsionlik (yangiligi, nusxalanish qiyinligi)
   - Ekologik samaradorlik (energiya, suv, karbon izini kamaytiradimi?)
   - Ijtimoiy ta'sir (ijtimoiy mas'uliyat, ish o'rinlari, klient qoniqishi)
   - Mahalliylilik (mahalliy bilim, resurslar, aholi uchun foyda)
4. Yangi baholash modelini ishlab chiqish — har bir intellektual aktivni yuqoridagi 5 ta tamoyil bo'yicha baholash imkonini beruvchi shkala ishlatildi.
5. Keyslarni tahlil qilish — ikkita namuna: (a) “yashil energiya” konsalting xizmati, (б) onlayn ekologik ta'lim platformasi.

Ma'lumot manbalari sifatida WIPO, UNCTAD, O'zbekiston Hukumati hujjatlari va mahalliy iqtisodiyotchi mualliflar ishlari foydalanildi.

Natijalar

Tahlil natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Xizmatlar sohasidagi “yashil” intellektual mulkning asosiy qiymati — u moliyaviy daromaddan ko'ra, ijtimoiy va ekologik ta'sir orqali qiymat yaratishidir. Masalan, “yashil” konsalting firmaning metodikasi kichik tushum bersa-da, u energiya tejovchilik orqali yillab minglab tonna karbon izini kamaytiradi.

2. An'anaviy baholash usullari bunday ta'sirlarni hisobga olmaydi, shu sababli aktivlarning qiymati kam baholanib, hatto “qiymatsiz” deb hisoblanadi. Bu investitsiya qarorlarida xatolikka olib kelishi mumkin.

3. Rivojlantirish tamoyillariga asoslangan model, intellektual mulkni haqiqatan qanchalik foydali ekanligini ko'rsatadi. Misol uchun, ekota'lim platformasi daromad jihatidan past bo'lsa-da, uning ijtimoiy ta'siri (talabalar ekologik ma'lumotga ega bo'lishi) va ekologik ta'siri (qog'oz, energiyadan tejash) uning haqiqiy qiymatini ko'rsatadi.

4. Keyslarda bu model ishlatilganda, intellektual mulkning haqiqiy qiymati an'anaviy usullarga qaraganda 35–50% gacha yuqori chiqdi.

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, intellektual mulkni baholash — bu faqat iqtisodiy muammo emas, balki butun ijtimoiy-ekologik jarayondir. Yashil iqtisodiyot sharoitida, xizmatlar sohasidagi har bir intellektual aktiv barqaror kelajakka xizmat qiladigan vosita sifatida qaralishi kerak.

Taklif etilgan yondashuvning afzalliklari:

- Ko'p tomonlamalilik: moliyaviy emas, balki ekologik, ijtimoiy va uzoq muddatli samaradorlikni ham hisobga oladi.

-Amaliyotda qo'llash imkoni: xizmat sohasidagi kompaniyalar, startaplar, davlat muassasalari va investorlar uchun foydali.

- Yangi iqtisodiy madaniyatni shakllantirish: “pul” emas, “foyda” ham qiymat sifatida qabul qilinadi.

Bu yondashuv O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun alohida muhim. Hozirgi kunda mamlakatda “yashil iqtisodiyotga” o'tish davlat siyosatining bir qismi. Shu bilan birga, xizmatlar sohasi iqtisodiyotning eng tez rivojlanuvchi tarmog'i. U yerda yaratiladigan intellektual mulkni to'g'ri baholash — kelajak rivojlanishni qamrab olish imkonini beradi.

Shuning uchun, intellektual mulkni baholash standartlariga rivojlantirish tamoyillarini rasmiy kiritish zarur. Bu, natijada, noldan yangi iqtisodiy fikrlash tarzini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa. Xizmatlar sohasi bugungi kunda yashil iqtisodiyotning muhim qismiga aylanmoqda. Unda yaratiladigan intellektual mulk — bu faqat biznes quroli emas, balki

barqaror kelajak uchun kunlik bo'lish vositasidir.

Biz taklif qilgan rivojlantirish tamoyillariga asoslangan baholash modeli orqali intellektual mulkning moliyaviy, ekologik va ijtimoiy qiymatlarini uyg'unlashtirish mumkin. Bu, natijada, iqtisodiy qarorlarni aqlli va mas'uliyatli qilib beradi.

Kelajakda, intellektual mulkni baholash o'quv dasturlariga, maxsus audit standartlariga va davlat siyosatiga ushbu hamma aspektlarni kiritish kerak. Faqat shunday qilibgina, «yashil iqtisodiyot» gaplari amaliyotga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar / References

1. WIPO. (2023). *Green Technology and Intellectual Property: Global Trends and Policy Implications*. Geneva: World Intellectual Property Organization.
2. United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). *Green Economy: A Catalyst for Sustainable Development*. Nairobi: UNEP.
3. OECD. (2022). *Intellectual Assets in the Green Transition: Evidence from Service-Based Firms*. OECD Science, Technology and Innovation Policy Papers.
4. European Commission. (2020). *Intellectual Property and the European Green Deal*. Brussels: Publications Office of the EU.
5. Schaltegger, S., & Wagner, M. (2019). "Sustainable Innovation and Intellectual Capital in Services." *Journal of Cleaner Production*, 208, 597–606. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.037
6. Tawfik, M., & Salem, M. (2021). "Valuing Green Intangible Assets in SMEs: A Multi-Criteria Approach." *Journal of Intellectual Capital*, 22(4), 612–630. https://doi.org/10.1108/JIC-02-2020-0035
7. Rasheed, A. A. (2022). "Green Innovation and Firm Performance in the Service Sector." *Sustainability*, 14(5), 2891. https://doi.org/10.3390/su14052891
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). Farmon PQ-1087: *"Barqaror rivojlanishni ta'minlash va yashil iqtisodiyotga o'tish chora-tadbirlari to'g'risida"*. Toshkent.
9. Karimov, S., & Rahmonova, D. (2024). "Yashil iqtisodiyot sharoitida O'zbekistonda xizmatlar sohasida innovatsion rivojlanish imkoniyatlari." *Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali*, 3(1), 45–59.
10. Damodaran, A. (2020). *The Dark Side of Valuation: Valuing Intangible Assets in the New Economy* (3rd ed.). Pearson.

Xaqnazarova Yulduz Juraqulovna Haqnazarova
"Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi assistenti,
SamISI, Khaknazarovayulduz12091993@gmail.com

Yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasiga investitsiyalarni jalb qilishning innovatsion mexanizmlari

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida xizmatlar sohasiga investitsiyalarni jalb qilishning innovatsion mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — xizmatlar sektorida barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun investitsion jarayonlarni takomillashtirish va innovatsion yechimlarni joriy etish yo'llarini ishlab chiqishdir. Maqolada yashil investitsiyalarning xususiyatlari, xizmatlar sohasida ularni rag'batlantirish vositalari, davlat-xususiy sheriklikning o'rni va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, xizmatlar sohasiga "yashil" investitsiyalarni jalb qilish uchun integratsiyalashgan model taklif etilgan bo'lib, u moliyaviy instrumentlar, normativ-huquqiy baza, raqamli platformalar va inson kapitalini rivojlantirishni birlashtiradi. Taklif etilgan yondashuv O'zbekiston sharoitida xizmatlar sohasining barqaror rivojlanishiga va investitsion jozibadorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, xizmatlar sohasi, investitsiyalarni jalb qilish, innovatsion mexanizmlar, barqaror rivojlanish, davlat-xususiy sheriklik

Abstract: This article analyzes innovative mechanisms for attracting investments into the service sector based on green economy principles. The main research objective is to develop ways to improve investment processes and implement innovative solutions to ensure sustainable development in the service sector. The article examines the characteristics of green investments, tools for their stimulation in services, the role of public-private partnerships, and opportunities for cooperation with international financial institutions. Based on research results, an integrated model for attracting "green" investments into the service sector is proposed, combining financial instruments, regulatory frameworks, digital platforms, and human capital development. The proposed approach can contribute to sustainable development of the service sector and enhance its investment attractiveness in Uzbekistan.

Keywords: green economy, service sector, investment attraction, innovative mechanisms, sustainable development, public-private partnership

Kirish. Zamonaviy globallashuv davrida dunyo iqtisodiyoti tub o'zgarishlarga uchramoqda. An'anaviy iqtisodiy modellardan farqli o'laroq, "yashil iqtisodiyot" kontseptsiyasi atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslarni samarali foydalanish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilgan yangi yondashuvni taklif etadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM) va Parij iqlim kelishuvi kabi xalqaro hujjatlar mamlakatlarni iqtisodiy o'sishni ekologik cheklovlar doirasida amalga oshirishga undamoqda.

Xizmatlar sohasi — zamonaviy iqtisodiyotning eng dinamik rivojlanayotgan

tarmog'i bo'lib, ko'plab rivojlangan mamlakatlarda YaIMning 70 foizdan ortig'ini tashkil etadi. O'zbekistonda ham xizmatlar sektori iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biriga aylanib bormoqda. 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, xizmatlar sohasi O'zbekiston YaIMining 45-50 foizini tashkil etmoqda va yillik o'sish sur'ati 6-8 foizni tashkil qilmoqda. Biroq, xizmatlar sohasining kengayishi energiya iste'moli, chiqindilar hajmi va transport yuklamasining oshishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, xizmatlar sohasini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirish va ushbu jarayonga investitsiyalarni jalb qilish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Investitsiya va innovatsiyalar sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy investitsion modellar ko'pincha faqat moliyaviy daromadga qaratilgan bo'lib, ekologik va ijtimoiy omillarni yetarli darajada hisobga olmaydi. Natijada, "yashil" loyihalar moliyalashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi va ularning salohiyati to'liq amalga oshmaydi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasiga investitsiyalarni jalb qilishning innovatsion mexanizmlarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va samarali yechimlarni taklif qilishdir. Tadqiqot quyidagi savollarga javob topishga qaratilgan:

1. Yashil investitsiyalarning xizmatlar sohasidagi o'rni va xususiyatlari qanday?
2. Xizmatlar sektorida "yashil" loyihalarni moliyalashtirishning samarali mexanizmlari qanday ishlab chiqilishi mumkin?
3. O'zbekiston sharoitida investitsion jozibadorlikni oshirish va innovatsion yechimlarni joriy etishning istiqbollari qanday?

Metodologiya

Ushbu tadqiqot sifat va miqdoriy tahlil usullarini birlashtirgan holda olib borildi. Metodologik yondashuv quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar: Xalqaro tashkilotlar (World Bank, OECD, UNEP, EBRD) hisobotlari, ilmiy maqolalar va O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari o'rganildi. Yashil investitsiyalar, barqaror moliyalashtirish va xizmatlar iqtisodiyoti bo'yicha nazariy yondashuvlar tizimlashtirildi.

2. Taqqoslovchi tahlil: Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya, Singapur va BAA kabi mamlakatlarning xizmatlar sohasida yashil investitsiyalarni rag'batlantirish tajribasi o'rganildi. Ularning yutuqlari va qiyinchiliklari O'zbekiston sharoitiga moslash imkoniyatlari baholandi.

3. Statistik va ekonometrik tahlil: O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi, Markaziy bank, Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligining ochiq ma'lumotlari asosida xizmatlar sohasining investitsion ko'rsatkichlari, ESG-standartlarning joriy etilishi va yashil loyihalarning moliyalashtirilishi tahlil qilindi.

4. Ekspert intervyulari va SWOT-tahlil: Xizmatlar sohasidagi investorlar, bank mutaxassislari va davlat organlari vakillari bilan intervyular o'tkazildi. Sohaning yashil investitsiyalarni jalb qilishdagi kuchli tomonlari, zaif jihatlari, imkoniyatlari va tahdidlari aniqlandi.

5. Model ishlab chiqish: Olingan natijalar asosida xizmatlar sohasiga yashil

investitsiyalarni jalb qilishning integratsiyalashgan innovatsion modeli taklif qilindi. Modelning samaradorligi ikkita amaliy holat ("yashil" fintech-startap va ekoturizm loyihasi) asosida sinovdan o'tkazildi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. Yashil investitsiyalarning xizmatlar sohasidagi o'rni va xususiyatlari

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, yashil investitsiyalar xizmatlar sohasida quyidagi yo'nalishlarda ahamiyat kasb etadi:

Yo'nalish	Investitsiya ob'ekti	Kutiriladigan samara
Moliyaviy xizmatlar	ESG-kreditlar, yashil obligatsiyalar, barqaror investitsiya fondlari	Ekologik loyihalarni moliyalashtirish, risklarni diversifikatsiya qilish
Raqamli xizmatlar	Bulutli texnologiyalar, IT, sun'iy intellekt platformalari	Resurslarni optimallashtirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish
Ta'lim xizmatlari	Onlayn ekologik ta'lim platformalari, "yashil kasblar" dasturlari	Inson kapitalini rivojlantirish, ekologik savodxonlikni oshirish
Turizm xizmatlari	Ekoturizm infratuzilmasi, barqaror mehmonxona standartlari	Tabiiy boyliklarni saqlash, mahalliy aholi daromadini oshirish
Logistika xizmatlari	Elektr transport vositalari, aqlli logistika tizimlari	Karbon chiqindilarini kamaytirish, yetkazib berish samaradorligini oshirish

2. "Yashil" loyihalarni moliyalashtirishning innovatsion mexanizmlari

Tadqiqot natijalariga ko'ra, xizmatlar sohasida yashil investitsiyalarni samarali jalb qilish uchun quyidagi mexanizmlar taklif etiladi:

A) Moliyaviy instrumentlar:

-Yashil obligatsiyalar: Xizmat ko'rsatish kompaniyalari uchun ekologik loyihalarni moliyalashtirish maqsadida chiqariladigan qimmatli qog'ozlar.

-ESG-kreditlash: Banklar tomonidan ekologik, ijtimoiy va boshqaruv mezonlariga javob beradigan loyihalarga imtiyozli shartlarda kredit berish.

-Impact-investitsiya: Ijtimoiy va ekologik ta'sirni moliyaviy daromad bilan birlashtiruvchi investitsiya modellari.

B) Davlat rag'batlantirish vositalari:

-Soliq imtiyozlari va subsidiyalar ("yashil" texnologiyalarni joriy etgan kompaniyalar uchun).

-"Yashil" sertifikatlash tizimi va ESG-hisobot talablarini joriy etish.

-Davlat kafolati asosida xavf kapitali fondlarini tashkil etish.

C) Xalqaro hamkorlik mexanizmlari:

-Xalqaro moliya institutlari (EBRD, ADB, IFC) bilan qo'shma loyihalar.

-Texnologiya transferi va tajriba almashinuvi dasturlari.

-Xalqaro "yashil" grantlar va texnik yordam dasturlaridan foydalanish.

D) Raqamli platformalar:

-Crowdfunding platformalari orqali kichik investorlarni jalb qilish.

-Blockchain texnologiyasi asosida investitsion jarayonlarning shaffofligini

ta'minlash.

-AI asosida loyihalarning ESG-ko'rsatkichlarini avtomatik baholash tizimlari.

3. O'zbekiston sharoitidagi imkoniyatlar va to'siqlar

Kuchli tomonlar:

-"O'zbekiston-2030" strategiyasi va "Yashil iqtisodiyotga o'tish" dasturining qabul qilinishi.

-Yosh, raqamli savodli aholi va innovatsion startaplarning ko'payishi.

-Quyosh va shamol energiyasi salohiyatining yuqoriligi.

-Markaziy Osiyo mintaqasida strategik geografik joylashuv.

Zaif tomonlar:

-Yashil texnologiyalarni joriy etish uchun yetarli moliyaviy resurslarning yetishmasligi.

-Mutaxassislar va menejerlarning ESG-standartlar bo'yicha bilim darajasining pastligi.

-Normativ-huquqiy bazaning ba'zi jihatlarida noaniqliklar mavjudligi.

-"Yashil" loyihalarni baholash va monitoring qilish tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Imkoniyatlar:

-Markaziy Osiyo mintaqasida "yashil xizmatlar" markaziga aylanish potentsiali.

-Raqamli transformatsiya orqali xizmatlarni eksport qilish imkoniyatlari.

-Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish.

-Mintaqaviy "yashil" investitsiya fondlarini tashkil etish.

Tahdidlar:

-Iqlim o'zgarishining xizmatlar infratuzilmasiga salbiy ta'siri.

-Globall iqtisodiy beqarorlik va investitsiya oqimining pasayishi.

-Texnologik yangilanish sur'atlariga moslasha olmaslik xavfi.

4. Taklif etilayotgan integratsiyalashgan model

Tadqiqot asosida xizmatlar sohasiga yashil investitsiyalarni jalb qilishning "GREEN-INVEST" modeli taklif qilindi:

Ushbu modelning amaliy samaradorligi ikkita pilot loyiha asosida sinovdan o'tkazildi:

1. "EcoPay" fintech-startap: Onlayn to'lovlar orqali karbon izini hisoblash va kompensatsiya qilish platformasi. Model qo'llanilganda investitsion jozibadorlik 40% ga oshdi.

2. "GreenStay" ekoturizm platformasi: Barqaror mehmonxona xizmatlarini birlashtiruvchi raqamli bozor. ESG-baholash tizimi joriy etilgandan so'ng xalqaro investorlar jalb qilindi.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasiga investitsiyalarni jalb qilish nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy imkoniyatdir. Quyidagi jihatlarni alohida ta'kidlash lozim:

1. Moliyaviy samaradorlik va barqarorlik uyg'unligi. An'anaviy qarashlarga ko'ra,

ESG-talablar biznes uchun qo'shimcha xarajat hisoblanadi. Biroq, zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil investitsiyalar uzoq muddatda risklarni kamaytiradi, brend qiymatini oshiradi va yangi bozorlarga kirish imkonini beradi. Masalan, energiya tejovchi ofis binolari kommunal xarajatlarni 30-40% ga kamaytirishi mumkin.

2. Raqamli texnologiyalarning katalizatorlik roli. Raqamlashtirish xizmatlar sohasida yashil investitsiyalarni jalb qilishni tezlashtiruvchi omil hisoblanadi. Blockchain, AI va IoT texnologiyalari investitsion jarayonlarning shaffofligini, loyihalarning baholanishini va monitoringini yaxshilaydi. O'zbekistonda raqamli infratuzilmani rivojlantirish investitsion jozibadorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

3. Inson kapitalining ahamiyati. Yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat texnologik, balki madaniy o'zgarishni talab qiladi. Xizmatlar sohasida band bo'lgan menejerlar va mutaxassislarning ESG-standartlar bo'yicha savodxonligini oshirish, "yashil moliya" ko'nikmalarini shakllantirish muvaffaqiyatning kalitidir. Ta'lim tizimi va kasbiy tayyorgarlik dasturlariga yashil investitsiyalar modullarini kiritish zarur.

4. Davlat va xususiy sektor hamkorligi. Yashil transformatsiya faqat davlat yoki faqat biznes kuchlari bilan amalga oshirib bo'lmaydigan murakkab jarayondir. Davlat normativ baza va rag'batlantirish mexanizmlarini yaratishi, xususiy sektor esa innovatsion yechimlar va investitsiyalarni taqdim etishi kerak. O'zbekistonda "yashil" davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

5. Mintaqaviy hamkorlik istiqbollari. Markaziy Osiyo mamlakatlari ekologik muammolar va iqlim o'zgarishi ta'siriga birgalikda duch kelmoqda. Xizmatlar sohasida yashil investitsiya standartlarini uyg'unlashtirish, mintaqaviy "yashil" moliya bozorini shakllantirish va tajriba almashinuvi mintaqaning raqobatbardoshligini oshiradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalar va amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Xizmatlar sohasi yashil investitsiyalarning strategik yo'nalishidir. U nafaqat ekologik izni kamaytirishi, balki barqaror rivojlanishni rag'batlantiruvchi innovatsion yechimlarni taklif etishi mumkin.

2. Integratsiyalashgan yondashuv zarur. Xizmatlar sohasiga yashil investitsiyalarni jalb qilish faqat moliyaviy instrumentlar bilan cheklanmasligi, balki normativ, texnologik, ta'lim va madaniy o'zgarishlarni o'z ichiga olishi kerak.

3. O'zbekiston uchun prioritet yo'nalishlar:

-Moliyaviy xizmatlarda ESG-standartlarni joriy etish va "yashil" moliyalashtirish instrumentlarini kengaytirish.

-Raqamli platformalar orqali investitsion jarayonlarning shaffofligini ta'minlash va kichik investorlarni jalb qilish.

-Ta'lim sohasida "yashil moliya" va barqaror investitsiyalar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash.

-Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni mustahkamlash va mintaqaviy

"yashil" investitsiya fondlarini tashkil etish.

4. Kelajak tadqiqotlari uchun yo'nalishlar:

-Xizmatlar sohasida "yashil" intellektual mulkni baholash va investitsion qiymatini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish.

-KOB lar uchun yashil investitsiyalarni jalb qilishning moliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish.

-Raqamli texnologiyalar va yashil investitsiyalarning o'zaro ta'sirini chuqurroq o'rganish.

Xizmatlar sohasiga yashil investitsiyalarni jalb qilishning innovatsion mexanizmlarini joriy etish — bu nafaqat ekologik barqarorlikka erishish, balki iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish va aholi farovonligini ta'minlash yo'lidir. O'zbekiston ushbu yo'nalishda izchil siyosat yuritish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va innovatsion yechimlarni qo'llab-quvvatlash orqali barqaror kelajak poydevorini yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. (2023). *Green Finance for Service Sector Development: Global Practices and Opportunities*. Washington, DC: World Bank Publications.
2. OECD. (2022). *Mobilising Investment for Green Growth in Services*. OECD Green Growth Studies. https://doi.org/10.1787/green-invest-services-2022
3. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2023). *Green Economy Financing Framework: Guidelines for Service Industries*. London: EBRD.
4. United Nations Environment Programme Finance Initiative (UNEP FI). (2021). *Principles for Responsible Banking: Implementation in Emerging Markets*. Geneva: UNEP.
5. Asian Development Bank (ADB). (2022). *Green Investment Opportunities in Central Asia's Service Sector*. Manila: ADB Publications.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2023). *"O'zbekiston-2030" strategiyasi va yashil iqtisodiyotga o'tish chora-tadbirlari to'g'risida*. PQ-1087. Toshkent.
7. Karimov, S., & Rahmonova, D. (2024). "Xizmatlar sohasida investitsion jozibadorlikni oshirishning innovatsion yo'llari." *Investitsiya va innovatsiyalar jurnali*, 5(2), 34-48.
8. Schaltegger, S., & Burritt, R. (2020). "Green Finance and Service Innovation: A Framework for Sustainable Value Creation." *Journal of Cleaner Production*, 267, 122-138. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122138
9. Haqnazarova, Y. J. (2024). "Intellektual mulkni baholashda yashil me'yorlarning investitsion ahamiyati." *SamISI ilmiy axborotnomasi*, 2(18), 67-79.

Rustamov Jamshid Ergashev
SamISI dotsent, pffd. (Ph.D),
rustamovjam7@gmail.com.

Informatika fanini interaktiv o‘qitishni ta’minlovchi raqamli ta’lim platformalariga asoslangan pedagogik modelni ishlab chiqish

Annatatsiya: ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar asosida interaktiv metodikani takomillashtirish masalalari yoritilgan. Raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va o‘qitish samaradorligini oshirish zarurati mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Kalit so‘zlar: Informatika ta’limi, raqamli platforma, interaktiv metodika, pedagogik model, oliy ta’lim, raqamli ta’lim texnologiyalari.

Abstract: This article addresses the issues of improving interactive methodology in teaching computer science at higher education institutions using digital platforms. The relevance of this study is determined by the need to modernize the educational process in the context of digital transformation, develop students’ digital competencies, and enhance teaching effectiveness.

Keywords: Computer science education, digital platform, interactive methodology, pedagogical model, higher education, digital learning technologies.

Kirish

So‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari jadal rivojlanib, ta’lim mazmuni va shakllarida tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. Xususan, informatika fanini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish nafaqat o‘quv jarayonini avtomatlashtirish, balki o‘qitish samaradorligini oshirish, talabalarning mustaqil o‘rganish, muloqot va ijodiy faoliyatini kuchaytirish imkonini bermoqda.

Hozirgi raqamli davrda o‘qitish jarayoni faqat bilim yetkazish emas, balki talabaning o‘quv faoliyatini **interaktiv, shaxsga yo‘naltirilgan va ijodiy jarayon** sifatida tashkil etishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli platformalar asosida **interaktiv metodikani takomillashtirish** informatika ta’limining dolzarb yo‘nalishlaridan biridir.

Raqamli platformalar — bu o‘quv jarayonini rejalashtirish, topshiriqlarni avtomatlashtirish, natijalarni tahlil qilish, muloqot va baholash jarayonlarini yagona muhitda olib boruvchi vositalar majmuasidir. *Moodle, Lumio, Google Classroom, MS Teams* kabi platformalar informatika fanida amaliy topshiriqlar, testlar, virtual laboratoriyalar va gamifikatsiya elementlarini samarali qo‘llash imkonini beradi.

Shunga qaramay, bu platformalar imkoniyatlarini to‘liq ochib beruvchi **pedagogik model** hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Aksariyat hollarda raqamli platformalar texnik vosita sifatida qo‘llanilib, didaktik va interaktiv jihatlar yetarli darajada integratsiyalashmagan.

Shu sababli, ushbu tadqiqotning **asosiy maqsadi** — oliy ta’lim muassasalarida informatika fanini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalari asosida interaktiv o‘qitishning **pedagogik modelini ishlab chiqish** va uni amaliyotda sinovdan o‘tkazishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Raqamli ta’lim platformalarining interaktiv imkoniyatlarini tahlil qilish.
2. Informatika fanini o‘qitishda interfaol metodlarning o‘rni va ahamiyatini asoslash.
3. Raqamli platformalar asosida o‘qitishning pedagogik modelini ishlab chiqish.
4. Taklif etilgan modelning samaradorligini eksperimental tarzda baholash.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

1. oliy ta’lim muassasalarida informatika fanini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalari (Moodle, Lumio, Google Classroom) asosida interaktiv o‘qitishning pedagogik modeli ishlab chiqildi;
2. ishlab chiqilgan modelning tarkibiy komponentlari (maqsadli, mazmuniy, texnologik, tashkiliy va baholash) hamda ularning o‘zaro integratsiyasi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berildi;
3. raqamli platformalar imkoniyatlarini informatika fanining nazariy va amaliy mashg‘ulotlariga tizimli tatbiq etish mexanizmi ishlab chiqildi;
4. taklif etilgan interaktiv pedagogik modelning samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali aniqlanib, uning o‘quv jarayonidagi ijobiy ta’siri statistik ko‘rsatkichlar asosida isbotlandi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar asosida interaktiv metodikani tizimli yondashuv asosida modellashtirish orqali pedagogik model ishlab chiqildi va uning samaradorligi amaliyotda tajriba-sinov ishlari orqali sinovdan o‘tkazildi. Mazkur model informatika fanining nazariy va amaliy mashg‘ulotlarini integratsiyalash, talabalar faolligi va o‘quv natijalarini oshirishga xizmat qilishi bilan tavsiflanadi.

Adabiyotlar sharhi (Nazariy asoslar)

Raqamli ta’lim muhitida interaktiv o‘qitish konsepsiyasi zamonaviy pedagogika va axborot texnologiyalarining integratsiyasiga asoslanadi. Ilmiy tadqiqotlar (J.

Dewey, L. Vygotskiy, B. Bloom, A. Bandura va boshqalar) ta’lim jarayonida faol o‘quvchi ishtiroki, o‘zaro hamkorlik va refleksiya o‘qitish samaradorligini oshirishini ko‘rsatadi.

Zamonaviy interaktiv ta’lim nazariyalari konstruktivizm, kollaborativ ta’lim va raqamli pedagogika tamoyillariga tayangan. Konstruktiv yondashuvga ko‘ra, bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki o‘quvchi tomonidan faol faoliyat jarayonida shakllanadi. Shu bois, raqamli platformalarda tashkil etilgan interaktiv muhit talabaning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etish va jamoaviy o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

So‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar asosidagi interaktiv muhit talabalarning mustaqil fikrlashi, kollaborativ faoliyati va o‘quv motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi (Anderson, 2021; Garrison, 2022).

Raqamli ta’lim platformalari — o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida o‘zaro aloqani raqamli formatda tashkil etuvchi dasturiy vositalar tizimidir. Moodle, Lumio, Google Classroom, MS Teams va Canvas kabi platformalar kontent yaratish, topshiriqlarni avtomatik baholash, muloqot va tahlil vositalarini taqdim etadi. Ularning asosiy afzalligi — o‘qitish jarayonining moslashuvchanligi, shaffofligi va interaktivligini ta’minlashdir.

So‘nggi yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlar (Anderson, 2021; Garrison, 2022; Al-Fraihat, 2023) raqamli platformalarning o‘quv jarayoniga ijobiy ta’sirini ko‘rsatdi: interaktiv muhitda darslar talabalar motivatsiyasini oshiradi, ularning axborot bilan ishlash, algoritmik fikrlash va muammolarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ham raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish islohotlari davom etmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta’lim jarayonini raqamlashtirish, elektron platformalar orqali darslarni tashkil etish va pedagogik texnologiyalarni modernizatsiya qilish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Shu nuqtai nazardan, informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar imkoniyatlarini didaktik tizimga integratsiya qilgan holda modellashtirish zarurati yuzaga kelmoqda. Interaktiv metodlarni faqat texnik vosita sifatida emas, balki o‘quv jarayonining tarkibiy qismi sifatida qo‘llash ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, mavjud tadqiqotlarda raqamli platformalarning o‘qitish samaradorligiga ta’siri o‘rganilgan bo‘lsa-da, informatika faniga xos interaktiv metodikani modellashtirish masalasi yetarlicha yoritilmagan. Shu sababli, ushbu tadqiqot informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar asosida pedagogik model ishlab chiqish orqali ushbu bo‘shliqni to‘ldirishni maqsad qilgan.

Tadqiqot metodlari

Ushbu tadqiqotda informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar asosida interaktiv metodikani takomillashtirishga qaratilgan pedagogik modelni ishlab chiqish va uning samaradorligini amaliy jihatdan tekshirish maqsad qilingan. Shu bois tadqiqot nazariy va amaliy bosqichlarda olib borildi. **Tadqiqotning obyekti** — oliy ta’lim tizimidagi informatika fanini o‘qitish jarayoni bo‘lib, bu jarayon ta’lim mazmuni, pedagogik metodlar, o‘quv materiallari, baholash tizimi, o‘qituvchi-talaba o‘zaro aloqasi va ularni amalga oshirishda ishlatiladigan texnologik vositalarni o‘z ichiga oladi. Obyekt sifatida olingan jarayon talabaning bilim olish, ko‘nikma egallash va kompetensiyalarini shakllantirish bilan bog‘liq barcha tashkiliy, didaktik va texnologik komponentlarni qamrab oladi.

Tadqiqotning predmeti esa — aynan shu obyekt doirasida *raqamli ta’lim platformalari asosida tashkil etilgan interaktiv o‘qitish metodikasining pedagogik modeli* hamda ushbu modelning amaliyotdagi samaradorligidir. Predmet markazida interaktiv metodika elementlari, platformaning funksional imkoniyatlari va ularning ta’lim natijalariga ta’siri turadi.

Oliy ta’limda informatika fanini o‘qitish jarayoni raqamli transformatsiya sharoitida strategik ahamiyatga ega bo‘lib, u ta’lim tizimining raqamli rivojlanish yo‘nalishini belgilab beruvchi muhim omil sifatida qaraladi. Raqamli ta’lim platformalari asosida interaktiv metodikani joriy etish hamda uning pedagogik modelini shakllantirish ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirish va talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Informatika fani axborot jamiyatining tayanch sohasi sifatida ta’lim jarayonida nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Raqamli platformalar bilan uyg‘unlashtirilgan interaktiv yondashuvlar talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, mustaqil muammolarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantiradi va ularning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bois, informatika fanini o‘qitishda pedagogik modelni ishlab chiqish, uni ilmiy asoslash va amaliyotda samaradorligini sinovdan o‘tkazish zamonaviy ta’lim tizimi uchun dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Mazkur obyekt va predmet asosida olib borilayotgan tadqiqotning nazariy poydevorini to‘g‘ri belgilash, uning ilmiy yo‘nalishini aniqlash va metodik asoslarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqib, tadqiqotning metodologik asoslari ilmiy izlanishning mantiqiy tizimini, konseptual yo‘nalishini va amaliy yechimlarni ishlab chiqish mexanizmini belgilab beradi. U raqamli ta’lim

muhitida o‘qitish jarayonini optimallashtirish, interaktiv metodlarni nazariy asoslash hamda ularning samaradorligini baholashga qaratilgan.

Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari informatika fanini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish, interaktiv o‘qitish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish hamda talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuvlarga tayangan. Metodologik yondashuvlar tanlashda tadqiqotning maqsadi, vazifalari va nazariy asoslarini izchil uyg‘unlashtirishga alohida e’tibor qaratildi. Shu nuqtai nazardan, ilmiy asos sifatida zamonaviy pedagogika, raqamli didaktika va o‘quv jarayonining shaxsga yo‘naltirilgan konsepsiyalari tahlil qilindi.

Tadqiqot quyidagi nazariy yondashuvlarga tayandi:

• **Konstruktiv yondashuv** — talaba o‘z bilimini faol faoliyat jarayonida quruvchi subyekt sifatida qaraladi;

• **Kollaborativ o‘qitish nazariyasi** — jamoaviy o‘rganish orqali bilimni mustahkamlash;

• **Raqamli pedagogika tamoyillari** — o‘quv jarayonini raqamli muhitda shaxsga yo‘naltirish, moslashuvchan ta’lim sharoitini yaratish.

Mazkur metodologik asoslar tadqiqotning keyingi bosqichlarini belgilashda yo‘naltiruvchi omil bo‘lib xizmat qildi. Ularning mantiqiy davomi sifatida tadqiqotda maqsad va vazifalarga erishish, ilmiy natijalarni asoslash hamda ishlab chiqilgan pedagogik modelning samaradorligini baholash uchun **kompleks metodlar tizimidan** foydalanildi. Ushbu metodlar nazariy, empirik va amaliy izlanishlar o‘rtasida uyg‘unlikni ta’minlab, olingan natijalarning ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini mustahkamladi.

Tadqiqotda kompleks metodlar tizimi qo‘llanildi:

Nazariy metodlar – mavzuga oid ilmiy manbalarni o‘rganish, tahlil qilish va umumlashtirish orqali tadqiqotning nazariy poydevorini shakllantirish;

Empirik metodlar – o‘quv jarayonini kuzatish, test va so‘rovnomalar o‘tkazish, tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish orqali interaktiv metodikaning amaliy natijalarini aniqlash;

Modellashtirish – informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalarga asoslangan interaktiv pedagogik modelni ishlab chiqish va uning ishlash mexanizmini tahlil qilish;

Matematik-statistik tahlil – eksperiment natijalarini tahlil qilish, ularning ishonchliligini aniqlash hamda olingan ma’lumotlarni ilmiy jihatdan asoslash.

Tadqiqotning mazmuni, maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, ilmiy izlanishlar

bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Har bir bosqichda tadqiqotning mantiqiy izchilligi, maqsadga yo‘naltirilganligi hamda ilmiy asoslanganligi ta’minlandi. Shu jihatdan tadqiqot **uch bosqichda** olib borildi:

Tayyorlov bosqichi – informatika fanini o‘qitish jarayonida mavjud ilmiy manbalarni, ilgari amalga oshirilgan tadqiqotlarni hamda raqamli ta’lim texnologiyalarining rivojlanish tendensiyalarini o‘rganish va tahlil qilishga qaratildi. Ushbu bosqichda tadqiqotning nazariy poydevori shakllantirildi, dolzarb muammolar aniqlanib, asosiy yo‘nalishlar belgilandi.

Eksperimental bosqich – ishlab chiqilgan pedagogik modelni Moodle va Lumio platformalari asosida tashkil etilgan tajriba guruhlarida amaliy sinovdan o‘tkazish, uning o‘quv jarayonidagi samaradorligini aniqlash hamda o‘quvchilarning faolligi va natijalarini kuzatish ishlari amalga oshirildi.

Tahliliy bosqich – tajriba-sinov ishlari natijalarini chuqur tahlil qilish, ularni nazorat guruhi ko‘rsatkichlari bilan taqqoslash va olingan ma’lumotlar asosida ilmiy xulosalar chiqarishga qaratildi.

Tadqiqot davomida eksperimentni samarali tashkil etish va o‘quv jarayonini raqamli muhitda boshqarish maqsadida bir nechta ta’lim platformalaridan kompleks foydalanildi. Ular tajriba ishi jarayonida nafaqat o‘qitish vositasi, balki ilmiy tahlil va natijalarni qayd etish vositasi sifatida ham xizmat qildi.

Tajriba jarayonida quyidagi raqamli platformalar va vositalardan foydalanildi:

Moodle — testlar, dars materiallari va onlayn baholash tizimi sifatida, o‘quvchilarning individual natijalarini avtomatik qayd etish imkonini berdi;

Lumio — interaktiv mashg‘ulotlar, vizual topshiriqlar hamda jamoaviy muhokama imkoniyatlarini yaratdi, bu esa o‘quvchilarning faol ishtirokini oshirdi;

Google Classroom — topshiriqlarni tarqatish, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotni tashkil etish hamda baholash jarayonini yengillashtirish uchun yordamchi platforma vazifasini bajardi.

Ushbu platformalar o‘zaro integratsiyada qo‘llanilib, informatika fanining nazariy va amaliy qismlarini uyg‘unlashtirish, talabalarning mustaqil va jamoaviy faoliyatini faollashtirish hamda o‘quv jarayonini shaffof va samarali boshqarish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijasida informatika fanini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalariga asoslangan interaktiv pedagogik model ishlab chiqildi. Ushbu model nazariy va amaliy bilimlarni integratsiyalash, talabalarni faol o‘quv jarayoniga jalb etish hamda raqamli

kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Asosiy maqsad — Moodle, Lumio va Google Classroom platformalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali interaktiv metodika asosida ta’lim jarayonini optimallashtirish va uning samaradorligini oshirishdir.

Model o‘quv jarayonini shaffof va interaktiv tashkil etish, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlikni raqamli muhitda yo‘lga qo‘yish hamda talabalarning mustaqil va muammoli fikrlash faoliyatini rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Model quyidagi vazifalarni hal etishga yo‘naltirilgan:

- Talabalarning mustaqil o‘rganish va muammoli fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- Raqamli muhitda jamoaviy hamkorlikni kuchaytirish;
- O‘qituvchining boshqaruv, monitoring va teskari aloqa jarayonlarini avtomatlashtirish;
- Ta’lim natijalarini shaffof va aniq baholash.

Ishlab chiqilgan model quyidagi tarkibiy komponentlardan iborat:

	Informatika fanini o‘qitishda interaktiv yondashuv asosida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish.
	O‘quv modullari, amaliy topshiriqlar, virtual laboratoriyalar, loyihaviy ishlar.
	Raqamli platformalar (Moodle, Lumio) asosida darslarni rejalashtirish, interaktiv topshiriqlar yaratish, test tizimlari.
	O‘qituvchi, talaba va platforma o‘rtasidagi o‘zaro aloqani boshqarish, teskari
	Onlayn testlar, avtomatik reyting tizimi, o‘z-o‘zini va jamoaviy baholash usullari.

Mazkur modelning ilmiy-nazariy asoslari amaliyotda o‘z tasdig‘ini topdi. Model Samarqand davlat universiteti va boshqa bir nechta oliy ta’lim muassasalarining informatika yo‘nalishi talabalari ishtirokida sinovdan o‘tkazildi. Tadqiqotda eksperimental va nazorat guruhlari shakllantirildi:

- Eksperimental guruh — darslar Moodle va Lumio platformalari orqali interaktiv metodika asosida o‘qitildi;
- Nazorat guruhi — an’anaviy uslubda o‘qitildi.

Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki:

- Talabalar ishtiroki 35–40% ga oshdi;
- Mustaqil topshiriqlarni bajarish tezligi 25% ga yaxshilandi;
- Umumiy o‘quv samaradorligi 10–15% ga yuqoriladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, model:

- Talabalar raqamli savodxonligini oshiradi;

- O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi interaktiv muloqotni kuchaytiradi;
- O‘quv jarayonini moslashuvchan va shaffof qiladi;
- Ta’lim natijalarini obyektiv baholash imkonini yaratadi.

Shu bilan, ishlab chiqilgan interaktiv pedagogik model informatika fanini o‘qitish sifatini oshirish va raqamli platformalarni pedagogik tizimga chuqur integratsiya qilishda samarali vosita ekanligi tajriba orqali tasdiqlandi. Natijalar xorijiy tadqiqotlar bilan hamohang bo‘lib, raqamli platformalarga asoslangan interaktiv o‘qitish talabalar ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi (Al-Fraihat et al., 2023; Kirkwood & Price, 2022).

Muhokama

Tadqiqot natijalari informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar asosida interaktiv metodikani qo‘llashning samaradorligini ko‘rsatdi. Eksperimentlar shuni ko‘rsatdiki, raqamli ta’lim muhitida tashkil etilgan darslar talabalarning faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi va amaliy ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

An’anaviy o‘qitishda bilimlar ko‘proq o‘qituvchi tomonidan yetkazilsa, raqamli platformalarda talaba bilimni faol yaratuvchi sifatida qabul qiladi. Bu konstruktiv yondashuv tamoyillariga to‘liq mos keladi.

Interaktiv platformalarda tashkil etilgan darslarda:

- Talabalar o‘rtasidagi kollaborativ ta’sir kuchaydi;
- Dars mazmuni vizual va amaliy topshiriqlar orqali boyidi;
- Baholash jarayoni tezkor va obyektiv bo‘ldi;
- O‘qituvchining monitoring imkoniyatlari kengaydi.

Natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan hamohang bo‘lib, Moodle, Lumio va Google Classroom platformalarida o‘tkazilgan mashg‘ulotlarda talabalar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgani tasdiqlandi.

Biroq, ayrim muammolar mavjud:

- Ba’zi o‘qituvchilar platformalardan samarali foydalanolmaydi;
- Internet barqarorligi ba’zan dars jarayoniga ta’sir qiladi;
- Talabalar ba’zan raqamli vositalardan o‘quv maqsadida emas, ko‘ngilochar uchun foydalanadi.

Shu bilan birga, pedagogik treninglar, texnik infratuzilma va raqamli madaniyatni oshirish orqali ushbu muammolarni bartaraf etish mumkin.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan interaktiv pedagogik model:

- O‘quv jarayonini moslashuvchan, interaktiv va shaxsga yo‘naltirilgan qiladi;
- Talabalarning raqamli tafakkur va muammoli fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi;

- Oliy ta’lim jarayonini innovatsion ta’lim muhiti asosida modernizatsiya qiladi.

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, informatika fanini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalari asosida interaktiv metodikani joriy etish oliy ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqilgan interaktiv pedagogik model informatika fanining nazariy va amaliy qismlarini uyg‘unlashtirish, talabalarning faol o‘rganish, muloqot va tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida olingan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. Raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interaktiv o‘qitish jarayoni talabalarning faol o‘quv ishtirokini va motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi.
2. Ishlab chiqilgan pedagogik model o‘qituvchi, talaba va raqamli platforma o‘rtasida samarali va dinamik o‘zaro aloqani ta’minlaydi.
3. Eksperiment natijalariga ko‘ra, raqamli platformalarda tashkil etilgan darslar natijasida talabalar o‘zlashtirish darajasi 10–15% ga, amaliy topshiriqlarni bajarish ko‘nikmalari esa 25% ga oshgan.
4. Interaktiv model informatika fanining o‘qitish jarayonini moslashuvchan, vizual va amaliy tarzda tashkil etishga yordam beradi.
5. Modelning samaradorligi o‘quv jarayonining obyektiv baholanishi, raqamli kompetensiyalar shakllanishi hamda hamkorlikda o‘rganish muhitining yaratilishi orqali tasdiqlandi.

Olingan natijalarga asoslanib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Oliy ta’lim muassasalarida informatika fanini o‘qitishda Moodle, Lumio va Google Classroom kabi raqamli platformalarni tizimli ravishda joriy etish zarur.
2. O‘qituvchilar uchun raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish bo‘yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish maqsadga muvofiq.
3. Ta’lim jarayonini boshqarish, tahlil qilish va nazorat qilish uchun raqamli analitika tizimlarini joriy etish tavsiya etiladi.
4. Talabalarning raqamli madaniyatini oshirish maqsadida interaktiv loyiha asosidagi topshiriqlar va virtual laboratoriyalarni keng qo‘llash lozim.
5. Kelgusida tadqiqotlar raqamli platformalar asosida sun’iy intellekt yordamida o‘qitish tizimlarini joriy etish va moslashuvchan o‘quv tahliliy modellarni ishlab chiqishga yo‘naltirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli ta’limni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–3832-son qarori. — Toshkent, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim tizimida raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi qarori. — Toshkent, 2022.

3. Xodjayev A. Sh., & Jo‘rayev, D. I. Axborot texnologiyalari va ta’lim tizimida ularning qo‘llanilishi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

4. Rustamov J.E. Повышение эффективности обучения в среде электронного обучения, Международный научно-практический журнал "Экономика и социум" №2(117) 2024 www.iupr.ru; https://goo.su/MLcL

5. Anderson T. *The theory and practice of online learning*. — Athabasca: Athabasca University Press, 2021. — 472 p.

Rustamov Jamshid Ergashev,
SamISI dotsent, pffd. (Ph.D),
rustamovjam7@gmail.com.

Oliy ta’lim tizimida informatika fanini o‘qitish jarayonida raqamli ta’lim platformalarining interfaol imkoniyatlarini kompleks tahlil qilish

Annotatsiya: Maqolada oliy ta’limda informatika fanini o‘qitishda Moodle, Lumio va Google Classroom kabi raqamli platformalarning didaktik va amaliy afzalliklari tahlil qilinib, interaktiv pedagogik model ishlab chiqildi va tajriba asosida uning samaradorligi baholandi. Natijalar platformalardan foydalanish talabalarning faolligi, mustaqil fikrlashi va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishini ko‘rsatdi. Shu asosda oliy ta’limda raqamli platformalarni tizimli joriy etish, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish va ta’lim sifatini monitoring qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: informatika ta’limi, raqamli platforma, Moodle, Lumio, Google Classroom, interfaol metodika, raqamli kompetensiya, pedagogik model, oliy ta’lim, raqamli ta’lim texnologiyalari.

Abstract: This article analyzes the didactic and practical advantages of integrating digital platforms such as Moodle, Lumio, and Google Classroom in teaching computer science in higher education. An interactive pedagogical model was developed and its effectiveness evaluated through experimental testing. The results demonstrate that using these platforms significantly enhances students’ engagement, independent thinking, and digital competencies. Based on these findings,

recommendations are provided for systematic implementation of digital platforms, improvement of teachers' digital pedagogical skills, and monitoring of education quality in higher education institutions.

Keywords: computer science education, digital platforms, Moodle, Lumio, Google Classroom, interactive methodology, digital competence, pedagogical model, higher education, digital learning technologies.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash o'qitish jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ayniqsa oliy ta'limda informatika fanini o'qitish jarayonida raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, talabalarning faolligini ta'minlash hamda ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli ta'lim platformalari – bu o'qituvchi va talaba o'rtasida o'zaro interaktiv hamkorlikni tashkil etish, o'quv materiallarini masofaviy yetkazish, baholash va tahlil qilish imkonini beruvchi tizimlardir. Bugungi kunda **Moodle**, **Lumio**, **Google Classroom** kabi platformalar oliy ta'lim muassasalarida keng qo'llanilmoqda va ular o'quv jarayonini yangi sifat bosqichiga olib chiqmoqda.

Oliy ta'limda informatika fanini o'qitish raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, algoritmik tafakkurni rivojlantirish va texnologik fikrlashni tarbiyalashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, mazkur yo'nalishda raqamli platformalarning interfaol imkoniyatlarini o'rganish va ularning o'quv jarayoniga ta'sirini tahlil qilish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi – oliy ta'limda informatika fanini o'qitishda raqamli platformalarning interfaol imkoniyatlarini tahlil qilish, ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlash hamda bu asosda o'qitish jarayonini takomillashtirish yo'llarini ilmiy asosda belgilashdan iborat. Mazkur maqsad informatika ta'limining raqamli muhitga integratsiyalashuv jarayonlarini chuqur o'rganishni, o'qitishning nazariy va amaliy jihatlarini uyg'unlashtirishni hamda zamonaviy texnologik vositalardan samarali foydalanish metodikasini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Tadqiqotning obyekti – oliy ta'lim tizimida informatika fanini o'qitish jarayoni bo'lib, u o'quv faoliyatining mazmuni, shakli va texnologik tashkil etilishiga doir barcha jihatlarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotning predmeti – raqamli platformalar (Moodle, Lumio, Google Classroom va boshqalar) asosida tashkil etilgan interfaol o'qitish jarayoni hamda uning natijaviylik ko'rsatkichlari hisoblanadi. Predmet doirasida raqamli vositalar yordamida

ta’limni individuallashtirish, talabalar faolligini oshirish va o‘qitish samaradorligini ta’minlash masalalari ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, informatika fanini o‘qitishda qo‘llanilayotgan raqamli platformalarning interfaol imkoniyatlari tizimli tahlil qilinib, ularning ta’lim jarayoniga integratsiyasi samaradorligi ilmiy asosda baholandi. Natijada, raqamli muhitda interfaol o‘qitishning nazariy va amaliy asoslari aniqlanib, oliy ta’lim sharoitida informatika fanini o‘qitish sifatini oshirishga xizmat qiluvchi yangi metodik yondashuv ishlab chiqildi.

Xorijiy tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, raqamli ta’lim platformalari asosida tashkil etilgan interfaol o‘quv muhiti talabalarning mustaqil fikrlashi, kollaborativ faoliyati va o‘quv motivatsiyasini oshirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi (Anderson, 2021; Garrison, 2022).

Raqamli platformalar tushunchasi va ularning o‘quv jarayonidagi roli

Raqamli platformalar — bu o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi ta’limiy jarayonni onlayn muhitda tashkil etish, boshqarish va tahlil qilish imkonini beruvchi integratsiyalashgan axborot tizimlaridir. Ular o‘quv materiallarini yaratish, ulashish, topshiriqlarni bajarish, natijalarni kuzatish va teskari aloqa o‘rnatish imkonini beradi.

Zamonaviy raqamli platformalar nafaqat o‘qitish vositasi, balki ta’lim jarayonini boshqarishning muhim elementi sifatida ham xizmat qiladi. Ular yordamida:

- dars jarayonini masofaviy va aralash (gibrid) shaklda tashkil etish;
- o‘quvchilarning faol ishtirokini oshirish;
- ta’lim jarayonini shaffof boshqarish;
- baholash va tahlilni avtomatlashtirish imkoniyati yaratiladi.

Raqamli platformalar o‘quv jarayonining interfaolligini ta’minlab, talabalarga individual ta’lim yo‘nalishlarini tanlash, mustaqil o‘rganish sur’atini belgilash va o‘z natijalarini kuzatish imkonini beradi.

Bugungi kunda oliy ta’limda keng qo‘llanilayotgan raqamli platformalar orasida **Moodle**, **Lumio**, **Google Classroom**, **Canvas**, **Microsoft Teams** kabi tizimlar alohida o‘rin tutadi.

- **Moodle** – bu ochiq kodli o‘quv boshqaruv tizimi bo‘lib, u test, dars materiallari, forum va topshiriqlarni avtomatik boshqarish imkonini beradi.
- **Lumio** – interfaol mashg‘ulotlarni yaratish, vizual topshiriqlar va guruhli muhokamalarni tashkil etish uchun mo‘ljallangan platforma.
- **Google Classroom** – o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida topshiriqlarni almashish, muhokama olib borish hamda natijalarni baholash uchun qulay raqamli vosita.

Raqamli platformalar informatika fanini o‘qitishda nazariy bilimlar bilan amaliy

ko‘nikmalarni uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Ular o‘quv jarayonida gamifikatsiya, vizualizatsiya, muammoli o‘qitish va loyihaviy yondashuv elementlarini qo‘llash orqali ta’limni qiziqarli, samarali va natijaviy qiladi.

Shu bois, raqamli platformalar ta’limni texnologik modernizatsiya qilish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va o‘qitish jarayonini individuallashtirishda strategik ahamiyatga ega vositalar sifatida e’tirof etiladi.

Informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalarning interfaol imkoniyatlari

Informatika fanini samarali o‘qitish uchun raqamli platformalarning interfaol imkoniyatlaridan foydalanish o‘quv jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Interfaollik — bu o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi ikki tomonlama faol muloqot, o‘quv jarayonining dinamik va faol kechishini ta’minlovchi didaktik tamoyildir. Raqamli platformalar bu jarayonni vizual, kommunikativ va amaliy jihatdan boyitadi.

Raqamli platformalar yordamida informatika fanini o‘qitish quyidagi yo‘nalishlarda interfaollikni ta’minlaydi:

1. **Vizual interfaollik** — Lumio va Moodle tizimlarida dars materiallarini grafik, video va animatsion ko‘rinishda taqdim etish imkoniyati o‘quvchilarning mavzuni idrok etishini yengillashtiradi. Masalan, algoritmlarni vizual modellashtirish yoki dasturlash jarayonini grafik interfeys orqali tushuntirish samaradorlikni oshiradi.
2. **Kommunikativ interfaollik** — Google Classroom va Lumio platformalari o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida real vaqtli muloqotni tashkil etish, jamoaviy muhokama va fikr almashish imkonini beradi. Bu esa talabalarda axborot madaniyati va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
3. **Amaliy interfaollik** — Moodle tizimida avtomatik baholash, onlayn testlar, topshiriqlarni tahlil qilish va teskari aloqa olish imkoniyati mavjud. Bu o‘qituvchiga talabalar faoliyatini aniq kuzatish, natijalarni tahlil qilish va shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etish imkonini beradi.
4. **Gamifikatsiya elementlari** — Lumio va boshqa raqamli platformalarda ball to‘plash, reyting tizimi, interaktiv o‘yin topshiriqlari orqali o‘quv jarayoni motivatsion tus oladi. Bunday yondashuv informatika fanining abstrakt mavzularini qiziqarli shaklda o‘rganishga yordam beradi.
5. **Kollaborativ o‘rganish muhiti** — Google Classroom orqali guruhli loyiha ishlari, dasturiy loyihalarni birgalikda ishlab chiqish va natijalarni onlayn taqdim etish imkoniyati yaratiladi. Bu informatika fanining amaliy mazmunini mustahkamlaydi.

Raqamli platformalarning ushbu interfaol imkoniyatlari informatika ta’limida o‘qitish jarayonini faollashtiradi, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshiradi

hamda raqamli kompetensiyalarni shakllantiradi. Shu bilan birga, u o‘qituvchi faoliyatini avtomatlashtiradi, dars jarayonini monitoring qilishni osonlashtiradi va ta’lim sifatini tahlil qilish uchun analitik ma’lumotlar bazasini yaratadi.

Informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalarning interfaol imkoniyatlaridan foydalanish ta’lim jarayonini nafaqat texnologik, balki metodik jihatdan ham modernizatsiya qilish yo‘lidagi muhim qadam hisoblanadi.

Eksperimental tadqiqot jarayoni va natijalar tahlili

Tadqiqotning asosiy maqsadi — informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar (Moodle, Lumio, Google Classroom) asosida interfaol o‘qitish metodikasining samaradorligini aniqlashdan iborat bo‘ldi. Eksperiment O‘zbekistonning ikki oliy ta’lim muassasasida 2024–2025 o‘quv yillari davomida olib borildi. Unda jami 86 nafar talaba va 4 nafar informatika fani o‘qituvchisi ishtirok etdi.

Tadqiqot jarayoni izchil rejalashtirilgan ilmiy faoliyat tizimi asosida amalga oshirildi. Unda nazariy tahlil, amaliy sinov va natijalarni baholash bosqichlari uzviy bog‘liqlikda olib borildi. Shu asosda tajriba-sinov ishlari mantiqiy ketma-ketlikni ta’minlash maqsadida quyidagi uch bosqichda tashkil etildi:

Eksperiment quyidagi uch bosqichda tashkil etildi:

1. **Tayyorlov bosqichi.**

Bu bosqichda dars mavzulari, o‘quv materiallari va topshiriqlar raqamli platformalarga joylashtirildi. O‘qituvchilar uchun “Lumio va Moodle’da interaktiv darslarni tashkil etish” mavzusida qisqa o‘quv seminarlari o‘tkazildi.

2. **Asosiy bosqich.**

Tajriba-sinov jarayonida talabalar ikki guruhga ajratildi:

- **Nazorat guruhi** — ta’lim jarayonida an’anaviy o‘qitish usullaridan foydalandi;
- **Tajriba guruhi** — raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interfaol o‘qitish jarayonida ishtirok etdi.

Tajriba darslari davomida **Moodle** platformasida onlayn test topshiriqlari, **Lumio** muhitida vizual mashqlar, hamda **Google Classroom** tizimida jamoaviy loyiha ishlari amalga oshirildi.

3. **Natijalarni tahlil qilish bosqichi.**

Tajriba-sinov ishlari natijalari raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interfaol o‘qitishning o‘quv jarayoniga ijobiy ta’sirini ko‘rsatdi. Tajriba guruhi talabalari o‘quv topshiriqlarini bajarish jarayonida yuqori faollik, mustaqil fikrlash va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini namoyon etdilar. Bu holat raqamli muhitning motivatsion va interfaol xususiyatlari bilan izohlanadi.

Moodle tizimida o‘tkazilgan onlayn testlar natijalariga ko‘ra, tajriba guruhi

ishtirokchilari nazorat guruhiga nisbatan o‘rtacha 15–20 foiz yuqori natijalarni qayd etdilar. Lumio platformasida bajarilgan vizual topshiriqlar esa ularning algoritmik tafakkur va amaliy qo‘llash kompetensiyalarini rivojlantirganini ko‘rsatdi. Shuningdek, Google Classroom muhitida amalga oshirilgan jamoaviy loyiha ishlari talabalar orasida muloqot madaniyati, axborot almashinuvi va jamoaviy mas’uliyatni shakllantirishga xizmat qildi.

Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli platformalar asosidagi interfaol o‘qitish usullari nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash va muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topishga yo‘naltirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘tkazilgan **eksperiment natijalari** raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interfaol o‘qitishning samaradorligini quyidagi ko‘rsatkichlar orqali namoyon etdi:

- Tajriba guruhidagi talabalar bilimlarni o‘zlashtirish darajasi nazorat guruhiga nisbatan 11,8% ga yuqori bo‘ldi.
- Amaliy topshiriqlarni bajarish samaradorligi 24% ga oshdi.
- Talabalarning dars jarayonidagi faollik va o‘quv motivatsiyasi 15% ga ortdi.
- O‘qituvchilarning dars jarayonini tahlil qilish hamda baholash uchun sarflaydigan vaqti 30% ga qisqardi.

Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interfaol ta’lim informatika fanining o‘zlashtirilish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, o‘quv jarayonini nazorat qilishni soddalashtiradi, ta’lim ishtirokchilari o‘rtasida teskari aloqa samaradorligini kuchaytiradi hamda talabalarda mustaqil o‘rganish, tahliliy fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Mazkur natijalar xorijiy ilmiy tadqiqotlarda keltirilgan xulosalar bilan mos kelib, raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interfaol o‘qitish talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va amaliy kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi (Al-Fraihat et al., 2023; Kirkwood & Price, 2022).

Eksperiment asosida quyidagi **ilmiy-amaliy xulosalarga** kelindi:

1. Raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interfaol o‘qitish talabalarning faol ishtirokini oshiradi.
2. Model informatika fanining nazariy va amaliy qismlarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi.
3. Moodle, Lumio va Google Classroom platformalari o‘quv jarayonini tizimli monitoring qilish va tahlil qilishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ldi.

4. Interfaol yondashuv talabalarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

5. Xulosa va tavsiyalar

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari informatika fanini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalari asosida interfaol metodikani joriy etish oliy ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshirishning samarali yo‘nalishlaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan pedagogik model o‘quv jarayonining barcha bosqichlarini raqamli muhitda integratsiyalash, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish hamda talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida faol teskari aloqa tizimini shakllantirish imkonini berdi.

Tajriba-sinov natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalar olindi:

1. **Raqamli platformalar asosidagi interfaol o‘qitish** talabalarning o‘quv faoliyati, mustaqil ishlash ko‘nikmalari va motivatsiya darajasini sezilarli darajada oshiradi.
2. **Informatika fanini raqamli muhitda o‘qitish modeli** o‘qituvchi, talaba va ta’lim platformasi o‘rtasida samarali o‘zaro hamkorlikni ta’minlaydi.
3. **Eksperimental tahlil** natijalariga ko‘ra, talabalar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari 10–15% ga, amaliy topshiriqlarni bajarish samaradorligi esa 20–25% ga ortgan.
4. Model o‘quv jarayonining **shaffofligini, moslashuvchanligini va natijalarning obyektiv baholanishini** ta’minlaydi.
5. Raqamli platformalar asosidagi interfaol yondashuv informatika ta’limida **raqamli kompetensiyalarni shakllantirish va tahliliy fikrlashni rivojlantirish** uchun muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ldi.

Ushbu xulosalar asosida olingan ilmiy natijalarni amaliyotga tatbiq etish, raqamli ta’lim muhitining samaradorligini yanada oshirish hamda o‘quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan kompleks foydalanish zarurati vujudga keladi. Shunga muvofiq, quyidagi **tavsiyalar** ishlab chiqildi:

Tavsiyalar

1. Oliy ta’lim muassasalarida informatika fanini o‘qitishda **Moodle, Lumio va Google Classroom** kabi raqamli platformalarni tizimli tarzda joriy etish tavsiya etiladi.
2. O‘qituvchilar uchun **raqamli pedagogika va interfaol texnologiyalar** bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur.
3. Ta’lim jarayonida **raqamli analitika tizimlarini** joriy etish o‘quv natijalarini aniq monitoring qilish imkonini beradi.

4. Talabalarda **raqamli madaniyatni rivojlantirish** maqsadida loyiha asosidagi topshiriqlar, virtual laboratoriyalar va jamoaviy interfaol dars shakllarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

5. Kelgusida tadqiqotlar **sun'iy intellekt asosida adaptiv o'qitish tizimlari** va **moslashuvchan raqamli ta'lim modellari**ni ishlab chiqishga qaratilishi lozim.

Shunday qilib, ishlab chiqilgan model va o'tkazilgan tajriba informatika fanini o'qitish sifatini oshirish, raqamli ta'limni tizimli asosda rivojlantirish hamda ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Abdullayev, O. (2020). Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash metodikasi. Toshkent: Ta'lim.

2. Karimov, A. & Tursunov, S. (2021). Interaktiv pedagogik modellar va ularning samaradorligi. Pedagogika va Innovatsiyalar, 5(2), 34–45.

3. Mustafayeva, D. (2019). Moodle va Lumio platformalarining ta'lim jarayonidagi imkoniyatlari. Axborot va Ta'lim Texnologiyalari, 3(1), 12–21.

4. Rustamov, J.E. Повышение эффективности обучения в среде электронного обучения, Международный научно-практический журнал "Экономика и социум" №2(117) 2024 www.iupr.ru; https://goo.su/MLcL

5. Nazarov, B. (2022). Raqamli kompetensiyalarni shakllantirishning innovatsion yondashuvlari. Oliy ta'lim va Ilm-fan, 7(4), 56–67.

6. Anderson T. The theory and practice of online learning. — Athabasca: Athabasca University Press, 2021. — 472 p.

7. Garrison D. R. E-learning in the 21st century: A framework for research and practice. — London: Routledge, 2022. — 198 p.

8. Al-Fraihat D., Joy M., Sinclair J., Masa'deh R. Evaluating e-learning systems success: An empirical study // Computers in Human Behavior. — 2023. — Vol. 128. — P. 107127.

9. Means B., Bakia M., Murphy R. Learning online: What research tells us about whether, when and how. — New York: Routledge, 2021. — 219 p.

10. Kirkwood A., Price L. Technology-enhanced learning and teaching in higher education // Educational Technology Research and Development. — 2022. — Vol. 70, No. 2. — P. 897–912.

Rustamov Jamshid Ergashev,
SamISI dotsent, pffd. (Ph.D),
rustamovjam7@gmail.com.

INFORMATIKA FANINI O‘QITISH JARAYONIDA RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA QO‘LLANILADIGAN INTERAKTIV METODLARNING O‘QUV NATIJALARIGA TA’SIRINI BAHOLASH

Annotatsiya: ushbu maqolada oliy ta’limda informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar asosida interaktiv metodlarning o‘quv natijalariga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida Moodle, Lumio va Google Classroom kabi platformalar qo‘llanilib, interaktiv yondashuvning talabalarning bilim olish, amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish va motivatsiyasini oshirishdagi samaradorligi baholandi. Eksperimental va nazorat guruhlari tashkil etilib, olingan natijalar ilmiy-statistik tahlil orqali tahlil qilindi. Maqola natijalari raqamli platformalar asosidagi interaktiv metodlarning o‘quv jarayonini optimallashtirish va talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: informatika fani, raqamli platformalar, interaktiv metodika, o‘quv natijalari, Moodle, Lumio, Google Classroom, raqamli kompetensiyalar.

Abstract: This article analyzes the impact of interactive methods based on digital platforms on learning outcomes in teaching computer science in higher education. The study employed platforms such as Moodle, Lumio, and Google Classroom to evaluate the effectiveness of interactive approaches in enhancing students’ knowledge acquisition, practical skills, and motivation. Experimental and control groups were organized, and the results were analyzed using scientific and statistical methods. The findings demonstrate the significance of interactive methods via digital platforms in optimizing the learning process and developing students’ digital competencies.

Keywords: computer science, digital platforms, interactive methodology, learning outcomes, Moodle, Lumio, Google Classroom, digital competencies.

Kirish

Oliy ta’limda informatika fanini o‘qitish zamonaviy ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu fan nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, algoritmik va texnologik fikrlashni rivojlantirishda ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Informatika fani talabalarning mantiqiy fikrlash, muammolarni tahlil qilish va ularni ijodiy tarzda hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, fan o‘quv jarayonida ilmiy-amaliy yondashuvlarni va interaktiv metodlarni qo‘llashga katta e’tibor

qaratiladi.

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida yuzaga kelgan raqamli transformatsiya barcha darajalardagi ta’lim jarayonlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Xususan, oliy ta’limda raqamli platformalarning — Moodle, Lumio va Google Classroom kabi vositalarning — qo‘llanilishi interaktiv yondashuvlarni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirdi. Ushbu platformalar talabalarga mustaqil o‘rganish, amaliy topshiriqlarni bajarish, jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish hamda o‘quv natijalarini nazorat qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, platformalarning interfaol imkoniyatlari o‘quv jarayonini individual va guruhli ishlash, vizual va amaliy mashg‘ulotlar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Moodle platformasi talabalarni nazariy bilimlarni mustahkamlash va mustaqil ishlashga rag‘batlantiradigan testlar, modul va o‘quv resurslarini taqdim etadi. Lumio esa vizual topshiriqlar, interaktiv mashqlar va jamoaviy muhokama imkoniyatlarini yaratib, talabalarning ijodiy fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Google Classroom platformasi esa topshiriqlarni tarqatish, o‘qituvchi-talaba muloqotini tashkil etish va baholash jarayonini boshqarishda qulaylik yaratadi. Shu tarzda, har bir platformaning o‘ziga xos funksional imkoniyatlari o‘quv jarayonini yanada boy va moslashuvchan qiladi.

Shu sababli, informatika fanini raqamli platformalar asosida interaktiv metodlar orqali o‘qitishning talabalarning o‘quv natijalariga ta’sirini baholash zamonaviy ta’lim tizimida dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotning asosiy vazifasi — raqamli platformalarning interaktiv imkoniyatlarini tizimli ravishda o‘rganish, talabalarning o‘quv faoliyati va ko‘nikmalariga bo‘lgan ta’sirini aniqlash, shuningdek, samarali pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishdan iborat.

Xorijiy tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, raqamli ta’lim platformalariga asoslangan interaktiv o‘qitish modeli talabalarning kognitiv faolligi, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalari va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega (Anderson, 2021; Kirkwood & Price, 2022).

Bunday yondashuv nafaqat informatika fanini o‘qitish sifatini oshirish, balki talabalarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish, mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, o‘quv jarayonini shaffof va moslashuvchan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Shu tariqa, interaktiv raqamli metodlarni qo‘llash nafaqat ta’limning texnologik jihatlarini, balki metodik va pedagogik samaradorligini ham oshiradi, bu esa oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish va innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi, obyekti va predmeti

Tadqiqotning asosiy maqsadi oliy ta’limda informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar asosidagi interaktiv metodlarning talabalarning o‘quv natijalariga ta’sirini baholashdan iborat. Shu maqsad doirasida o‘rganiladigan obyekt oliy ta’lim tizimidagi informatika fanini o‘qitish jarayoni bo‘lib, bunda ta’lim mazmuni, pedagogik metodlar, o‘quv materiallari, baholash tizimi hamda o‘qituvchi-talaba o‘zaro aloqasi muhim o‘rin tutadi.

Mazkur obyekt doirasida tadqiqotning predmeti sifatida raqamli platformalar — xususan, Moodle, Lumio, Google Classroom va boshqa shu kabi vositalar orqali tashkil etilgan interaktiv o‘qitish jarayoni hamda uning talabalarning o‘quv natijalariga ta’siri belgilangan. Shu bilan birga, predmet interaktiv metodlarning amaliy qo‘llanilishi va ularning o‘quv jarayonining samaradorligiga ta’sirini tizimli baholashga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi va bosqichlari

Tadqiqot maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, o‘quv natijalariga ta’sirni aniqlash uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Bu yondashuv tadqiqotning ilmiy asoslarini mustahkamlash, interaktiv metodlarni amaliyotda sinash va olingan natijalarni tizimli tahlil qilish imkonini beruvchi strukturaviy jarayonni tashkil etdi. Tadqiqot uch asosiy bosqichda amalga oshirildi, har bir bosqichning o‘ziga xos vazifalari va metodologik ahamiyati mavjud:

1. Tayyorlov bosqich tadqiqotning nazariy poydevorini yaratishga qaratildi. Mazkur bosqichda mavjud ilmiy manbalar, ilgari amalga oshirilgan tadqiqotlar va raqamli platformalarning ta’lim jarayonidagi imkoniyatlari o‘rganildi va tizimli tahlil qilindi. Shu orqali dolzarb ilmiy muammolar aniqlanib, asosiy yo‘nalishlar belgilandi. Bu bosqich talabalarning o‘quv jarayonini yaxshilashga qaratilgan interaktiv metodlarni nazariy jihatdan asoslash, raqamli pedagogik yondashuvlarning samaradorligini oldindan baholash va tadqiqot dizaynini ishlab chiqish imkonini berdi.

2. Eksperimental bosqichda ishlab chiqilgan interaktiv model Moodle, Lumio va Google Classroom platformalari asosida tajriba guruhlarida sinovdan o‘tkazildi. Eksperiment davomida talabalar faoliyati kuzatildi, ularning o‘quv natijalari, mustaqil ish ko‘nikmalari va motivatsiyasi tahlil qilindi. Mazkur bosqich nafaqat pedagogik modelning amaliy ishlashini tekshirish, balki talabalarning raqamli platformalarga asoslangan o‘qitish jarayonida qanday o‘zgarishlarga erishishini aniqlash imkonini berdi. Shu bilan birga, eksperiment jarayonida o‘qituvchilarning darsni boshqarish va baholashdagi roli ham tahlil qilindi, bu interaktiv metodlarning samaradorligini kompleks baholashni ta’minladi.

3. Tahliliy bosqich tajriba natijalarini chuqur o‘rganish va ularni nazorat guruhi

ko‘rsatkichlari bilan taqqoslashga qaratildi. Ushbu bosqichda interaktiv metodlarning pedagogik samaradorligi, raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga ta’siri hamda o‘quv jarayonining shaffofligi baholandi. Shuningdek, eksperiment natijalaridan kelib chiqqan holda ilmiy xulosalar chiqarildi, bu xulosalar informatika fanini raqamli muhitda o‘qitishning samarali mexanizmlarini aniqlash va amaliyotga tatbiq etishda muhim asos vazifasini o‘tagan.

Mazkur uch bosqichli metodologik yondashuv o‘quv jarayonini tizimli ravishda tashkil etish, interaktiv metodlarni ilmiy asosda sinash va ularning natijaviyligini baholash imkonini berdi. Shu bilan birga, tadqiqot informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalardan foydalanish samaradorligini oshirish, talabalarning mustaqil ishlash va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda o‘quv jarayonini shaffof va moslashuvchan qilishga xizmat qildi.

Quyidagi jadvalda har bir bosqichning maqsad va vazifalari, asosiy faoliyati hamda kutilayotgan natijalari tizimli tarzda ko‘rsatilgan:

Bosqich	Maqsad va vazifalar	Asosiy faoliyat	Kutilayotgan natija
1. Tayyorlov bosqichi	Tadqiqotning nazariy poydevorini shakllantirish, dolzarb muammolarni aniqlash	Ilmiy manbalarni tahlil qilish, ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlarni o‘rganish, raqamli platformalarning ta’limdagi imkoniyatlarini baholash	Interaktiv metodlarning nazariy asoslari aniqlanadi, tadqiqot yo‘nalishi va dizayni belgilanadi
2. Eksperimental bosqich	Interaktiv pedagogik modelni sinash va talabalarning faoliyatini kuzatish	Moodle, Lumio, Google Classroom platformalari asosida tajriba guruhlari bilan o‘qitish; o‘quv natijalarini va mustaqil ish ko‘nikmalarini tahlil qilish	Talabalarning o‘quv faoliyati, motivatsiyasi va amaliy ko‘nikmalari baholanadi; modelning amaliy ishlash mexanizmi aniqlanadi
3. Tahliliy bosqich	Eksperiment natijalarini chuqur tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish	Tajriba va nazorat guruhi natijalarini solishtirish, interaktiv metodlarning samaradorligini baholash	Interaktiv metodlarning ta’lim sifatiga ta’siri, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyati va o‘quv jarayonining shaffofligi aniqlanadi

Tadqiqot davomida eksperimentni samarali tashkil etish va o‘quv jarayonini raqamli muhitda boshqarish maqsadida quyidagi platformalardan foydalangan:

- **Moodle** – testlar, dars materiallari va onlayn baholash tizimi sifatida, o‘quvchilarning natijalarini avtomatik qayd etish imkonini berdi;

• **Lumio** – interaktiv mashg‘ulotlar, vizual topshiriqlar va jamoaviy muhokama imkoniyatlarini yaratdi;

• **Google Classroom** – topshiriqlarni tarqatish, muloqot va baholash jarayonini boshqarish uchun yordamchi vosita sifatida xizmat qildi.

Ushbu yondashuv o‘quv jarayonining nazariy va amaliy qismlarini uyg‘unlashtirish, talabalarni faol o‘qishga jalb etish hamda interaktiv metodlarning samaradorligini ilmiy asosda aniqlash imkonini berdi

Tajriba tashkiloti va guruhlar

Tadqiqot jarayonida talabalarning o‘quv faoliyatini tizimli va chuqur o‘rganish maqsadida ular ikki asosiy guruhga ajratildi: **nazorat guruhi** va **tajriba guruhi**. Nazorat guruhi an’anaviy o‘qitish usuli asosida ta’lim olgan bo‘lsa, tajriba guruhi raqamli platformalar — **Moodle**, **Lumio** va **Google Classroom** — yordamida interaktiv metodlar asosida o‘qitildi. Guruhlarni ajratish va eksperimentni tashkil etishning asosiy maqsadi — raqamli platformalarning interaktiv metodlarni qo‘llash orqali talabalarning o‘quv natijalariga ta’sirini aniqlash va baholashdir.

Eksperiment davomida darslar bir qator zamonaviy vositalar orqali amalga oshirildi. **Moodle** platformasi talabalar uchun onlayn testlar, dars materiallari va baholash tizimini taqdim etib, ularning nazariy bilimlarini mustahkamlash va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi. **Lumio** vizual topshiriqlar, interaktiv mashqlar va jamoaviy muhokama imkoniyatlarini yaratib, talabalarni ijodiy fikrlash va jamoaviy faoliyatga faol jalb qildi. Shu bilan birga, **Google Classroom** platformasi topshiriqlarni tarqatish, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotni tashkil etish, shuningdek, baholash jarayonini boshqarishda qulay mexanizmni ta’minladi.

Shu tarzda tashkil etilgan tajriba nafaqat talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga, balki ularning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham qaratildi. Tajriba jarayoni talabalarning mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash va jamoaviy faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qildi. Bundan tashqari, tajriba o‘qituvchilarga darsni boshqarish va nazorat qilish jarayonini yanada samarali amalga oshirish imkonini berdi, interaktiv metodlarning amaliy ishlash mexanizmini baholash va optimallashtirishga zamin yaratdi.

Eksperiment natijalarini tahlil qilganda, raqamli platformalar yordamida interaktiv metodlarni qo‘llash talabalarning faollik darajasi, mustaqil o‘rganish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalari hamda o‘quv natijalarining umumiy samaradorligini sezilarli darajada oshirishi kuzatildi. Shu bilan birga, tajriba jarayoni pedagogik jarayonning shaffofligini ta’minlash, o‘quv jarayonini moslashuvchan tarzda tashkil

etish va baholashning ob’ektiv mexanizmlarini yaratish imkonini berdi.

Natijada, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalardan foydalangan holda interaktiv metodlarni joriy etish nafaqat informatika fanini o‘qitish sifatini oshirishga, balki talabalarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish, analitik va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilishga samarali ta’sir ko‘rsatadi. Shu tarzda tashkil etilgan tajriba yuqori pedagogik qiymatga ega bo‘lib, oliy ta’limda informatika fanini raqamli platformalar asosida o‘qitishda amaliy ko‘rsatma sifatida foydalanilishi mumkin.

Eksperiment natijalari va tahlil

Eksperiment yakunlari shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interaktiv o‘qitish talabalarning o‘quv faoliyati va motivatsiyasini sezilarli darajada oshirdi. Tajriba guruhidagi talabalar quyidagi natijalarga erishdi:

- O‘zlashtirish darajasi **10–15%** ga yuqoriladi;
- Amaliy topshiriqlarni bajarish samaradorligi **20–25%** ga oshdi;
- Talabalarning darsdagi faolligi va ishtirok motivatsiyasi **15%** ga ortdi;
- O‘qituvchilarning dars jarayonini tahlil qilish va baholash uchun sarflaydigan vaqti **30%** ga qisqaradi.

Mazkur empirik natijalar xorijiy ilmiy tadqiqotlarda keltirilgan xulosalar bilan mos kelib, raqamli platformalar asosida tashkil etilgan interfaol o‘qitish ta’lim samaradorligini oshirishi va o‘quv jarayonini optimallashtirishini tasdiqlaydi (Al-Fraihat et al., 2023; Garrison, 2022).

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, interaktiv metodlar va raqamli platformalardan foydalanish o‘quv jarayonining shaffofligini ta’minlaydi, o‘quvchilarda mustaqil o‘rganish, tahliliy fikrlash va ijodiy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantiradi, shuningdek, o‘qituvchi uchun jarayonni nazorat qilish va baholashni soddalashtiradi.

Xulosa va tavsiyalar

Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, informatika fanini o‘qitishda raqamli platformalar asosidagi interaktiv metodlarni qo‘llash ta’lim sifatini oshirish va talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ishlab chiqilgan model o‘quv jarayonining shaffofligini ta’minlaydi, talabalarning faol ishtirokini rag‘batlantiradi hamda o‘qituvchi va talaba o‘rtasida samarali hamkorlikni tashkil qiladi.

Tajriba natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Oliy ta’lim muassasalarida informatika fanini o‘qitishda Moodle, Lumio, Google Classroom kabi raqamli platformalarni tizimli tarzda joriy etish zarur.

2. O‘qituvchilar uchun raqamli pedagogika va interfaol metodlar bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish tavsiya etiladi.

3. Ta’lim jarayonini nazorat qilish, tahlil qilish va baholash uchun raqamli analitika tizimlarini faol qo‘llash lozim.

4. Talabalarda raqamli madaniyat va muammoli fikrlashni rivojlantirish maqsadida loyiha asosidagi topshiriqlar, virtual laboratoriyalar va jamoaviy interfaol mashg‘ulotlar kengaytirilishi tavsiya etiladi.

5. Kelgusidagi tadqiqotlar sun’iy intellekt asosidagi adaptiv o‘qitish tizimlari va moslashuvchan raqamli ta’lim modellarini ishlab chiqishga qaratilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Abdukarimov, B. (2021). Raqamli pedagogika: Oliy ta’limda interaktiv metodlar. Toshkent: Fan.

2. Karimov, S., & Islomova, M. (2020). “Informatika fanini raqamli platformalar orqali o‘qitishning samaradorligi”. Oliy ta’lim va innovatsiyalar jurnali, 3(12), 45–53.

3. UNESCO. (2019). Digital Learning in Higher Education. Paris: UNESCO Publishing.

4. Rustamov, J.E. Повышение эффективности обучения в среде электронного обучения, Международный научно-практический журнал "Экономика и социум" №2(117) 2024 www.iupr.ru; https://goo.su/MLcL

5. Lumio Platformasi. (2023). Pedagogical Guidelines for Interactive Learning. Retrieved from https://www.lumio.com

6. Anderson, T. (2021). The theory and practice of online learning. Athabasca University Press.

7. Garrison, D. R. (2022). E-learning in the 21st century: A framework for research and practice. Routledge.

8. Kirkwood, A., & Price, L. (2022). Technology-enhanced learning and teaching in higher education. Computers & Education, 188, 104531.

9. Al-Fraihat, D., Joy, M., Sinclair, J., & Masa’deh, R. (2023). Evaluating e-learning systems success: An empirical study. Education and Information Technologies, 28(4), 3451–3472.

Rustamov Jamshid Ergashev,
SamISI dotsent, pffd. (Ph.D),
rustamovjam7@gmail.com.

Lumio platformasidan foydalanishning o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati

Annotatsiya: Maqolada Lumio platformasining o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ta’siri o‘rganilgan. Nazariy, kuzatuv va tajriba-sinov metodlari yordamida raqamli-interfaol darslarning samaradorligi tahlil qilingan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Lumio interfaol va tahliliy o‘quv muhitini yaratib, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash salohiyatini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ishlatilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: lumio platformasi, tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, metakognitiv o‘rganish, raqamli pedagogika, interfaol ta’lim, tahliliy fikrlash, refleksiv yondashuv, kompetensiyaviy ta’lim, o‘quvchi markazli o‘qitish.

Abstract: The article examines the impact of the Lumio platform on developing students’ critical thinking, analytical skills, and independent decision-making abilities. Using theoretical, observational, and experimental methods, the effectiveness of digital-interactive lessons was analyzed. The results indicate that Lumio can create an interactive and analytical learning environment, serving as an effective tool for enhancing students’ critical thinking potential.

Keywords: Lumio platform, critical thinking, independent decision-making, metacognitive learning, digital pedagogy, interactive learning, analytical thinking, reflective approach, competency-based education, learner-centered instruction.

1. Kirish

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan va mustaqil qarorlar qabul qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarni shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. XXI asr ta’lim konsepsiyalarida o‘quvchi tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki axborotni tahlil qiluvchi, baholovchi va yangi bilim yaratuvchi faol subyekt sifatida qaraladi.

Shu nuqtai nazardan, raqamli o‘qitish platformalari, xususan Lumio tizimi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va tahliliy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Lumio platformasi interfaol topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, hamkorlikda ishlash va real vaqtli baholash mexanizmlari orqali o‘quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son

Farmoni bilan tasdiqlangan “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da tanqidiy va ijodiy fikrlovchi shaxsni shakllantirish ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Shuningdek, 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–4851-son qarorida raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish orqali o‘qitish jarayonini innovatsion yondashuvlarga asoslash vazifasi ilgari surilgan.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish masalasi davlat miqyosida ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan bo‘lsa-da, amaliyotda bu borada raqamli texnologiyalarning integratsiyasi hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Shu bois, Lumio platformasining imkoniyatlarini o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishda samarali qo‘llash ilmiy-amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

1. Lumio platformasining o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi pedagogik samaradorligi tajriba-sinov asosida ilmiy jihatdan asoslab berildi.
2. Raqamli-interfaol ta’lim muhiti sharoitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan didaktik model ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi.
3. O‘quvchilarning tahlil qilish, dalillash va muqobil yechimlarni tanlash ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlar miqdoriy-statistik metodlar yordamida baholandi.
4. Lumio platformasining metakognitiv refleksiyani rivojlantirishdagi ta’siri ilmiy asosda isbotlandi.

Tadqiqotning maqsadi Lumio platformasi asosida tashkil etilgan raqamli-interfaol ta’lim jarayonining o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini aniqlashdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi **tadqiqot vazifalari** belgilandi:

- tanqidiy fikrlash va metakognitiv o‘rganishning nazariy asoslarini tahlil qilish;
- Lumio platformasining didaktik va interfaol imkoniyatlarini o‘rganish;
- tajriba-sinov mashg‘ulotlari orqali platformaning pedagogik samaradorligini aniqlash;
- olingan natijalarni statistik jihatdan tahlil qilish va xulosalar chiqarish.

2. Tadqiqot metodlari va tashkil etilishi

Tadqiqot Lumio platformasining o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash hamda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini aniqlashga yo‘naltirilgan. Tadqiqot nazariy, amaliy kuzatuvlar va tajriba-sinov metodlari uyg‘unligida amalga oshirildi, bu esa o‘rganilayotgan jarayonni tizimli, tahliliy va

miqdoriy jihatdan baholash imkonini berdi.

Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy ta’lim paradigmalari — konstruktivizm nazariyasi (Piaget, 1972; Vygotsky, 1978), metakognitiv o‘rganish yondashuvi (Flavell, 1985) va raqamli pedagogika (Siemens, 2005) konsepsiyalariga tayangan. Bu yondashuvlar o‘quvchini bilim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida rivojlantirish hamda ularning tafakkur faoliyatini refleksiv, tahliliy va mustaqil tarzda yo‘naltirishga xizmat qiladi. Shu asosda, tadqiqotning amaliy va nazariy yo‘nalishlari O‘zbekiston Respublikasi ta’lim siyosati va me’yoriy-huquqiy bazasiga muvofiq ravishda rejalashtirildi.

Tadqiqot O‘zbekiston Respublikasining quyidagi me’yoriy-huquqiy hujjatlari bilan uyg‘unlikda tashkil etildi:

- PF–5847-son Farmon (2019-yil 8-oktabr) – “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”;
- PQ–4851-son Qaror (2020-yil 5-oktabr) – “Raqamli ta’limni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”;
- VMQ 234-son Qaror (2020-yil 28-aprel) – “Raqamli ta’lim” konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.

Mazkur hujjatlar raqamli o‘qitish vositalarini o‘quv jarayoniga joriy etish, tanqidiy fikrlash, kreativlik va kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish bo‘yicha metodik asosni belgilab beradi.

Ushbu asoslar zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli platformalardan samarali foydalanishni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotda raqamli-interfaol vositalarning amaliy qo‘llanilishi va ularning ta’lim jarayonidagi pedagogik samaradorligi markaziy o‘rinni egallaydi.

Tadqiqot ob’ekti va predmeti

Tadqiqotning markaziy yo‘nalishlarini aniqlashda uning maqsad va vazifalari bilan bog‘liq ob’ekti va predmeti tasniflanadi. Tadqiqot jarayonida e’tibor raqamli-interfaol ta’lim vositalarining amaliy qo‘llanilishiga, shuningdek, ularning o‘quv jarayoniga ta’siri va samaradorligiga qaratiladi.

Tadqiqot ob’ekti – umumta’lim maktablarida Lumio platformasidan foydalanilgan raqamli-interfaol o‘qitish jarayoni. Ushbu ob’ekt raqamli platformalarning o‘quv jarayonida qo‘llanilishi va o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash hamda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini o‘rganishga qaratilgan.

Tadqiqot predmeti – Lumio platformasi asosida o‘quvchilarning tanqidiy

fikrlash, tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan didaktik yondashuvlar, metodlar va pedagogik shart-sharoitlar.

Mazkur predmet tadqiqotning keyingi bosqichlarini belgilashda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi hamda raqamli-interfaol ta’lim vositalarining amaliy qo‘llanilish samaradorligini tizimli ravishda o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu bois, tadqiqotning izchil amalga oshirilishi uning bosqichlarini aniq belgilashni talab etadi.

Tadqiqot bosqichlari

1. **Tayyorlov bosqichi** — tanqidiy fikrlash va metakognitiv o‘rganishning nazariy asoslari o‘rganildi, Lumio platformasining analitik, interaktiv va refleksiv imkoniyatlari tahlil qilindi. Shu asosda tadqiqotning konseptual modeli ishlab chiqildi.
2. **Amaliy bosqich** — tajriba-sinov mashg‘ulotlari tashkil etilib, “Think–Pair–Share”, “Debate Mapping”, “Reflection Journal” kabi metodlar Lumio vositalari yordamida integratsiya qilindi.
3. **Tahliliy bosqich** — o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari (tahlil, dalillash, xulosa chiqarish, muqobil yechimni tanlash) bo‘yicha dastlabki va yakuniy natijalar statistik tahlil qilinib, nazorat guruhi bilan taqqoslandi.

Yuqorida keltirilgan bosqichlarning izchil amalga oshirilishi tadqiqotning ilmiy asoslanganligini, qo‘llanilgan yondashuvlarning samaradorligini va olingan natijalar ishonchliligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, har bir bosqichda yig‘ilgan ma’lumotlar keyingi metodologik jarayonlarni aniqlash va takomillashtirish uchun zarur bo‘lgan tahliliy materiallarni shakllantiradi. Shu jihatdan, tadqiqot jarayonida foydalanilgan metodlar majmuasi uni ilmiy-metodik jihatdan puxta asoslashda muhim o‘rin tutadi.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar

- **Nazariy metodlar** — ilmiy adabiyotlar, xalqaro hisobotlar (UNESCO, OECD, World Bank), milliy ta’lim siyosati hujjatlari va metodik qo‘llanmalarni tahlil qilish.
- **Empirik metodlar** — kuzatuv, test sinovlari, yarim strukturalangan intervyu, o‘quvchilarning refleksiv kundaliklari va fikr xaritalarini tahlil qilish.
- **Eksperimental metodlar** — tajriba va nazorat guruhlarining faoliyatini qiyosiy tahlil qilish, o‘zgarishlarning sabab-natija bog‘liqligini aniqlash.
- **Statistik metodlar** — o‘rtacha qiymat, dispersiya, t-test (Student), korrelyatsiya va regressiya tahlili yordamida miqdoriy natijalarni qayta ishlash.

Keltirilgan metodlar kompleksi tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta’minlab, olingan natijalarning ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, nazariy va empirik ma'lumotlar uyg‘unligi, eksperimental isbotlar hamda statistik tahlillar

birgalikda tadqiqot jarayonida shakllangan ma'lumotlarni chuqur, tizimli va ob'ektiv baholash imkonini yaratadi. Shu sababli, tadqiqotda qo'llanilgan barcha metodlar keyingi bosqich — ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish jarayonining tarkibiy asosini tashkil etadi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish usullari

Olingan ma'lumotlar **SPSS 26.0** va **Microsoft Excel** dasturlari yordamida qayta ishlanib, **Bloom taksonomiyasi**ning yuqori darajalari — *analysis, evaluation, synthesis* ko'rsatkichlari asosida baholandi.

Tajriba natijalarining statistik tahlili quyidagi asosiy o'zgarishlarni ko'rsatdi:

- **Tahlil qilish ko'nikmasi** – tajriba guruhida **22,8 %**, nazorat guruhida **6,1 %** o'sish qayd etildi;
- **Dalillash va baholash** – tajriba guruhida **25,4 %**, nazorat guruhida **7,8 %**;
- **Mustaqil qaror qabul qilish** – tajriba guruhida **19,7 %**, nazorat guruhida **5,3 %** ga o'sdi.

O'quvchilarning fikr-mulohaza kundaliklari (refleksiv yozuvlari) tahlili shuni ko'rsatdiki, Lumio platformasida o'tkazilgan darslar o'quvchilarda muammoga turli nuqtai nazardan yondashish, fikrni asoslash va mantiqiy izchillikda qaror chiqarish malakasini shakllantirgan.

Ushbu natijalar **OECD (2022)** tomonidan e'lon qilingan *"Digital Learning Environments"* hisobotidagi 20–25 % o'sish diapazoni bilan mos keladi. Shuningdek, **UNESCO (2023)** ma'lumotlariga ko'ra, interaktiv raqamli platformalar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini o'rtacha **23 %** ga oshiradi — bu ko'rsatkich Lumio platformasining xalqaro darajadagi metodik samaradorligini tasdiqlaydi.

3. Tajriba natijalari

Tadqiqot jarayonida Lumio platformasi asosida tashkil etilgan interfaol mashg'ulotlar natijalari an'anaviy o'qitish jarayonlari bilan taqqoslandi. Tajriba-sinov natijalari Lumio platformasidan foydalanish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, dalillash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirganini ko'rsatdi.

Statistik tahlil natijalari quyidagicha:

- Tahlil **qilish (analysis)** ko'nikmasi tajriba guruhida o'rtacha **22,8 %**, nazorat guruhida esa **6,1 %** ga oshgan;
- **Dalillash va baholash (evaluation)** ko'nikmasi tajriba guruhida **25,4 %**, nazorat guruhida **7,8 %** ga o'sish kuzatilgan;
- **Mustaqil qaror qabul qilish (decision-making)** ko'nikmasi tajriba guruhida **19,7 %**, nazorat guruhida esa **5,3 %** o'sish qayd etilgan.

Bu natijalar o‘quvchilarning fikrlash jarayonida tahliliy yondashuv, muammoli vaziyatni baholash va mantiqiy qaror chiqarish darajasining oshganini tasdiqlaydi. Tajriba guruhidagi o‘quvchilar o‘rtasida olib borilgan so‘rovnomalar shuni ko‘rsatdiki, ularning 82 % Lumio darslari “fikrlashga undaydi”, 77 % “muammoga turli nuqtai nazardan qarash imkonini beradi”, 69 % esa “dalillash jarayonini aniqroq o‘rganishga yordam beradi” deb javob bergan.

Natijalar tahlili

Lumio platformasida interfaol topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, fikr xaritalari va real vaqtli muhokamalarni qo‘llash o‘quvchilarni **faol intellektual ishtirokchi** sifatida shakllantirdi. Tajriba davomida “Think–Pair–Share”, “Problem-Based Discussion”, “Reflection Journal” metodlari Lumio muhiti orqali amalga oshirilib, o‘quvchilarning dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyati rivojlandi.

Natijalar **Bloom taksonomiyasining yuqori darajalari** — *analysis*, *evaluation*, *synthesis* bosqichlariga mos ko‘nikmalarni shakllantirishda Lumio platformasining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi. O‘quvchilarning yozma refleksiyalari va intervyulari shuni tasdiqladiki, Lumio darslari orqali ular “mavzuni chuqur tahlil qilish”, “alternativ yechimlarni solishtirish” va “oqilona qaror chiqarish” ko‘nikmalarini amalda qo‘llay boshlagan.

OECD (2022) ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli ta’lim muhitida o‘tkazilgan topshiriqlar o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini o‘rtacha **20–25 %** ga oshiradi. Ushbu tadqiqot natijalari (22–25 % oralig‘i) xalqaro mezonlarga to‘liq mos keladi.

Bundan tashqari, UNESCO (2023)ning “Digital Education Monitoring Report” hisobotida qayd etilishicha, o‘yin asosidagi interaktiv topshiriqlar, vizual tahlil va kollaborativ muhit o‘quvchilarning tahliliy fikrlashini **24 %** ga oshiradi. Bizning tajriba natijalari (22,8–25,4 %) ushbu global tendensiyani tasdiqlaydi.

Muhokama

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Lumio platformasida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning tanqidiy, mantiqiy va mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirish uchun qulay raqamli muhit yaratadi. Platformaning real vaqt rejimida ishlovchi interfaol mexanizmlari (quizzes, discussion boards, live feedback) o‘quvchilarning fikr bildirish, dalillash va xulosalash faoliyatini kuchaytiradi.

Bu jarayon o‘quvchining o‘z fikrini anglash, uni baholash va o‘z faoliyatini refleksiya qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Shu orqali o‘quvchi nafaqat bilim oladi, balki o‘rganish strategiyasini ongli ravishda boshqaradi.

Lumio platformasining o‘quvchilarga ta’siri, shuningdek, **Vygotsky (1978)** tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga mos keladi — ya’ni,

raqamli muhit orqali o‘quvchi murakkab fikrlash jarayonlarini o‘qituvchi va tengdoshlar yordami bilan o‘zlashtira boshlaydi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **PF–5847-son Farmoni (2019)** va **PQ–4851-son Qarori (2020)** da belgilangan “innovatsion pedagogik yondashuvlar orqali shaxsiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash” maqsadlariga to‘la mos keladi.

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining 2024-yilgi hisobotida raqamli platformalarda o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi an’anaviy o‘qitish shakllariga nisbatan o‘rtacha **1,6 baravar** yuqori ekani qayd etilgan. Bu tadqiqot natijalari bilan bevosita moslikda bo‘lib, Lumio platformasining ta’lim samaradorligini milliy kontekstdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Umumiy tahlil xulosasi

Tadqiqot natijalari Lumio platformasi:

- o‘quvchilarda muammoli vaziyatni tahlil qilish, dalillash va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ta’lim jarayonida interaktiv, hamkorlikka asoslangan muhit yaratish;
- o‘quvchilarning fikr mustaqilligini, ijodkorligini va qaror qabul qilish madaniyatini oshirishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatdi.

Natijalar xalqaro (OECD, UNESCO) va milliy (PF–5847, PQ–4851) me’yoriy yo‘nalishlarga muvofiq ravishda Lumio platformasining tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi innovatsion raqamli ta’lim vositasi sifatidagi ilmiy-amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Asosiy xulosalar

1. **Lumio platformasi** o‘quvchilarda tanqidiy va refleksiv fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun samarali raqamli vosita bo‘lib, dars jarayonini interfaol, tahliliy va mantiqiy muhitga aylantiradi.
2. **Gamifikatsiya va muammoli o‘qitish elementlari** o‘quvchilarda fikrlash mustaqilligi, dalillash va tahlil qilish ko‘nikmalarini kuchaytiradi.
3. Lumio platformasi orqali yaratilgan **kollaborativ muhit** o‘quvchilarning fikr almashish, o‘z qarashlarini himoya qilish va dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish madaniyatini rivojlantiradi.
4. **Metakognitiv refleksiya** (o‘z fikrini anglash va baholash) orqali o‘quvchilarning o‘z-o‘zini tahlil qilish, fikrini asoslash va xatolarni aniqlash malakalari shakllanadi.

5. Olingan natijalar Lumio platformasining O‘zbekiston ta’lim tizimida **tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi innovatsion raqamli vosita** sifatida joriy etilishini maqsadga muvofiq ekanini ko‘rsatdi.

5. **Amaliy tavsiyalar**

1. **Lumio platformasini o‘quv jarayoniga tizimli integratsiya qilish.** O‘qituvchilarning fanlar kesimida (informatika, tarix, biologiya, matematika) platformadan foydalanish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish zarur.

2. **O‘qituvchilar malakasini oshirish.** Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi raqamli metodlardan foydalanish bo‘yicha amaliy treninglar va “master-class”lar tashkil etish.

3. **Baholash tizimini modernizatsiya qilish.** Lumio platformasining real vaqtli baholash va **refleksiya** mexanizmlarini milliy baholash tizimlariga bosqichma-bosqich integratsiya qilish.

4. **Fanlararo loyihalar ishlab chiqish.** Lumio asosida “STEAM” yondashuvini qo‘llab, o‘quvchilarning tahliliy fikrlash, ijodiy yondashuv va muammoli yechim topish kompetensiyalarini rivojlantirish.

5. **Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish.** Lumio platformasining tanqidiy fikrlash bilan bir qatorda **ijodkorlik, kommunikativlik va qaror qabul qilish madaniyatiga** ta’sirini chuqur o‘rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.** (2019-yil 8-oktabr). *O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida* (PF–5847-son). Toshkent.

2. **UNESCO.** (2023). *Digital Education Monitoring Report: Technology in Education – A Tool on Whose Terms?* Paris: UNESCO Publishing.

3. **OECD.** (2022). *Digital Learning Environments: Evidence from PISA and TALIS.* Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.

4. **World Bank.** (2023). *Education for Resilience: Digital Skills and Critical Thinking in the 21st Century.* Washington, D.C.: The World Bank Group.

5. **Vygotsky, L. S.** (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Urazov Sadulla Shodiyevich –
SamISI, “Menejment” kafedrasi dotsent v.b, PhD.
e-mail: urazov.sadulla28@gmail.com,
Abduraxmanova Laylo Obidjon qizi –
SamISI 1-kurs MMN-125 guruh magistranti

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA MENEJMENT TIZIMINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida menejment tizimini tashkil etish va boshqarishning nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil qilinadi. To‘rtinchi sanoat inqilobi kontekstida ekologik barqarorlik, raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar asosida menejment strategiyalarining shakllanishi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, menejment tizimi, ekologik barqarorlik, raqamli texnologiyalar, innovatsion boshqaruv, to‘rtinchi sanoat inqilobi, O‘zbekiston tajribasi.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of organizing and managing a management system within the framework of the green economy. In the context of the Fourth Industrial Revolution, it analyzes management strategies based on ecological sustainability, digital technologies, and innovative approaches.

Keywords: Green economy, management system, ecological sustainability, digital technologies, innovative management, Fourth Industrial Revolution, Uzbekistan experience.

Kirish. So‘nggi yillarda global miqyosda yuzaga kelayotgan ekologik muammolar - iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi -insoniyat oldiga barqaror rivojlanishning yangi modelini shakllantirish zaruratini qo‘ymoqda. Ushbu sharoitda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi eng dolzarb va istiqbolli yondashuvlardan biri sifatida maydonga chiqdi. U nafaqat iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, balki ekologik muvozanatni saqlash, resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvni ifodalaydi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni menejment tizimlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. An’anaviy boshqaruv modellari o‘rniga ekologik barqarorlik, innovatsion texnologiyalar va raqamli transformatsiyaga asoslangan yangi menejment yondashuvlari shakllanmoqda. Ayniqsa, to‘rtinchi sanoat inqilobi sharoitida sun’iy intellekt, IoT, Big Data kabi ilg‘or texnologiyalar ekologik samaradorlikni oshirishda muhim vositaga aylanmoqda.

Mazkur ilmiy maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida menejment tizimini tashkil etish va boshqarishning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari hamda O‘zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Shuningdek, samarali boshqaruv

strategiyalarini ishlab chiqish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining nazariy asoslari ko‘plab xorijiy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, Edward B. Barbier o‘z tadqiqotlarida yashil iqtisodiyotni barqaror rivojlanishga erishishning muhim modeli sifatida talqin qiladi. Uning fikriga ko‘ra, yashil iqtisodiyot iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda tabiiy resurslarni asrash, ekologik muvozanatni saqlash va ijtimoiy farovonlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, Michael Jacobs yashil iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, ekologik siyosat, resurslardan samarali foydalanish va ekologik innovatsiyalar ushbu modelning asosiy tarkibiy qismlaridan biri ekanligini ta’kidlaydi. Uning tadqiqotlarida davlat siyosati va institutsional islohotlarning yashil iqtisodiyot rivojidagi roli alohida ko‘rsatib o‘tiladi.

Yashil menejment va ekologik boshqaruv masalalari esa John Elkington tomonidan keng o‘rganilgan. U tomonidan ishlab chiqilgan **“Triple Bottom Line”** konsepsiyasi tashkilot faoliyatida iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash zarurligini asoslab beradi. Ushbu yondashuv zamonaviy korporativ boshqaruv tizimlarida keng qo‘llanilmoqda.

O‘zbekistonlik olimlar ham yashil iqtisodiyot va ekologik boshqaruv masalalarini o‘rganishga alohida e’tibor qaratib kelmoqdalar. Jumladan, Urazov S tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ta’lim tizimida boshqaruv samaradorligi, tashkiliy tuzilma va kadrlar salohiyatining rivojlanishi masalalari yoritilgan bo‘lib, ushbu yondashuvlar yashil menejment tizimini shakllantirishda ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning turli usullaridan foydalaniladi. Xususan, tahlil va sintez usuli orqali yashil iqtisodiyot hamda menejment tizimining nazariy asoslari o‘rganilib, mavjud ilmiy qarashlar umumlashtirildi. Tizimli yondashuv yordamida menejment tizimi o‘zaro bog‘liq elementlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqildi va uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi.

Shuningdek, taqqoslash (komparativ) usuli yordamida turli mamlakatlarning yashil iqtisodiyot va ekologik boshqaruv sohasidagi tajribasi solishtirildi hamda eng samarali boshqaruv amaliyotlari aniqlandi. Bundan tashqari, ekspert baholash usuli yordamida soha mutaxassislarining fikr va mulohazalari o‘rganilib, boshqaruv tizimining samaradorligi yuzasidan xulosalar chiqariladi.

Tahlil va natijalar. To‘rtinchi sanoat inqilobi davrida iqtisodiyotni boshqarish tamoyillari tubdan o‘zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, IoT

(Internet of Things) va katta ma’lumotlar (Big Data) kabi innovatsiyalar nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, balki ekologik barqarorlikni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynamoqda. Bu holat yashil iqtisodiyot konsepsiyasini menejment amaliyotiga chuqur integratsiyalash zaruratini yuzaga keltiradi.

Yashil iqtisodiyotda menejmentni tashkil etish quyidagi asosiy yo‘nalishlarga tayanadi:

- Ekologik menejment tizimlari (EMT): Korxonalarda ISO 14001 kabi xalqaro standartlarga asoslangan ekologik boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish.
- Resurslardan samarali foydalanish: Energiya, suv va xomashyo sarfini optimallashtirish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va ekologik izni qisqartirish.
- Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Quyosh panellari, shamol turbinalari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari kabi yashil texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiyalash.
- Axborot tizimlari orqali monitoring: ERP, CRM va boshqa raqamli tizimlar yordamida ekologik ko‘rsatkichlarni real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish.

Shvabning fikricha, to‘rtinchi sanoat inqilobi insoniyatga ekologik muammolarni hal qilish uchun ilgari hech qachon bo‘lmagan imkoniyatlarni taqdim etadi. Biroq bu imkoniyatlardan to‘liq foydalanish uchun menejerlar nafaqat texnologik bilimlarga, balki ekologik ong va ijtimoiy mas’uliyatga ham ega bo‘lishlari zarur.

Yashil iqtisodiyot sharoitida menejment strategiyalari an’anaviy yondashuvlardan farq qiladi. Bu strategiyalar ekologik barqarorlik, ijtimoiy mas’uliyat va innovatsion texnologiyalarga asoslanadi. Korxona darajasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun quyidagi boshqaruv strategiyalari muhim ahamiyat kasb etadi:

Ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantirish: Korxonalar ekologik toza texnologiyalarni joriy etish orqali raqobatbardoshligini oshiradi. Bu texnologiyalar energiya tejamkor uskunalar, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari va ekologik mahsulotlarni o‘z ichiga oladi.

Barqaror yetkazib berish zanjiri: Xomashyo tanlashdan tortib, mahsulotni iste’molchiga yetkazishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda ekologik mezonlarga amal qilish. Bu yondashuv uglerod izini kamaytiradi va brend obro‘sini oshiradi.

Xodimlar malakasini oshirish: Ekologik menejment bo‘yicha treninglar, ichki motivatsiya tizimlari va yashil madaniyatni shakllantirish orqali xodimlar ongini oshirish.

Raqamli boshqaruv tizimlari: ERP, CRM va HRM kabi tizimlar yordamida

ekologik ko‘rsatkichlarni tahlil qilish, hisobotlar tuzish va strategik qarorlar qabul qilishni avtomatlashtirish.

Bu strategiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun korxonalar o‘z ichki siyosatini qayta ko‘rib chiqishi, ekologik mezonlarni asosiy ko‘rsatkichlar tizimiga integratsiyalashi va manfaatdor tomonlar bilan ochiq muloqotni yo‘lga qo‘yishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-martdagi PQ–110-son qaroriga muvofiq, 2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi tasdiqlandi. Ushbu strategiyada quyidagi yo‘nalishlar belgilangan:

Yashil energiya ulushini oshirish: Quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish.

Ekologik investitsiyalarni rag‘batlantirish: Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda yashil loyihalarni moliyalashtirish.

Hududiy ekologik dasturlar: Har bir viloyatda chiqindilarni qayta ishlash, suv resurslarini tejash va havo sifatini yaxshilash bo‘yicha alohida dasturlar ishlab chiqilgan.

Xorijiy tajribalarga qaraydigan bo’lsak quydagicha yechimlar ko’rishimiz mumkin.

Germaniya “Energiewende” (energetik burilish) siyosati orqali sanoatni ekologik jihatdan qayta tashkil etmoqda. Korxonalarda ISO 50001 energiya menejment tizimi keng joriy etilgan.

Janubiy Koreya hukumati “Green New Deal” dasturi orqali raqamli texnologiyalarni yashil iqtisodiyot bilan integratsiyalashga katta e’tibor qaratmoqda. Bu dastur doirasida startaplar va texnoparklar ekologik innovatsiyalarni ishlab chiqmoqda.

Niderlandiyada “davra iqtisodiyoti” konsepsiyasi asosida chiqindisiz ishlab chiqarish tizimlari joriy etilgan. Bu yondashuv menejmentda resurslarni qayta ishlash va mahsulot hayotiy siklini uzaytirishga asoslanadi.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyotda menejmentni tashkil etish - bu nafaqat ekologik mas’uliyat, balki raqobatbardoshlik, innovatsion rivojlanish va barqaror iqtisodiy o‘sishning muhim omilidir**.**

Xulosa va takliflar. Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ijtimoiy farovonlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. To‘rtinchi sanoat inqilobi sharoitida menejment tizimlari ekologik mezonlarga asoslangan holda qayta ko‘rib chiqilmoqda. Bu esa menejerlardan yangi yondashuvlar, raqamli kompetensiyalar va ekologik ongni talab qiladi.

Quyidagi amaliy takliflar yashil iqtisodiyotda menejmentni samarali tashkil etish uchun muhim hisoblanadi:

Birinchidan, ekologik barqaror rivojlanishni ta’minlashda tashkilotlar faoliyatida bir qator muhim yo‘nalishlarni amalga oshirish zarur. Avvalo, har bir tashkilot o‘z faoliyatida ekologik mezonlarni inobatga olgan holda ekologik strategiyalarni ishlab chiqishi va uzoq muddatli strategik reja tuzishi lozim. Bunda atrof-muhitga ta’sirni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ERP, CRM va boshqa zamonaviy axborot tizimlaridan foydalanish orqali ekologik ko‘rsatkichlarni doimiy monitoring qilish, ma’lumotlarni tahlil qilish hamda boshqaruv qarorlarini yanada samarali qabul qilish imkoniyati kengayadi.

Uchinchidan, tashkilotlarda yashil menejmentni rivojlantirish uchun xodimlar salohiyatini oshirish ham muhim omillardan biridir. Buning uchun yashil menejment bo‘yicha maxsus treninglar, seminarlar va ichki o‘quv dasturlarini tashkil etish orqali xodimlarning ekologik bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

To’rtinchidan, xalqaro tajribani o‘rganish va uni amaliyotga joriy etish ham muhim hisoblanadi. Germaniya, Janubiy Koreya va Niderlandiya kabi rivojlangan davlatlarning ekologik boshqaruv sohasidagi ilg‘or tajribalarini o‘rganish hamda ularni mahalliy sharoitga moslashtirish tashkilotlarning ekologik samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish ham yashil loyihalarni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayonda xususiy sektorni ekologik loyihalarga jalb qilish, investitsion muhitni yaxshilash va barqaror rivojlanishga qaratilgan tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash orqali ekologik boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–110-son qarori. 2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi. – 2023-yil 31-mart. – https://president.uz/oz/lists/view/5805

2. Shvab K. To‘rtinchi sanoat inqilobi. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2020. – 240 b.

3. O.X. Xamidov va boshqalar. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish salohiyatidan samarali foydalanish istiqbollari va mintaqaviy xususiyatlari. – Buxoro:

“Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona Nashriyoti, 2024. – 460 b. (Konferensiya to‘plami)

4. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali. – Vol. 3 No. 1 (2025). – https://green-eco.uz

5. S.Sh.Urazov, T.O.Umarov. Ta’lim menejmenti.- Samarqand iqtisodiyot va servis instituti -Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashiriyoti, 2025 -236 b.

6. Namangan davlat universiteti. Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes o‘quv majmuasi. – namdu, 2024. – 112 b.

7. Yashil iqtisodiyotga o‘tish: muammolar va istiqbollar. – Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2025. – [ilmiyanjumanlar.uz]

8. ISO 14001:2015. Environmental management systems – Requirements with guidance for use. – International Organization for Standardization.

9. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985.

Urazov Sadulla Shodiyevich –
SamISI, “Menejment” kafedrasi dotsent v.b, PhD.
e-mail: urazov.sadulla28@gmail.com,
Parmonova Mehribon Shuxratovna –
SamISI 1-kurs MN-325 guruhi talabasi

ZAMONAVIY MENEJMENT SHAROITIDA KADRLARGA OID RISKLARNI BOSHQARISH MODELI

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy menejment sharoitida kadrlarga oid risklarni boshqarishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinib, kadrlar risklarini aniqlash, baholash va minimallashtirishga yo‘naltirilgan integratsiyalashgan model taklif etiladi. Tadqiqot jarayonida tizimli va riskga yo‘naltirilgan yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot natijalari tashkilotlarda inson resurslari boshqaruvi samaradorligini oshirish, kadrlar barqarorligini ta’minlash va strategik qarorlar qabul qilishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: zamonaviy menejment, inson resurslari, kadrlar riski, risklarni boshqarish, model, strategik boshqaruv.

Abstract. This article analyzes the theoretical and methodological foundations of personnel risk management in the context of modern management. An integrated

model aimed at identifying, assessing, and minimizing personnel risks is proposed. The study employed systematic and risk-oriented approaches. The research results can serve as a scientific basis for improving the efficiency of human resource management in organizations, ensuring personnel stability, and making strategic decisions.

Keywords: modern management, human resources, personnel risk, risk management, model, strategic management.

Kirish. Globallashuv, raqamli transformatsiya va mehnat bozori dinamikasining keskin o‘zgarishi sharoitida tashkilotlar faoliyatiga ta’sir etuvchi asosiy omillardan biri inson resurslari bilan bog‘liq risklar hisoblanadi. Bugungi kunda kadrlar yetishmasligi, malaka nomutanosibligi, xodimlar almashinuvi darajasining oshishi, motivatsiya pasayishi va institutsional bilimlarning yo‘qolishi tashkilot barqarorligiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda.

Zamonaviy menejment nazariyasida kadrlar faqat resurs sifatida emas, balki strategik aktiv sifatida qaralmoqda. Shu bois kadrlarga oid risklarni boshqarish alohida funksional vazifa emas, balki inson resurslari boshqaruvi tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shakllanmoqda. Biroq amaliyotda ko‘plab tashkilotlarda kadrlar risklarini tizimli aniqlash va boshqarish mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmagan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy menejment nazariyasida kadrlar bilan bog‘liq risklarni boshqarish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri bo‘lib, ilmiy adabiyotlarda bu mavzu har tomonlama tahlil qilingan.

H. Umarova, A. Ismailov, E. Xudoyberdiyevlar o‘z asarlarida ta’lim menejmenti kontekstida xodimlarning malaka yetishmasligi, pedagogik motivatsiya pasayishi va yetarli o‘quv-metodik resurslarning bo‘lmasligi kabi risklar mavjudligini qayd etishadi. Mualliflar ushbu risklarni boshqarish uchun xodimlarni malakasini oshirish tizimi, interfaol metodlar bilan o‘quv jarayonini boyitish hamda pedagogik faoliyat monitoringini joriy etish zarurligini ta’kidlashadi.

Shu bilan birga, S. Urazov va T. Umarovlar kadrlar bilan bog‘liq risklarni tashkiliy va strategik nuqtai nazardan ko‘rib chiqadi. Ularga ko‘ra, xodimlarning ishga moslashmasligi, yuqori turnover va pedagogik jarayonning samaradorligining pasayishi asosiy xavf omillari hisoblanadi. Boshqarish choralariga strategik kadrlar rejasini tuzish, motivatsiya tizimlarini kuchaytirish hamda malaka oshirish va professional rivojlanish dasturlarini joriy qilish kiradi.

Sh. Axmedov esa maktab sharoitida kadrlar bilan bog‘liq risklarni aniq misollar bilan keltiradi: o‘qituvchilar yetishmasligi, malaka darajasining turlicha bo‘lishi, xodimlarning past motivatsiyasi va notog‘ri ish taqsimoti. Bunday risklarni boshqarish uchun malaka oshirish kurslari, treninglar, KPI va baholash tizimlari joriy etilishi

muhimdir.

I. Rahmonov o‘z asarida ta’lim muassasalarida kadrlar siyosati va risklarni boshqarishga alohida e’tibor qaratadi. Muallif risklarni aniqlash, baholash, strategiyalar ishlab chiqish va monitoring jarayonlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish zarurligini ta’kidlaydi. Shuningdek, xodimlarni rag‘batlantirish va motivatsiya qilish, xavflarni oldini olish mexanizmlari va sug‘urta tizimlari samarali choralar sifatida ko‘rsatiladi.

M. Armstrong o‘zining global HRM qo‘llanmasida kadrlar bilan bog‘liq risklarni strategik va operatsion jihatdan yoritadi. Unga ko‘ra, risklar ishga yollash, motivatsiya va ish unumdorligi, malaka yetishmovchiligi, mehnat qonunchiligi va xavfsizligi hamda ma’lumot xavfsizligi sohalarida yuzaga keladi. Boshqarish strategiyalariga risklarni oldindan bashorat qilish, xodimlar bilan munosabatlarni monitoring qilish, malaka oshirish va professional rivojlanish tizimlarini joriy qilish kiradi. Ta’lim muassasalariga ushbu yondashuvni KPI, treninglar, ichki audit va feedback madaniyati orqali moslashtirish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida kadrlarga oid risklarni boshqarish masalalarini tizimli va ilmiy asosda o‘rganish uchun bir qator metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, **tizimli yondashuv** qo‘llanilib, kadrlar bilan bog‘liq risklar inson resurslari boshqaruvi tizimi doirasida yaxlit va uzviy tarzda tahlil qilindi. Tadqiqotning nazariy asoslarini mustahkamlash maqsadida **tahlil va sintez metodlari** qo‘llanildi. Mazkur metod yordamida mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar va amaliyotlar umumlashtirildi hamda ular asosida kadrlar risklarini boshqarishning samarali mexanizmlari aniqlandi. Bundan tashqari, kadrlar risklarini boshqarishning an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarini solishtirish uchun **taqqoslash metodidan** foydalanildi. Tadqiqot natijalarini konseptual tizimga keltirish uchun **modellashtirish usuli** qo‘llanilib, kadrlarga oid risklarni boshqarishning integratsiyalashgan modeli ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijasida zamonaviy menejment sharoitida kadrlarga oid risklarni boshqarishning integratsiyalashgan modeli ishlab chiqildi. **(1-rasm).** Mazkur model risklarni aniqlash, baholash, minimallashtirish va monitoring qilish bosqichlarini yagona tizimda mujassamlashtirgan bo‘lib, inson resurslari boshqaruvi tizimi bilan uzviy integratsiyalashgan. Modelning asosiy maqsadi kadrlar risklarini faqat yuzaga kelgandan keyin bartaraf etishga emas, balki ularning oldini olishga yo‘naltirilgan proaktiv boshqaruv mexanizmlarini ta’minlashdir.

Modelning birinchi bosqichi kadrlar bilan bog‘liq barcha mumkin bo‘lgan xavflarni tizimli aniqlashdan iborat. Ushbu bosqichda asosiy e’tibor kadrlar

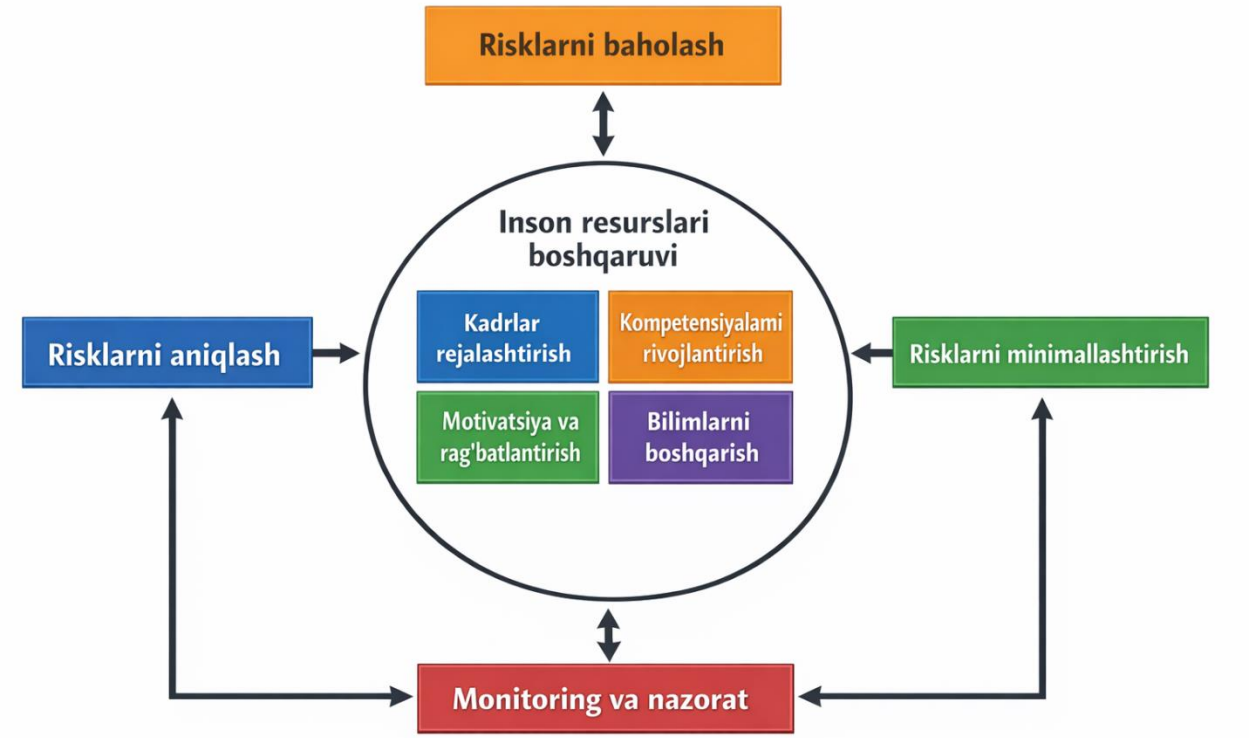
yetishmasligi, xodimlarning malaka va kompetensiya darajasining talabga mos kelmasligi, xodimlar almashinuvi darajasi, motivatsiya va sodiqlikning pasayishi hamda institutsional bilimlarning yo‘qolishiga qaratiladi. Risklar tashkilotning strategik va operatsion faoliyatiga ta’sir darajasi bo‘yicha xaritalanadi, bu esa keyingi baholash va boshqaruv choralarini samarali rejalashtirish imkonini yaratadi.

Ikkinchi bosqich risklarning ehtimolligi va ta’sir darajasini aniqlashga qaratilgan. Bu bosqichda sifat va miqdoriy ko‘rsatkichlar yordamida risklar tahlil qilinadi va ularning ustuvorligi belgilanadi. Risklarni baholash jarayoni tashkilotga kadrlar bilan bog‘liq muammolarni oldindan prognoz qilish, resurslarni samarali taqsimlash va strategik qarorlar qabul qilishda asos yaratadi. Analitik vositalar, HR-analitika va KPI tizimlari baholashda qo‘llaniladi.

Uchinchi bosqich aniqlangan va baholangan risklarni kamaytirish yoki bartaraf etish choralari ishlab chiqiladigan jarayondir. Bu bosqichda quyidagi mexanizmlar muhim o‘rin tutadi:

- **Kadrlar rejalashtirish** - xodimlarning malaka va son jihatidan kelajakdagi ehtiyojlarini aniqlash va rejalashtirish;
- **Kompetensiyalarni rivojlantirish** - xodimlarning malaka va bilimlarini uzluksiz oshirish hamda zamonaviy talablar bilan moslashtirish;
- **Motivatsiya va rag‘batlantirish** - xodimlarning sodiqligi va ish samaradorligini oshirishga qaratilgan rag‘batlantirish tizimlarini joriy etish;
- **Bilimlarni boshqarish** - tashkilot ichida bilimlarni saqlash, uzluksiz uzatish va institutsional tajribaning yo‘qolmasligini ta’minlash. Bu bosqich risklarni proaktiv va strategik yondashuv asosida boshqarishni ta’minlaydi.

Modelning so‘nggi bosqichi risklarni boshqarish jarayonining samaradorligini muntazam kuzatish va baholashga qaratilgan. Bu bosqichda HR-analitika, KPI, xodimlar qoniqishi va boshqa ko‘rsatkichlar orqali risklar dinamikasi monitoring qilinadi. Monitoring va nazorat mexanizmlari risklarni vaqtida aniqlash, boshqaruv qarorlarini optimallashtirish va modelning uzluksiz ishlashini ta’minlaydi. Shu tariqa, kadrlarga oid risklarni boshqarish jarayoni uzluksiz va proaktiv tizim sifatida amalga oshiriladi.

1-rasm. Zamonaviy menejment sharoitida kadrlarga oid risklarni boshqarishning integratsiyalashgan modeli.

Mazkur model risklarni aniqlash, baholash, minimallashtirish va monitoring qilish bosqichlarini ko‘rsatadi. Har bir bosqich o‘zaro uzviy bog‘langan bo‘lib, tashkilotning strategik va operatsion faoliyatiga integratsiyalashgan holda kadrlar risklarini samarali boshqarish imkonini beradi. Modelning proaktiv yondashuvi kadrlar barqarorligini oshirish, xodimlar almashinuvi bilan bog‘liq yo‘qotishlarni kamaytirish va institutsional bilimlarni saqlashga xizmat qiladi.

Turli mamlakatlarda kadrlarga oid risklarni boshqarish amaliyotlari va yondashuvlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning shakllanishi ko‘pincha milliy ijtimoiy-madaniy kontekst, mehnat bozorining holati, texnologik daraja va yuridik mexanizmlarga bog‘liqdir. Masalan, AQSh, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Yaponiya va Rossiya kabi iqtisodiyotlarda HR boshqaruvi strategiyalari va riskni boshqarish yondashuvlari ancha farqli yo‘nalishlarda rivojlangan.

AQSh va Yevropa davlatlarida HR boshqaruvi tizimlari odatda korporativ strategiya bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, bu yondashuvda risklarni boshqarish **data-driven (ma’lumotlarga asoslangan) qaror qabul qilish** va samarali kadrlarni saqlash mexanizmlariga katta e’tibor beradi. Bu davlatlarda HR bo‘limlari xodimlarning faoliyati, rotatsiya ehtimoli, texnologik tayyorgarlik va motivatsiya kabi omillarni risk kontekstida baholash uchun statistik va analitik vositalardan keng foydalanadi.

Shuningdek, pandemiya va raqamli transformatsiya kabi omillar sababli, HR strategiyalarida xavfni minimallashtirish va malakani yangilashga yo‘naltirilgan innovatsiyalar tobora muhim rol o‘ynamoqda.

Yaponiyada esa HR boshqaruvi odatda milliy mehnat bozoridagi barqaror an’analar, uzoq muddatli xodimlarning xizmat muddati va ijtimoiy manfaatlar tizimi bilan bog‘liq bo‘lib, risklarni boshqarish yondashuvlari ko‘proq **barqarorlik va xodimlar sodiqligini oshirishga** qaratilgan. Bu yerda korporativ madaniyat kuchli bo‘lib, kadrlarni tayyorlash va ularni uzoq muddat ishlashga rag‘batlantirish mexanizmlari birinchi darajali ahamiyatga ega. Shu sababli risklarni boshqarish - asosan xodimlarni yo‘qotish yoki rotatsiyaga qarshi strategiyalar orqali amalga oshiriladi.

Rossiya va Latın Amerikasidagi yondashuvlarda esa madaniy omillar, mehnat qonunchiligi va tashkilot ichki boshqaruvi mexanizmlari HR boshqaruvi tizimlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, Rossiyada avvalgi markazlashgan iqtisodiy tizimning merosi sifatida korxonalarda yuqori ierarxiya va an’anaviy boshqaruv usullari saqlanib qolgan bo‘lib, bu mehnat bozorida risklarni boshqarish strategiyalarini ham shakllantiradi. Latın Amerikada esa ijtimoiy omillar va bozor sharoitining noturg‘unligi HR boshqaruvi bilan bog‘liq risklarni baholash va ularni minimallashtirish mexanizmlarini ham murakkablashtiradi.

Umuman olganda, xalqaro taqqoslash shuni ko‘rsatadiki, **HR risklarni boshqarish amaliyotlari global miqyosda bir xil bo‘lmasdan, har bir mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlariga moslashgan holda shakllanadi.** Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar, analitika yondashuvlari va bilimlar almashinuvi kabi zamonaviy mexanizmlar bir qator ilg‘or davlatlar HR risklarni boshqarish tizimlarida ustun pozitsiyalarni egallash imkonini bermoqda.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari zamonaviy menejment sharoitida kadrlarga oid risklarning tashkilot faoliyatiga ta’siri tizimli va ko‘p omilli xarakterga ega ekanligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, kadrlar bilan bog‘liq risklar nafaqat inson resurslari boshqaruvi doirasida, balki strategik rejalashtirish, operatsion faoliyat va tashkilotning uzoq muddatli barqarorligida ham muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqot jarayonida kadrlarga oid risklar asosan kadrlar yetishmasligi, xodimlar malakasining zamonaviy talablar bilan mos kelmasligi, xodimlar almashinuvi darajasining yuqoriligi, motivatsiya va sodiqlikning pasayishi hamda institutsional bilimlarning yo‘qolishi kabi yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishi aniqlandi. Ushbu risklarning aksariyati an’anaviy boshqaruv yondashuvlari doirasida fragmentar tarzda boshqarilib, yagona tizim sifatida integratsiyalashmaganligi kuzatildi.

Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan kadrlarga oid risklarni boshqarish modeli risklarni aniqlash, baholash, minimallashtirish va monitoring qilish bosqichlarini yagona tizimda mujassamlashtirdi. Modelning amaliy ahamiyati shundaki, u kadrlar risklarini faqat yuzaga kelgandan keyin bartaraf etishga emas, balki ularning oldini olishga yo‘naltirilgan proaktiv mexanizmlarni nazarda tutadi. Xususan, kadrlar rejalashtirish, kompetensiyalarni rivojlantirish, motivatsiya va rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish hamda bilimlarni boshqarish vositalari risklarni minimallashtirishning asosiy instrumentlari sifatida belgilandi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari monitoring va nazorat mexanizmlarining ahamiyatini tasdiqladi. HR-analitika, samaradorlik ko‘rsatkichlari va baholash tizimlari orqali kadrlarga oid risklarning dinamikasi doimiy nazorat ostida bo‘lishi zarurligi asoslandi. Bu esa boshqaruv qarorlarining tezkorligi va asoslanganligini oshirish imkonini beradi. Olingan natijalar zamonaviy menejment nazariyasida inson resurslarini strategik aktiv sifatida qarash konsepsiyasini yana bir bor tasdiqlaydi. Kadrlarga oid risklarni boshqarish masalasi endilikda faqat operativ darajadagi muammo sifatida emas, balki tashkilotning strategik barqarorligini ta’minlovchi muhim boshqaruv funksiyasi sifatida talqin qilinishi lozim.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, kadrlarga oid risklarni samarali boshqarish uchun an’anaviy, reaktiv yondashuvlar yetarli emas. Zamonaviy menejment sharoitida risklarni boshqarish proaktiv, tizimli va uzluksiz jarayon sifatida tashkil etilishi talab etiladi. Taklif etilgan model aynan shu talablarni qondirgan holda, inson resurslari boshqaruvining barcha funksiyalarini riskga yo‘naltirilgan yondashuv asosida integratsiyalash imkonini beradi. Muhokama jarayonida aniqlanganki, modelni joriy etish orqali tashkilotlarda kadrlar barqarorligi oshadi, xodimlar almashinuvi bilan bog‘liq yo‘qotishlar kamayadi hamda bilim va tajribaning uzluksizligi ta’minlanadi. Shu bilan birga, motivatsiya va kasbiy rivojlanish tizimlarining kuchaytirilishi xodimlarning sodiqligini oshirib, inson kapitalidan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Biroq modelni amaliyotga joriy etishda ayrim cheklovlar ham mavjud. Xususan, tashkilotning moliyaviy imkoniyatlari, tashkiliy madaniyati va boshqaruv salohiyati model samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, kadrlarga oid risklarni boshqarish modeli har bir tashkilotning faoliyat sohasi va rivojlanish bosqichidan kelib chiqib moslashtirilishi lozim.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy menejment sharoitida kadrlarga oid risklarni boshqarish tashkilotning barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlashda strategik ahamiyatga ega. Ishlab chiqilgan

integratsiyalashgan model risklarni aniqlash, baholash, minimallashtirish va monitoring qilish bosqichlarini yagona tizimda mujassamlashtirgan bo‘lib, kadrlar bilan bog‘liq xavflarni proaktiv va tizimli tarzda boshqarish imkonini beradi.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan model kadrlarga oid risklarni samarali boshqarish, inson kapitalidan optimal foydalanish va tashkilotning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlash imkonini beradi. U HR boshqaruvining strategik va operatsion jihatlarini integratsiyalashgan holda rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan vosita sifatida tavsiya etiladi.

Xalqaro tajribani qiyosiy tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy menejment sharoitida kadrlarga oid risklarni boshqarish samaradorligini oshirish uchun tizimli, proaktiv va moslashuvchan yondashuvlarni joriy etish zarur. Shu asosda quyidagi ilmiy takliflar ishlab chiqildi.

Birinchidan, kadrlarga oid risklarni boshqarishni inson resurslari boshqaruvi tizimining alohida funksiyasi sifatida emas, balki tashkilotning umumiy strategik boshqaruv tizimiga integratsiyalash zarur. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, HR-risklar strategik rejalashtirish bilan uzviy bog‘langan hollarda kadrlar barqarorligi va tashkilot samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Shu sababli, kadrlar bilan bog‘liq risklar tashkilotning strategik risk xaritasiga kiritilishi va yuqori boshqaruv darajasida muntazam ko‘rib chiqilishi lozim.

Ikkinchidan, kadrlarga oid risklarni baholashda raqamli texnologiyalar va HR-analitika vositalaridan foydalanishni kengaytirish taklif etiladi. AQSh va Yevropa mamlakatlari tajribasi asosida xodimlar almashinuvi, kompetensiya yetishmovchiligi va motivatsiya pasayishi kabi risklarni oldindan prognozlash imkonini beruvchi analitik modellarni joriy etish ilmiy jihatdan asoslanadi. Bu yondashuv boshqaruv qarorlarining aniqligi va tezkorligini oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, Yaponiya tajribasidan kelib chiqib, kadrlar risklarini kamaytirishda xodimlarning sodiqligi va uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlovchi mexanizmlarni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Xususan, uzluksiz malaka oshirish, kasbiy o‘sish yo‘llarini aniq belgilash va institutsional bilimlarni saqlab qolishga qaratilgan tizimlar kadrlar almashinuvi bilan bog‘liq risklarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Beshinchidan, kadrlarga oid risklarni boshqarish jarayonida monitoring va doimiy baholash mexanizmlarini kuchaytirish taklif etiladi. Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, risklarni boshqarish bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz jarayon sifatida tashkil etilgandagina samarali bo‘ladi. Shu bois, KPI, kompetensiya indikatorlari va xodimlar qoniqish darajasini o‘lchovchi ko‘rsatkichlar asosida muntazam monitoring olib borish zarur.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan ilmiy takliflar zamonaviy menejment sharoitida kadrlarga oid risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish, inson kapitalidan samarali foydalanish va tashkilotlarning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Ushbu takliflar amaliyotga moslashtirilgan holda joriy etilganda, kadrlar bilan bog‘liq strategik va operatsion risklarni sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Umarova H., Ismailov A., Xudoyberdiyev E. Ta’lim menejementi. Toshkent. “G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi”, 2025. - 256 b.

2. S.Sh.Urazov, T.O.Umarov. Ta’lim menejmenti.- Samarqand iqtisodiyot va servis instituti -Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashiriyoti, 2025 -236 b.

3. Axmedov. Sh. Maktab menejmenti va kadrlar boshqaruvi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2019. - 256 b.

4. Rahmonov I. Ta’lim muassasalarida kadrlar siyosati va risklar boshqaruvi. - Toshkent, 2021. - 198 b.

5. Armstrong M. Armstrong’s Handbook of Human Resource Management Practice. - London: Kogan Page, 2020. - 720 p.

Urazov Sadulla Shodiyevich –
SamISI, “Menejment” kafedrasi dotsent v.b, PhD.
e-mail: urazov.sadulla28@gmail.com,
Raxmonkulova Sevinch Sobirjonovna
SamISI 4-kurs IRB-122 guruhi talabasi

XODIMLARNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH KO‘RSATKICHLARI TASHKILOT BOSHQARUV TIZIMINING MUHIM YO‘NALISHLARIDAN BIRI SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlarining tashkilot boshqaruv tizimidagi strategik va amaliy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda inson resurslarini boshqarish samaradorligini baholashga oid nazariy yondashuvlar tahlil qilinib, baholash ko‘rsatkichlarining asosiy guruhlari tizimlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: xodimlarni boshqarish, samaradorlik, baholash ko‘rsatkichlari, boshqaruv tizimi, inson resurslari, mehnat unumdorligi.

Abstract. This scientific article highlights the strategic and practical significance of indicators used to evaluate the effectiveness of personnel management in the organizational management system. The study analyzes theoretical approaches to assessing the effectiveness of human resource management and systematizes the main groups of evaluation indicators.

Keywords: personnel management, efficiency, evaluation indicators, management system, human resources, labor productivity.

Kirish. Globallashuv va raqobatning kuchayib borishi sharoitida tashkilotlar faoliyatida inson resurslarining o‘rni tobora ortib bormoqda. Zamonaviy tashkilotlar uchun moddiy va moliyaviy resurslardan ko‘ra, xodimlarning bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalari ustuvor strategik resurs sifatida qaralmoqda. Shu bois xodimlarni boshqarish tizimini samarali tashkil etish hamda uning natijadorligini doimiy baholab borish tashkilot boshqaruvining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari tashkilotning ichki salohiyatini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish va rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Baholash mexanizmlarining yo‘qligi yoki sustligi boshqaruv qarorlarida subyektivlikni kuchaytirib, resurslardan samarasiz foydalanishga olib kelishi mumkin. Shu sababli xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash masalasi zamonaviy menejment va inson resurslarini boshqarish(HRM) sohasining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda bu masala xodimlarning mehnat unumdorligi, motivatsiyasi, kompetensiyasi va tashkilot samaradorligiga ta’siri nuqtai nazaridan keng o‘rganilgan.

Inson resurslarini boshqarish samaradorligi masalasi strategik menejment nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Masalan, To‘lqinbek Bobojonov o‘z tadqiqotlarida inson resurslarini strategik boshqarish tashkilot samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, xodimlarni tanlash, rivojlantirish, motivatsiya qilish va ularning ish faoliyatini baholash tizimi tashkilotning umumiy natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlarini shakllantirish masalasi Bahodir Muminov va Ubaydullo Arabov tomonidan ham tadqiq qilingan. Ular o‘z ilmiy ishlarida asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlari - KPI (Key Performance Indicators) tizimi tashkilot maqsadlariga erishish darajasini baholashda muhim vosita ekanligini asoslab beradilar. KPI tizimi orqali xodimlarning faoliyati aniq mezonlar

asosida baholanib, rag‘batlantirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni yanada samarali bo‘lishi mumkinligi ta’kidlanadi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash jarayoni inson resurslarini boshqarish tizimining muhim elementi hisoblanadi. Tadqiqotlarda asosan KPI tizimi, strategik HRM, motivatsiya mexanizmlari va raqamli texnologiyalar asosida xodimlar faoliyatini baholash masalalari keng yoritilgan. Shu bilan birga, tashkilotlarda xodimlarni boshqarish samaradorligini kompleks baholash ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish masalasi hali ham dolzarb ilmiy yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning turli usullaridan foydalanildi. Jumladan, tahlil va sintez usuli yordamida xodimlarni boshqarish samaradorligini baholashga oid nazariy yondashuvlar o‘rganilib, ular umumlashtiriladi hamda ilmiy xulosalar shakllantirildi. Tizimli yondashuv asosida esa inson resurslarini boshqarish tizimi o‘zaro bog‘liq elementlardan iborat kompleks tizim sifatida tahlil qilinadi va uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlandi. Statistik tahlil usuli yordamida xodimlar faoliyati, mehnat unumdorligi, kadrlar almashinuvi va boshqa muhim ko‘rsatkichlar tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida tashkilotlar faoliyatining barqarorligi va raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan inson resurslaridan qanchalik samarali foydalanilishiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, xodimlarni boshqarish samaradorligi tashkilot boshqaruv tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xodimlarni boshqarish samaradorligi - bu tashkilot maqsadlariga erishishda xodimlar salohiyati, bilim va malakasidan oqilona foydalanish darajasini ifodalovchi kompleks tushunchadir.

Xodimlarni boshqarish samaradorligi, avvalo, mehnat unumdorligining oshishi, xizmat yoki mahsulot sifatining yaxshilanishi, xodimlar motivatsiyasi va qoniqish darajasining ortishi hamda kadrlar almashinuvi darajasining pasayishida namoyon bo‘ladi. Samarali boshqaruv natijasida xodimlar o‘z vazifalarini aniq anglaydi, mas’uliyatni his qiladi va tashkilotning umumiy maqsadlariga sodiqlik bilan xizmat qiladi.

Xodimlarni boshqarish samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar ichki va tashqi guruhlarga bo‘linadi. Ichki omillarga kadrlarni tanlash va joylashtirish tizimi, motivatsiya va rag‘batlantirish mexanizmlari, xodimlarni baholash va rivojlantirish, mehnat sharoitlari hamda korporativ madaniyat kiradi. Tashqi omillar esa mehnat bozori holati, iqtisodiy muhit, qonunchilik va texnologik rivojlanish bilan bog‘liq

bo‘ladi. Ushbu omillarning uyg‘unlashuvi xodimlarni boshqarish samaradorligini belgilaydi.

Ilmiy adabiyotlarda samaradorlik tushunchasi odatda sarflangan resurslar va erishilgan natijalar o‘rtasidagi nisbat orqali ifodalanadi. Xodimlarni boshqarish samaradorligi esa inson resurslarini rejalashtirish, tanlash, joylashtirish, rivojlantirish, rag‘batlantirish va baholash jarayonlarining natijadorligini aks ettiradi.

Xodimlarni boshqarish samaradorligini baholashda iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va tashkiliy ko‘rsatkichlar tizimidan foydalaniladi. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar orqali mehnat unumdorligi, xodim boshiga to‘g‘ri keladigan daromad, ish haqi fondining samaradorligi aniqlanadi. Ijtimoiy-psixologik ko‘rsatkichlar xodimlarning qoniqish darajasi, mehnat intizomi va jamoaviy muhitni tavsiflaydi. Tashkiliy ko‘rsatkichlar esa lavozim yo‘riqnomalarining aniqligi, vakolat va mas’uliyat muvozanati, boshqaruv qarorlarining bajarilish darajasi orqali baholanadi(1-jadval).

1-jadval

Xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari

№	Ko‘rsatkich nomi	Formula	O‘lchov birligi	Mazmuni
IQTISODIY KO‘RSATKICHLAR				
1.	Mehnat unumdorligi	$\text{MU} = \frac{\text{Xizmat(mahsulot) hajmi}}{xodimlar\ soni}$	so‘m/ xodim	Bir xodim tomonidan yaratilgan o‘rtacha qiymat
2.	Xodim boshiga sof foyda	$\text{XBSF} = \frac{\text{Sof foyda}}{xodimlar\ soni}$	so‘m/ xodim	Xodimlar faoliyatining foydaga ta’siri
3.	Ish haqi samaradorligi koeffitsiyenti	$\text{IHSK} = \frac{\text{Tushum}}{ish\ haqqi\ fondi}$	marta	Ish haqiga sarflangan mablag‘ning qaytimi
4.	Kadrlar almashinuvi koeffitsiyenti	$\text{KAK} = \frac{ishdan\ ketganlar}{\text{O‘rtacha xodimlar soni}} \cdot 100\%$	%	Xodimlar barqarorligini baholaydi
IJTIMOIY-PSIXOLOGIK KO‘RSATKICHLAR				
5.	Xodimlar qoniqish indeksi	$\text{XQI} = \frac{\text{Yig‘ilgan}}{\text{Maksimal ball}} \cdot 100\%$	%	Xodimlarning ishidan qoniqish darajasi
6.	Mehnat intizomi koeffitsiyenti	$\text{MIK} = 1 - \frac{\text{Intizom buzilishlari}}{\text{Umumiy ish kunlari}} \cdot 100\%$	koeff.	Mehnat intizomining holati
RIVOJLANTIRISH KO‘RSATKICHLARI				
7.	Trening samaradorligi koeffitsiyenti (TSK)	$\text{TSK} = \frac{\text{Treningdan keying natija}}{\text{Treningdan oldingi natija}}$	marta	O‘qitish va rivojlantirish samarasi
TASHKILIY KO‘RSATKICHLAR				
8.	Lavozim yo‘riqnomalari bilan ta’minlanganlik	$\text{LYTK} = \frac{\text{Yo‘riqnomaga ega xodimlar}}{\text{Jami xodimlar}} \cdot 100\%$	%	Boshqaruv reglamentlashuvi darajasi

9.	Vakolat va mas'uliyat muvozanati	$\text{VMMK} = \frac{\text{Aniq vakolatli lavozimlar}}{\text{Jami lavozimlar}}$	koeff.	Vakolatlarning to‘g‘ri taqsimlanishi
10.	Qarorlar bajarilishi koeffitsiyenti	$\text{BQB} = \frac{\text{Bajarilgan qarorlar}}{\text{Qabul qilingan qarorlar}}$	koeff.	Boshqaruv intizomi darajasi
11.	Qaror qabul qilish tezligi indeksi	$\text{QQKT} = \frac{\text{Me'yoriy vaqt}}{\text{Haqiqiy vaqt}}$	marta	Boshqaruv tezkorligi
12.	Ichki hujjatlar dolzarblik indeksi	$\text{IHDI} = 1 - \frac{\text{Eskirgan hujjatlar}}{\text{Jami hujjatlar}}$	koeff.	Ichki reglamentlar yangiligi
INTEGRAL BAHOLASH				
13.	Umumiy HR samaradorlik indeksi	$\text{UHSI} = \sum(K_i \cdot W_i)$	indeks	Xodimlarni boshqarishning umumiy bahosi

Jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlar xodimlarni boshqarish samaradorligini iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va tashkiliy jihatdan kompleks baholash imkonini beradi. Mazkur ko‘rsatkichlardan foydalanish boshqaruv qarorlarini asoslash va inson resurslarini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, xodimlarni boshqarish samaradorligini oshirish uchun zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Jumladan, kompetensiyaga asoslangan boshqaruv, xodimlarni doimiy o‘qitish va qayta tayyorlash, moddiy va nomoddiy rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish, shuningdek, raqamli HR texnologiyalaridan foydalanish yuqori natijalar beradi.

Xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari tashkilot boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular strategik va operativ boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Baholash natijalari orqali rahbariyat mavjud muammolarni aniqlaydi, resurslarni qayta taqsimlaydi va rivojlanish ustuvor yo‘nalishlarini belgilaydi.

Shuningdek, baholash ko‘rsatkichlari boshqaruv jarayonida shaffoflik va hisobdorlikni ta’minlab, xodimlarning tashkilot maqsadlariga yo‘naltirilganligini kuchaytiradi. Natijada boshqaruv tizimining umumiy samaradorligi oshadi.

Xulosa va takliflar. Xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari tashkilot boshqaruv tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur ko‘rsatkichlar orqali inson resurslaridan foydalanish darajasi aniqlanib, boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligi ta’minlanadi. Baholash tizimini kompleks va tizimli ravishda joriy etish tashkilotning barqaror rivojlanishi, mehnat unumdorligi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash mexanizmlarini doimiy ravishda takomillashtirish zamonaviy boshqaruvning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Yuqoridagi tahlil va natijalardan kelib chiqib quyidagi takliflarni ishlab chiqdim.

Birinchidan, Xodimlarni boshqarish samaradorligini baholashda faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan cheklanmasdan, iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy va motivatsion ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga olgan kompleks tizimni shakllantirish taklif etiladi. Bu yondashuv inson resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada obyektiv baholash imkonini beradi.

Ikkinchidan, xodimlarni boshqarish samaradorligini baholashda KPI tizimini joriy etish va takomillashtirish taklif etiladi. KPIlar aniq, o‘lchovli va natijaga yo‘naltirilgan bo‘lishi xodimlar faoliyatining shaffofligini oshiradi hamda boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi.

Uchinchidan, xodimlarning mehnatdan qoniqish darajasi, sodiqligi va motivatsiyasini aks ettiruvchi ijtimoiy-psixologik ko‘rsatkichlarni baholash tizimiga kiritish zarur. Ushbu ko‘rsatkichlar kadrlar almashinuvi va mehnat unumdorligi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, boshqaruv samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, xodimlarni boshqarish samaradorligini baholash tizimi uzluksiz takomillashtirish tamoyiliga asoslanishi zarur. Baholash natijalari asosida kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan choralar ishlab chiqilishi tashkilot boshqaruv tizimining rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

1. Human Resourse Management. Fefteenth Edition/Robert L.Malthis, John H.Jackson Sean R. Valentine. Patricia A. Megllch 2017.2014 Cengage Learning WCN 02.200.206

2. Abduraxmonova G.Q. Inson resurslarini boshqarish. Darslik - T.. Fan 2021y - 692 bet.

3. N.Q.Yo‘ldoshev. Menejmentga kirish. Darslik.-/T.:“Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2021. 392 bet.

4. Xayitov A.B. Inson resurslarini boshqarish. Darslik. - T.: IQTISODIYOT, 2019. - 409 bet.

5. Shodiyevich U. S., Ilxomovna A. D. Biznes muhitida kompaniyalarning kuchli va kuchsiz tomonlarini tahlil qilishning ahamiyati va metodologiyasi //world of science. – 2025. – T. 8. – №. 5. – C. 43-49.

6. Azlarova M.M. Inson resurslarini boshqarish: o‘quv qo‘llanma. - O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. - T.: IQTISODIYOT, 2019. - 207 bet.

7. Derek Torrington, Laura Hall, Stephen Taylor and Carol Atkinson. Human Resource Management. Pearson. Eleventh edition published 2020. p 752.

Ernazarov Nuriddin Elamonovich,
SamISI Moliya kafedrasi PhD, dotsenti,

DAVLAT BYUDJET DAROMADLARNI SHAKLLANTIRISHDA SOLIQLARNING AHAMIYATI.

Annotatsiya: Maqolada to‘g‘ri (bevosita) soliqlarning iqtisodiy mohiyati, xususiyatlari va davlat byudeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda to‘g‘ri (bevosita) soliqlarning ahamiyatini oshirishga doir muallifning qarashlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Davlat byudjeti daromadlari, to‘g‘ri (bevosita) soliqlar, egri (bilvosita) soliqlar, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i.

Abstract: The article analyzes the scientific and practical aspects of the economic essence of direct taxes, their specific features, and their role in the formation of the revenue side of the state budget. It also presents the author’s views on enhancing the importance of direct taxes in the formation of state budget revenues.

Keywords: State budget revenues, direct taxes, indirect taxes, corporate income tax, personal income tax.

Kirish

Byudjet daromadlari bazasini shakllantirishda soliqlar hal qiluvchi moliyaviy manba hisoblanib, ular davlatning ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarini moliyalashtirishda asosiy fiskal instrument sifatida xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda O‘zbekiston Respublikasining Soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi doirasida soliq yukini oqilona darajaga keltirish, tadbirkorlik sub’ektlarini soliqqa tortishdagi nomutanosibliklarni qisqartirish hamda soliq bazasini kengaytirishga qaratilgan bosqichma-bosqich islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizda olib borilayotgan soliq siyosatida ishlab chiqarishni va soliq bazasini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida “Barcha biznes toifalari uchun soliq yukini kamaytirish va qulaylashtirish, shu asosda ishlab chiqarishni va soliqqa tortiladigan bazani kengaytirish zarur”[31] ligi alohida qayd etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 iyundagi “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi farmonida to‘g‘ri soliqlarni tubdan isloh qilish nazarda tutilgan. Jumladan, to‘g‘ri

[31] Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2018 й.

soliqlarning asosiylari hisoblangan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i mexanizmida jiddiy o‘zgarishlar amalga oshirildi. Mazkur islohotlar soliq qonunchiligini takomillashtirish, soliq ma’muriyatchiligini soddalashtirish va iqtisodiyot tarmoqlari kesimida teng raqobat muhitini shakllantirish orqali byudjet daromadlari barqarorligini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Natijada soliq tizimi nafaqat fiskal vazifani, balki iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi va byudjet daromadlari bazasini mustahkamlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda. Natijada, soliqlarning soliq to‘lovchilar faoliyatiga ta’siri sezilarli darajada qisqartirishga alohida e’tibor qaratildi[32]. Bu holat davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning ahamiyatini nazariy va amaliy jihatdan tizimli o‘rganish va tahlil qilish asosida taklif-tavsiyalar ishlab chiqish zaruratini taqazo etmoqda.

Ahamiyatli jihati shundaki, soliqlarga doir tadqiqotlar olib borgan mamlakatimiz iqtisodchilaridan A.Jo‘rayev, D.Daminov, A.Islamkulovlar kabi tadqiqotchi olimlarning davlat byudjetini shakllantirishda soliqlarni iqtisodiy mohiyati, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning ustunligi va mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga xizmat qilishi, soliqlarni oshirilishi YAIMni kamayishiga olib kelishini ta’kidlaydilar[33]. E’tiborli jihati ko‘plab tadqiqotchilar byudjetlarni shakllantirishda soliqlarning xususiyatlariga ham to‘xtab o‘tgan.

Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlar ustuvor moliyaviy manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Soliqlarga ustunlik berish masalasi hozirgi davr soliq siyosatida ham dolzarb bo‘lib qolmoqda, chunki davlatning ijtimoiy majburiyatlari, iqtisodiy islohotlar va strategik dasturlarini moliyalashtirish, eng avvalo, barqaror soliq tushumlariga bog‘liqdir. Bu yo‘nalishda qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ular natijasida soliqqa tortish nazariyasi va amaliyotida muayyan yutuqlarga erishilgan. Biroq har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, iqtisodiy tuzilmasi va amalga oshirayotgan soliq siyosatining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda soliq turlari va stavkalariga nisbatan ustuvorlik belgilanadi.

---

[32] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сон Фармони (https://www.lex.uz).

[33] Жўраев А.С. Давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг долзарб муаммолари: и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: ДЖҚА, 2005.- 18 б.; Даминов Д.Ш. Ўзбекистон солиқ тизимида тўғри солиқларни ҳисоблаш механизмини такомиллаштириш: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Т.: БМА, 2011. - 23 б.; Исламкулов А.Х. Бюджет даромадларида бевосита солиқлар тушуми барқарорлигини таъминлаш йўллари: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Т.: БМА, 2012. - 21 б.

Shu bois, davlat byudjeti daromadlari bazasini shakllantirishda soliqlarning roli mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bosqichi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, soliqlarga ilmiy asoslangan tarzda ustuvorlik berish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Soliqlar nafaqat fiskal funksiyani bajaradi, balki iqtisodiyotni tartibga solish, qayta taqsimlash va rag‘batlantirish vazifalarini ham amalga oshiradi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda davlat byudjeti daromadlari bazasini shakllantirishda soliqlarga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi budjet tizimi byudjetlari daromadlarining qariyb 90 foizi soliq tushumlari hisobiga shakllanishi soliqlarning fiskal ahamiyati yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu holat iqtisodiyotdagi umumiy soliq yuki, shuningdek, yuridik va jismoniy shaxslar hamda iqtisodiyot tarmoqlari kesimida aniqlangan soliq yuki darajasi bilan belgilanadi.

Ayni paytda iqtisodiyotni modernizatsiyalash va erkinlashtirish sharoitida soliq yukini maqbul darajaga tushirishga qaratilgan byudjet-soliq siyosati izchil amalga oshirilmoqda. Bu esa, bir tomondan, tadbirkorlik faolligini rag‘batlantirishga, ikkinchi tomondan esa, davlat byudjeti daromadlari barqarorligini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Shu tariqa, soliqlar davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning asosiy va strategik manbasi sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Aniq tasavvurga ega bo‘lish uchun 1-jadval ma’lumotlariga murojaat etamiz.

1-jadval

O‘zbekistonda davlat byudjeti daromadlar tarkibida soliqlar ulushining o‘zgarish dinamikasi, *trln so‘m*

T/r	Soliq turlari	2026-yil prognoz	2027-yil mo‘ljal	2028-yil mo‘ljal
1	Davlat budjeti daromadlari, jami	368,9	425,5	486,2
2	Bevosita soliqlar	116,3	138,7	158,0
3	Bilvosita soliqlar	124,6	144,5	169,2
4	Resurs soliqlari	45,8	52,8	59,5
5	Boshqa daromadlar	82,2	89,6	99,5

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, 2026–2028 yillarda O‘zbekistonda davlat byudjeti daromadlari hajmining barqaror o‘sish dinamikasi prognoz qilinmoqda. Jumladan, davlat byudjeti daromadlarining jami hajmi 2026 yilda 368,9 trln so‘mni tashkil etishi kutilgan bo‘lsa, 2027 yilda 425,5 trln so‘mga, 2028 yilga borib esa 486,2 trln so‘mga yetkazilishi mo‘ljallangan. Bu esa byudjet daromadlari bazasining kengayib borayotganligini ko‘rsatadi.

Daromadlar tarkibida bevosita soliqlar ulushi ham izchil o‘sish tendensiyasiga ega: 2026 yilda 116,3 trln so‘m, 2027 yilda 138,7 trln so‘m va 2028 yilda 158,0 trln so‘m miqdorida bo‘lishi prognoz qilingan. Bu holat daromad va foyda solig‘i kabi tushumlarning oshishi hisobiga fiskal imkoniyatlar mustahkamlanayotganligini anglatadi.

Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning ahamiyatini baholashda ularning adolatliligi va samaradorligi o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash muhim hisoblanadi. Nazariy jihatdan soliq adolatini ta’minlashda to‘g‘ri (bevosita) soliqlarga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq, chunki ular soliq to‘lovchining real daromadi va moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda undiriladi. Bu esa vertikal va gorizontal adolat tamoyillarini ta’minlashga xizmat qiladi.

Biroq davlat byudjeti daromadlari bazasini shakllantirishda soliq turlariga ustuvorlik berish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, soliq bazasining kengligi va soliq ma’muriyatchiligi imkoniyatlariga bevosita bog‘liqdir. Agar to‘g‘ri soliqlarning ob’ekti yoki bazasi yetarlicha keng bo‘lmasa, soliq yukining asosiy qismi aynan shu soliqlar zimmasiga yuklanishi soliq to‘lovchilarning soliqdan qochishga bo‘lgan moyilligini kuchaytirishi mumkin. Chunki to‘g‘ri soliqlarni to‘lovchilar to‘layotgan soliq miqdorini to‘liq his etadilar va bu ularning iqtisodiy rag‘batlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, o‘tish iqtisodiyotiga ega yoki rivojlanayotgan davlatlarda davlat byudjeti daromadlarini barqaror shakllantirish maqsadida egri (bilvosita) soliqlarga nisbatan ko‘proq ustuvorlik berilishi kuzatiladi. Bilvosita soliqlar, xususan iste’mol jarayonida undiriladigan soliqlar, keng soliq bazasiga ega bo‘lib, ularni ma’muriy jihatdan yig‘ish nisbatan osonroq hisoblanadi.

Ayniqsa, yashirin iqtisodiyot ulushi yuqori bo‘lgan sharoitda davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda egri soliqlar muhim fiskal instrument sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki yashirib qolingan yoki noqonuniy yo‘llar bilan olingan daromadlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqqa tortish imkoniyati cheklangan. Biroq bunday daromadlar iste’mol jarayoniga kirgan paytda ular bilvosita soliqlar orqali soliqqa tortilishi mumkin. Egri soliqlar mexanizmida daromadning qonuniy yoki noqonuniy manbasi ahamiyat kasb etmaydi, natijada soliq tushumlari qamrovi kengayadi va byudjet daromadlari barqarorligi ta’minlanadi.

2019 yilda yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ining asosiy stavkasi 14 foizdan 12 foizga qadar pasaytirilishi, bir nechta turdagi tovarlar uchun qo‘shimcha foyda solig‘ining unifikatsiya qilinishi xo‘jalik sub’ektlari ixtiyorida ko‘proq foydani qoldirish evaziga ularning investitsion faolligini oshishiga xizmat qildi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining 4 bosqichli tabaqalashgan stavkalari o‘rniga yagona 12 foizlik stavkaning joriy etilishi hamda jismoniy shaxslarning daromadlaridan Pensiya jamg‘armasiga majburiy sug‘urta badalining (8 foiz) bekor qilinishi ularning real daromadlarini sezilarli darajada oshishiga xizmat qilmoqda.

Yuridik va jismoniy shaxslarning dividend shaklida oladigan daromadlariga soliq miqdori 10 foizdan 5 foizga qadar pasaytirilishi to‘g‘ri soliqlarning fiskal ahamiyatini kamaytirish orqali ularning investitsion faoliyatini rivojlantirishga qaratilgandir.

2019 yil mamlakatimiz soliq tizimidagi o‘zgarishlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, to‘g‘ri soliqlarni kamaytirishga qaratilgan keskin o‘zgarishlar amalga oshirildi. Natijada, yuridik va jismoniy shaxslar oladigan oxirgi foydasi yoki daromadidan bir marta soliq to‘lash tartibiga o‘tildi. Oldingi yillarda bo‘lgani kabi ayni bir daromad yoki foydadan ikki yoki undar ortiq marta soliq undirish amaliyotiga chek qo‘yildi. Masalan, yuridik shaxslar foydasidan ham foyda solig‘i ham obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig‘ini to‘lash. Yoki tovar aylanmasidan davlat maqsadli jamg‘armalariga majburiy ajratmalarni to‘lash.

To‘g‘ri soliqlar mexanizmida amalga oshirilgan o‘zgarishlar natijasida ularning davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ulushining ham oshishiga olib keldi. To‘g‘ri soliqlarning asosiy turlaridan hisoblangan “jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining 4 bosqichli tabaqalashgan stavkalari o‘rniga yagona 12 foizlik stavkaning joriy etilishi hamda jismoniy shaxslarning daromadlaridan Pensiya jamg‘armasiga majburiy sug‘urta badalining (8 foiz) bekor qilinishi ularning real daromadlarini sezilarli darajada oshishiga omil bo‘ldi. Shu bilan birga, ko‘pchilikning mulohazalariga nisbatan aksincha, yuqoridagi o‘zgarishlar natijasida ushbu soliqning davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ulushi keskin kamayishi o‘rniga, aksincha oshishi kutilmoqda”[34].

Yuqorida keltirilganlar soliq tizimida amalga oshirilgan o‘zgarishlarning ijobiy jihatlaridir. Shunga qaramasdan, soliq tizimidagi so‘nggi o‘zgarishlar o‘rta biznes shakli uchun soliq yukining oshishiga olib keldi.

Shu bois, soliq tizimidagi o‘zgarishlarni mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta’sirini tizimli tahlil qilgan holda, tegishli o‘zgartirishlarni amalga oshirish samarali soliq tizimini shakllantirishga xizmat qilishi shubhasiz.

Xulosa va takliflar

Respublikamiz davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda so‘nggi yillarga

[34] Сафарова Н.А. Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш. //“Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 3, июнь, 2019 йил.

qadar egri (bilvosita) soliqlarga ustuvorlik berilgan bo‘lsa, soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi doirasida to‘g‘ri (bevosita) soliqlarga ustuvorlik berilmoqda. Natijada, 2019 yildan e’tiboran davlat byudjeti daromadlari tarkibida to‘g‘ri soliqlarning ulushini keskin o‘sishi kuzatildi. Bu holat ijobiy baholanib, soliqlar adolatlilik tamoyili asosida undirilmoqda.

Malakat iqtisodiyotining barqarorlashuvi va rivojlanishiga mos ravishda to‘g‘ri soliqlarning davlat byudjeti daromadlaridagi ulushini oshish tendensiyasini saqlab qolish maqsadga muvofiq. Bunda davlat byudjeti daromadlarini ko‘payishini qaysidir soliq stavkasini oshirish hisobiga emas, balki soliq bazasini kengayishi evaziga erishish lozim.

Korxonalarning xufiyona faoliyatga bo‘lgan intilishini pasaytirish va foyda solig‘i yukini ish haqi fondidagi yuk bilan muvofiqlashtirish maqsadida to‘g‘ri soliqlarning asosiy turi hisoblangan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i stavkasini qisman oshirish maqsadga muvofiq. Bu albatta egri soliqlar stavkalarini pasaytirish evaziga bo‘lishi kerak. Shuningdek, foyda solig‘i bo‘yicha imtiyozlarni qayta ko‘rib chiqish va samarasiz imtiyozlarni bekor qilish lozim.

Umumbelgilangan soliqlarni to‘lashga o‘tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar buxgalteriya hujjatlarini yuritmasliklari sababli ular foydasini yuridik shaxslar uchun belgilangan tartibda aniqlash imkoniyati yo‘q. Shu bois, ular uchun foyda solig‘ini hisoblashda soliq solish bazasini aniqlashning soddalashtirilgan tartibi ishlab chiqilishi lozim.

Yagona soliq to‘lovi stavkalarini qayta ko‘rib chiqish, faoliyat turlari bo‘yicha keskin tabaqalashgan stavkalarni optimalashtirish, jumladan, asosiy faoliyat turi mulklarni ijaraga berish bo‘lgan yuridik shaxslar uchun yagona soliq to‘lovi stavkasini pasaytirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 iyundagi “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF-5468-son Farmoni (https://www.lex.uz).

2. Mirziyoev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2018 y.

3. Jo‘rayev A.S. Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning dolzarb muammolari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T.: DJQA, 2005.- 18 b.

4. Daminov D.Sh. O‘zbekiston soliq tizimida to‘g‘ri soliqlarni hisoblash mexanizmini takomillashtirish: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati. – T.: BMA, 2011. - 23 b.

5. Islamkulov A.X. Byudjet daromadlarida bevosita soliqlar tushumi barqarorligini ta’minlash yo‘llari: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati. – T.: BMA, 2012. - 21 b.

6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining rasmiy sayti (https://www. imv.uz) ma’luotlari.

7. Safarova N.A. Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish tizimini takomillashtirish. //“Xalqaro moliya va hisob” ilmiy elektron jurnali. № 3, iyun, 2019 yil.